

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

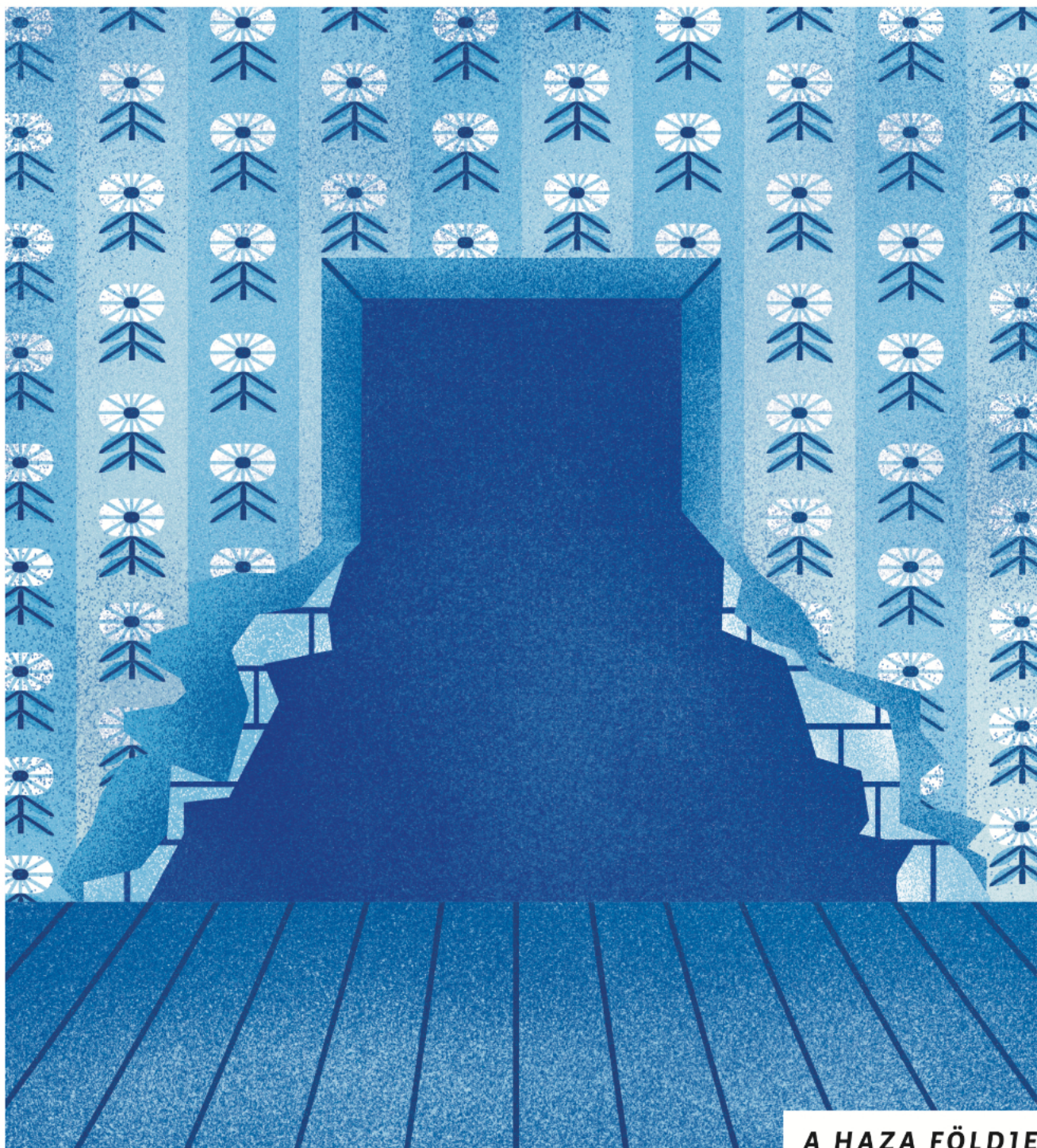
SUHAI PÁL:
Utolsó szó

BAKÓ ENDRE:
A regényhős Jókai

ROSS KÁROLY:
Apanap

10

XXXVIII. évfolyam
2025. október
840 Ft

A HAZA FÖLDJE

TARTALOM

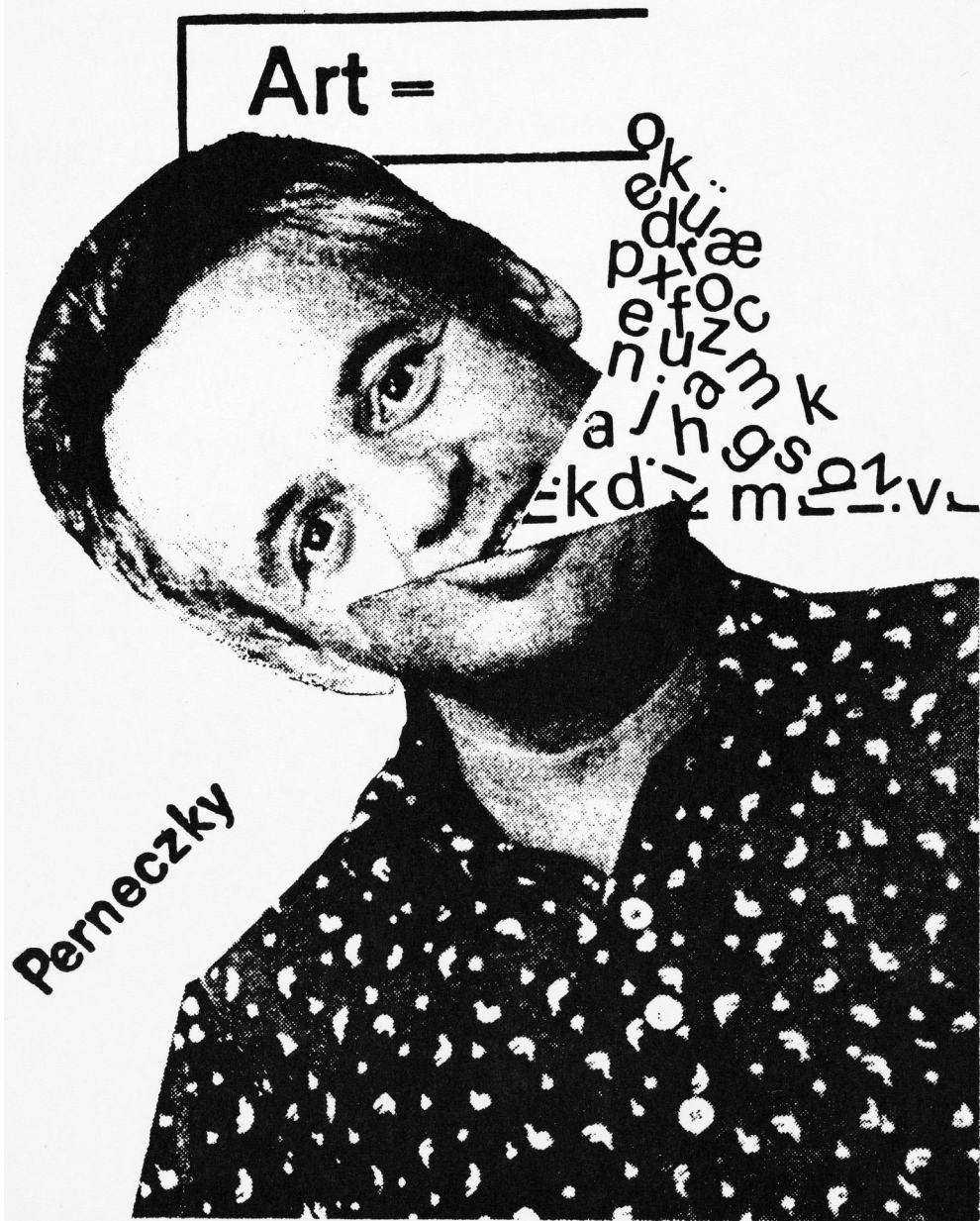
- 3 Suhai Pál: Tintásüveg; Béke; Kontrasztok; Nocturne; Utolsó szó
- 7 Jávorszky Béla: Egy klasszikus reneszánsza
- 9 Karl Ristikivi: A haza földje; Solveig monológja
- 23 Fenyvesi Ottó: Posztmodern folklór
- 34 Ross Károly: Apanap
- 40 Z. Németh István: Split; Kútmély; Húr; Az idomár álla
- 43 **Taxner-Tóth Ernő**: Úton – több megállóval – Puskinlandba
(2. rész)
- 59 Szathmári Dominik: Pályaudvar; Kórház
- 62 „...nem a hossza, hanem a minősége fontos az életnek”
(Tóth László beszélgetése a 95 éves Szeberényi Zoltán irodalomtörténésszel)
- 77 Bakó Endre: A regényhős Jókai
- 88 Cseke Péter: Egy hosszú távra berendezkedett író magányossága
(Szabó Gyula emlékezete)
- 105 Fodor Miklós: Alkotás a kulturális és lelki omlás létállapotában
(Suhai Pál: Napvégi Napban [Válogatott versek])
- 114 Dukai István: Mégis
(Ágh István: Már soha senki)
- 119 Mosonyi Kata: A szerepjátszó lírai én önreflexív életélményei
(Kiss Judit Ágnes: A vén fegyverkovácsné plasztikai sebészhez fordul)
- 125 Király Béla: Az erdők feletti tulajdonjog érvényesítéséről
(Garda Dezső: Kalapácsjog és magányerdészet: parlamenti munkásságom 2001 és 2004 között [I–II. kötet])
- 129 Könyvajánló // Tornai Szabolcs: A felülemelkedettség művészete

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a *Rövidülő jövő: Modern és kortárs alkotók kései korszakai* című tárlatba nyújt betekintést (Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2025. május 8.–szeptember 28. Kurátor: Bódi Kinga és Bodor Kata).

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Perneczky Géza: Art=mc² (mail art lapok), 1987 (ófszet, pecsét, papír, 148x210 mm, © Szépművészeti Múzeum)

Perneczky 87.

Suhai Pál

Tintásüveg

Kifolyt a tinta; feltja megmaradt.

Petőfi Sándor

I.

Azt hallom untalan, hogy tán csak négy-öt év
és nem lesz könyv és az se kell, papírlap,
ha olvasni akarnék s toll, hogy írjak,
a gépbe lépnem épp elég.

Pár év csupán és úgy sétálhatok
a hálózatok dzsungelében,
akár egy parkban, jól szabályozott
viszonylatokban – kár, hogy meg nem érem.

A szép jövődöt. Hogyha ezt veszem,
egy rég kiszáradt, itt felejtett
tintásüvegnek, melybe díszollat ha ejtek,
még mindig több hasznát veszem.

II.

Azt hallom untalan, hogy tán csak négy-öt év
és nem lesz könyv és az se kell, papírlap,
ha olvasni akarnék s toll, hogy írjak,
a gépbe lépnem épp elég.

Ezt hallom én, ki egykoron
még tollhegyet tintásüvegbe,
sötét levébe mártogattam egyre
s tintás lett, az bizony, ujjam s gyerekkorom.

De nemsokára úgy sétálhatok
a hálózatok dzsungelében,
az internet őserdejében,
akár egy parkban, jól szabályozott

viszonylatokban – kár, hogy meg nem érem.
Ha ezt veszem, valóbb nekem
egy régi tintatartón elmerengem,
semmint koromnak vad világát élnem.

Béke

Arisztophanész komédiájára

Arisztophanész vén ganajturója,
trágyával hizlalt mocskos paripa,
ha égbe visz az ó-komédia,
tiszteletét előtted is lerója.

A trügiaoszi rafinéria
s a pártharcok érdeke nemhiába
röptetett istenek honába:
bűzödnék ott kell megtisztulnia.

Ott, vagy sehol. Amit te ott tanulsz
– trágyát ha falsz, trágyába fúlsz –,
majd lenti rokonaid hasznosítják:

a Napot gyúró szent skarabeusz
s mi, emberek, kissé gyanús
lovasaid, profán mihasznák.

Kontrasztok

a Félhold utca
ezüstnyárfás plein airjében
egy félig földbe süppedt vén akácfa
tar ágak sűrűjében az utca lassú áradása
és mindezek kontrasztjaképp a mai reggel ráadása
eleven szuggesztíójú kép egy kedves mosolygó anyuka
a tegnapi kismama aki nemrég éppígy tolta nagy hasát
mint most a kisbabáját a gyermekét az örömét az örökét
jövőjének feketelyuk-örvénylését ezt tolta maga előtt
mint most a kisbabáját a gyermekét az örömét az örökét
a tegnapi kismama aki nemrég éppígy tolta nagy hasát
eleven szuggesztíójú kép egy kedves mosolygó anyuka
és mindezek kontrasztjaképp a mai reggel ráadása
tar ágak sűrűjében az utca lassú áradása
egy félig földbe süppedt vén akácfa
ezüstnyárfás plein airjében
a Félhold utca

Nocturne

Hatalmas éj... hatalmas éj:
zuhog le rám a fényed.
Rezeg egy végtelen huzal,
egy messzi húr, amint bennem megéled.
És sírok, mint a mész,
ha hirtelen a vízbe téved.

A könnyem záporában égve
sírnak ők is, a csillagok,
hangtalan szájjal mind a messzeségbe –
és zeng a némák kórusa:
a Mindenség zenéje,
a Mindenség zenéje.

Utolsó szó

Fellebbezés e vers, beadvány:
utolsó szó, hát ünnepi –
fektetheted sötét fiókok alján,
elszámoláskor, sohanapján,
egy még be nem váltott bónusz alapján
örökségét be fogja hajtani:
rég megfakult színnel a lapján
a szívedet vallatja ki.

Vincent van Gogh: Doktor Cachet portréja, 1890 (rézkarc, hidegtű, papír, 180×147 mm), © Szépművészeti Múzeum

Egy klasszikus reneszánsza

Az 1943-as év egyik borongós őszi napján Karl Ristikivi észti író dezertált a hazáját megszálló Wehrmachtból, és átszökött Finnországba. Ő volt az első fecske, aki megnyitotta az észti történelem lapjain csak Nagy Menekülésnek nevezett emigránsáradatot, mely a szovjet csapatok beözönlésének hírére 1944 őszén érte el tetőfokát, mintegy hatvanezer észti értelmiségit (a lakosság hat százalékát!) bocsájtva ki a nagyvilágba. Ristikivi csupán tolmácsként szolgált a német hadseregben, de biztonságosabbnak vélte, ha Finnországba menekül, majd egy évvel később továbbköltözött a még biztonságosabbnak tűnő Svédországba. A kivándorlás legsúlyosabban az irodalmat érintette: az észti írók mintegy 80 százaléka menekült el, többnyire Svédországba vagy Németországba, egyesek még annál is messzebbre, az Egyesült Államokba vagy Kanadába. A teljesség igénye nélkül olyan nagynevű írók fogtak vándorbotot, mint Marie Under, Gustav Suits, Aino Kallas, Bernard Kangro, Valev Uibopuu, August Gailit, Henrik Visnapuu és Kalju Lepik, akiknek nagy része később az upsalai és a lundi egyetem köré csoportosult. Megalapították az Emigráns Észti Írók Egyesületét, az Észti Írók Szövetkezete (Eesti Kirjanike Kooperativ) nevű könyvkiadót, irodalmi lapokat jelentettek meg, és ezekben igyekeztek fenntartani az észti irodalom folytonosságát. Szovjet-Észtországban csak a baloldali, kommunista szerzők maradtak, és azok, akiknek nem volt már idejük csónakba, hitvány lélekvesztőbe szállni, köztük Jaan Kross, akit az új szovjethatalom „hálából” mindjárt le is tartóztatott, börtönbe zárt, majd deportált Szibériába. Észtország kiürült, az észti irodalom nyugatra költözött.

Ekkor Karl Ristikivi már komoly irodalmi sikereket tudhatott maga mögött. Az 1912-ben született író túl volt egy sor ifjúsági regény és krimi megírásán, és megjelent a ma is legnagyobb teljesítményének tartott ún. Tallinn-trilógiája. A lazán összefüggő, három részből álló regényciklus (*Tűz és vas, Egy igaz ember*

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. 1990 és 1994 között finnországi, majd két ízben észtországi, lettországi és litvániai magyar nagykövet (1991–1994 és 1999–2002). Elsősorban finn, svéd és észti szépirodalmat fordít. Legutóbbi fordításai – Viivi Luik: *A költő és a király* (esszék, portrévázlatok. Bp., 2024, Magyar Napló) és Märis Bērziņš: *Az ólom íze* (Bp., 2025, Magyar Napló).

háza, Fűvészkert), melyet még otthon, 1943-ig sikerült befejeznie, a faluról a fővárosba költöző új nemzedékek sorsát vázolja fel hatásosan és nagy költői erővel. Ezek mindegyike fejlődésregény: a vidéki életmódról városi munkássá vagy értelmiségivé váltó ember apoteózisa. Hőse többnyire egy tanár (alighanem a szerző alteregója), aki lelkes naivitással szenteli magát az ifjúság megnemesítésének. Különösen harmadik, *Fűvészkert* című regényében könnyű a történelmet, latint és ógörögöt oktató Juuliusban Ristikivi alakjára asszociálni. Közben verseket is írt, melyeket később egyetlen kötetben adott ki már Svédországban. Az emigrációban figyelme a történelem felé fordult, és noha eredetileg földrajz-tanár volt, több könyvet szentelt például a kereszteshadjáratoknak. Életútja alapján joggal mondhatjuk őt az észti Márainak.

Jelentősek naplói, rövid prózái, novellái is. Utóbbiak két kötetben (*Sigtuna kapui, Az üvegszemű Krisztus*) jelentek meg (az utóbbi már a halála után), és amelyekben részben a magányosság, a légüres térbe zuhanás nyomasztó élményének ad hangot, ahogy az észti irodalom első szürrealista-egzisztencialista művében, a *Lelkek éjszakájában* is. A torokszorító magányt személyesen élte meg 1977-ben bekövetkezett haláláig. Noha tevékenyen részt vett a svédországi észti irodalmi életben, egy ideig igazgatta az Észti Írók Szövetkezetét is, szimbolikusnak tekinthető, hogy halála időpontját az orvosok stockholmi lakása feltörése után csak megbecsülni tudták.

Ristikivi itt közölt első írásának megértéséhez alighanem elkel némi információ. *A haza földje* című novella, mely már az emigrációban látott napvilágot valós tényen alapul: Hitler a Szovjetunióval kötött egyezmény alapján meghirdette a balti németek hazatérését a Birodalomba (Heim ins Reich), akiket a megszállt lengyel területeken akart letelepíteni. Sok ezren tettek eleget a meghívásnak, olyanok is, akiket minden rokoni és baráti száluk Észtországhoz vagy Lettországhoz kötött, és akik közül sokan még csak meg sem fordultak korábban „az anyaországban”.

A Solveig monológja jellegzetes Ristikivi-próza, mely szerzője költői nyelveze-téről és világszemléletéről tanúskodik.

Az itt közölt két írás második, *Az üvegszemű Krisztus* (Klaassilmadega Krisztus) című gyűjteményéből való.

A haza földje

Valaki kopog az ablakon, de olyan halkan, hogy azt csak egy álmatlan éjszakán lehet meghallani. Az az ember azonban, akinek szemére nem jön álom, úgy érzi, mintha ez a kopogás verte volna föl, és most nem tud ismét elaludni. Vár egy keveset, békésen és nyugodtan, merthogy ő nem egy ideges fajta. De végül mégiscsak oda kell mennie, hogy megnézzze, hátha mégis téblábol odakint valaki. Valójában persze nincs ott senki, nem is lehet, merthogy a lakása az emeleten van. Szeles őszi éjszaka telepedett a házra, olyan idő, amikor egyetlen értelmes ember sem akar otthonról kimozdulni. Talán a szél volna? Vagy pedig az eső? Biztos benne, hogy nincs ott senki, de azért még megnézheti, hogy tisztázza, mi kopog az ablakon, méghozzá olyan hihetetlenül halkan, olyan tapintatosan, mint aki nem akarja az alvók álmát megzavarni.

Így aztán Rein Sinivoog az éjszaka közepén, a kísértetek óráján kikászálódik az ágyból. A sötét szobában is látja, hogy az óra pontosan tizenkettőt mutat. A koromsötétben tapogatódzva az ablakhoz csoszog, majd hirtelen összerезzen, mert valaki megérinti. De olyan finoman és könnyedén, hogy biztos benne, ez nem lehet egy eleven ember karja. Nem is az, hiszen nincs ott senki, bizonyára csak ő érezte így. Megtalálja az ablakot, és széthúzza a függönyt. Halkan és sötétben, mert nem akarja a feleségét és a gyermekét fölébreszteni, akik olyan békésen alszanak. Mindketten értelmes és egészséges lények, anya és lánya, de ez csak olyankor ütözik ki rajtuk, mint most is, amikor alszanak.

Miért nem tud ő is ilyen békésen aludni, amikor éppoly értelmes és egészséges ember, talán még náluk is értelmesebb és egészségesebb? Miért kell magányosan hallgatnia ezt a titokzatos kopogást, ami nincs is? Odakint nincs semmi látnivaló – borult ugyan az ég, de nem esik az eső. Az utcasarkon túl világít egy utcai lámpa, látni, hogy az utca is üres. Néhány ablakból fénycsóva hullik a szemben levő ház falára. Ezekben a lakásokban alighanem dolgozik vagy olvas valaki. Vagy készül az útra, és csomagol – vagy már befejezte a csomagolást, és most ott ül élete romjain, és töpreng... És ő sem tud aludni. Nem csoda, hogy nem ébren virrasztanak azok az emberek, akik hirtelen elhatározásból úgy döntöttek, hogy elvágják eddigi gyökereiket, és elutaznak. Miért kell neki, Rein Sinivoognak is virrasztania, és hallgatni a halk kopogást,

amikor nyilvánvalóan senki sem mászott fel a lakása ablakába és nem is fog fölászni?

Megfordul tehát és ismét nyugovóra tér. Holnap minden más lesz nappali fényben. Ismét olyan lesz, mint régen, a napok változatlan gyöngysora úgy pereg tovább, mint a rózsafüzér a hívő ember ujjai között. Ezt a hasonlatot ő találta ki évekkkel ezelőtt, amikor hirtelen megfiatalodott és megtáltosodott, és ennek következtében napjai gyöngysorát kis szünetekkel Sonja és Tiiu-Reet, édesdeden alvó felesége és kislánya gördítette előre.

Ekkor beleütközik valamibe – a zongora sarkába, ahogyan az rendre megesik azzal, aki az éjszakai sötétben az ágy felé tapogatódzik. Ettől nem tántorodik meg, nem is jajdul fel, mert ő elsősorban iskolamester, és megszokta már, hogy az apró csínyeket szemrebbenés nélkül tudomásul vegye. Megvan benne az a képesség, hogy nyugodt maradjon, mert csak egy nyugodt ember tudja a dolgokat alaposan átgondolni, hogy úgy mondjam, elemezni, és ilyenkor mindig rájön, hogy nem érdemes sem káromkodni, sem följajdulni. Elsősorban azért, és az elsőből következik a második – mert a zongora még csak a második éjszákját tölti náluk. Harmadszor pedig – erre ugyan nem szeretne gondolni, de óhatatlanul eszébe jut – ma van a második éjszaka, amikor nem tud elaludni.

Az ok nem a zongorában rejlik. A hangszer jó, gondozott és szép a hangja. Erről most ő maga is meggyőződhetne, ha hajlamos volna megzavarni az alvók édes álmát azzal, hogy meggyújtja a villanyt vagy leüt néhány akkordot. De ő sem az elsőt, sem a másodikat nem teszi, mert jó természetű férj, és egyébként sem tud zongorázni. Sonja viszont tudja, hogy jó a hangszer, Sonja muzikális lény, korábban már többször játszott rajta. E tekintetben tökéletesen megbízhat benne, és mehet lefeküdni.

Hiába, nem jön a szemére álmom. Végigdőlhetne ugyan az ágyon, de az nem ugyanaz, mintha aludna. Leül a zongoraszékre, amelyet kitapogat, és eközben az ujjai végigsiklanak a hideg billentyűkön. Furcsa és kellemetlen érzés, mint ha egy halottat tapogatna. Igen, minden sokkal nehezebb, mintsem gondolta volna! Először, másodszor és harmadszor... A tetejében minden egész más, mint amilyennek korábbi élettapasztalatai alapján elképzelte.

A sötétbe burkolódzó sarokból valamivel többet látni. Elsőként az ablak mellett álló pálma körvonalai rajzolódnak ki előtte, majd földereng a ruhásszekrény a szemközti falon. Ez mind a kettő új berendezési tárgy. És nézd csak, mi ért hozzád az ablakhoz való lopakodás közben?! Természetesen a pálma, amiről az ágyon fekve teljesen megfélelkezett. Ahogy kiment a fejéből a zongora is, amikor tudatosodtak benne a világ tárgyai. Az ember folyton csak felejt, különösen, ha húsz évig volt iskolamester, és az alatt mintegy két életet kellett leélnie. Ez könnyen megbosszulja magát, hol jobban, hol kevésbé. Nem is érdemes ezeket az apróságokat komolyan vennie – hanem nyugodtan át kell gondolnia; először, másodszor, harmadszor...

Tehát! Senki sem kopogott, csak Sonja fordult a másik oldalára, és megnyikorult alatta az ágy. Ő pedig aludt tovább. Istenem, ő alhat, a férje meg virraszthat

egyfolytában, akár az ágyban fekszik, akár a zongoraszéken ül. És hiába bővíti önmagát, hogy nyugodjon meg, és gondoljon át mindent alaposan.

Sokszor meggyűlt a baja az osztályával, amikor az lázadozott és átlépett minden határt. Most ugyanaz volna az ok? Holott a dolgok mögött nincs más, csak ez a titokzatos kopogás, amit hallani vélt, amikor már egy ideje hallgatta a csendet?

Vagy lehet, hogy az álmatlanságnak a sok idegen tárgy az oka? Mert egy olyan amatőr filozófus, mint Rein Sinivoog nagyon is jól tudja, hogy egyetlen tárgyat sem tekinthet a magáénak, míg ki nem fizette. Ugyanúgy, ahogy egy másik embert sem tekinthet saját tulajdonának, se pénzért, se szerelemből, amiből a tetejében sok féle-fajta van.

Megborzong, nem a hidegtől, hanem az elégedetlenségtől. Nem a feleségeről akar tépelődni, hanem a pálmáról, a zongoráról és a szekrényről. Merthogy a pálma volt az, amely megérintette, amikor az imént odabotorkált az ablakhoz. Érzékenyen, mintha még nem merné gazdájának tekinteni. Lehet, hogy az ostoba növény Agaate néni után nyújtogatta a levelét, lehet, hogy a növényekben is van némi nehezen meghatározható szeretet, ahogy az oktalan állatok is szeretetet táplálnak gazdájuk iránt. És most a sötét szobában volt gazdasszonyát keresi annak ellenére, hogy gondoskodnak róla, öntözik, és világos helyen tartják. És nem is ültették át, így igazán nem érezheti úgy, mintha idegenben lenne. Csak Agaate néni hiányzik neki. A néni zsúfolt lakásában tölti utolsó éjszakáit – bár kérdés, tud-e aludni? –, noha ő is értelmes emberi lény. Ki hinné, hogy az értelmes emberek néha nehezebben viselik a sorsukat, mint mások!

Nos, a leginkább zavaró tényezőről Rein Sinivoog eddig teljesen megfeledkezett. Elfeledkezett róla ezen az álmatlan éjszakán, ez pedig rossz jel. Mert általában nem feledkezik meg semmiről. És tessék: az ajtó kiment a fejéből!

Ez a felismerés olyannyira kizökkenti lelki egyensúlyából, hogy felgyújtja a villanyt. Elsőként azonban nem az ajtóra néz, hanem az alvókra. Istennek legyen hála, ők nem zavartatják magukat. Sonja az oldalára fordult a paplan alatt, és a haja az arcába hullt, így semmi nem látszik belőle, a fényben kirajzolódik valami asszonyféle alak. Tiiu-Reet hanyatt fekvé szuszog, kezét kidugja a takaró alól, fejét jobbra billenti. Igazán jó gyerek így álmában is. Isten megáldja! Rein Sinivoog nyel egyet, és megtörli a szemét, amelyet elvakított a fény.

Az ajtó környéke viszont rettenetes. A félfa mellette a falban hatalmas lyuk tátong, melyet tapétafoszlányok kereteznek, és az ajtót nem lehet becsukni. Nem csoda, hogy nem jön egy ilyen védtelen szobában a szemére álom. Sinivoog korábban sem tudott nyitott ajtónál aludni, legalábbis a házasságát megelőző hosszú években, amikor meg nem érdemelten agglegénynek mondták a rokonai.

És a rombolást saját kezűleg kellett véghez vinnie. Saját kezűleg törte át a lakása falát, melyet minden ember saját várának tekint. Igen, merthogy másképp nem tudták volna behozni a zongorát, és akkoriban ő és a felesége egyaránt sóvárgott a hangszer után. Agaate néni zongorája nem juthatott idegen kézre, ezt a néni nem bírta volna elviselni. Ezen kívül eladta nekik a ruhásszekrényét

és a pálmát is. Sonja fél órát hallgathatta, hogyan kell gondját viselni a pálmának. A többi tárgyjal nem törődött, a pálma azonban élőlény, és minden élőlénynek lelke van. A pálma vitathatatlanul szerette Agaate nénit úgy, ahogy ő is a pálmát, ezért a növényvel kezdetben nagyon kesztyűs kézzel kellett bánniuk.

– Ó, olyan nehéz mindezt elviselni – sóhajtozott Agaate néni.

Körülnézett a lakásában, amit belülről szétromboltak, csak az ajtó volt ép. Csak abban az ósdi házban, ahol Rein Sivivoog lakott, voltak olyan nevelésesen szűk ajtók, amelyen a zongorát nem tudták becipelni. A néni otthonát kiürítették, elvittek mindent, ami nem fért a bőröndökbe, melyekkel a néni neki-vágott a hosszú útnak. Mennie kellett, ahogy mindenkinek, akit utolért a hívás, az éjszakai titokzatos kopogás az ablakon. Mert hát ki nem indul el, ha maga a Führer hívja haza a népet, fiatalokat és öregeket, az elveszett fiúkat és a tévelygő bárányokat.

Ekkor vásárolta meg Rein Sinivoog nevelésesen olcsón a néni féltett kincseit: a zongorát, a ruhásszekrényt és a pálmát. Ekkor turkáltak gyűrött ruhás és maszatos szemüveges egyetemisták a néni moly- és ürömszagú könyvtárának kötetei között, melyek elborították a konyha- és az előszobapadlót, ahol egymáson hevert a sok aranymetszetű Heine és rongyos Reclam-kiadvány: Zschokke, Kotzebue és Immanuel Kant. Ugyanekkor az élete során hozzá nőtt takarítónő az evőeszközöket egy régimódi kosárba gyűjtötte össze, vörös szemmel és hebegő szavakkal. Merthogy milyen élete lesz Agaate néni távozása után!? Ugye magával viheti ezt a kék mintás sőtartót, ami mindig a jóságos kisasszonyra emlékezteti?

Agaate néni, aki az évek során egyre tevékenyebb lett, most meghatóan gyámoltalan. Olyan, mint egy most született gyermek, mert hát valóban újjá született. Mit tudott ő korábban a Führerről vagy a nagypolitikáról? Most azonban, lám, nem feledkeztek meg róla, róla, aki csak a templomba és a piacra mozdult ki otthonról. Mindez bizonyára Isten akarata, akinek a tudta nélkül a veréb sem repülhet át egyik háztetőről a másikra.

Ő tehát most – vagyis pontosabban szólva tegnapelőtt – mégis szorongó fájdalmat érzett. Rein Sinivoog érzékeny szívű ember, merthogy pedagógus volt. És bár történelmet tanított, nem tudta tudatosan beleélni magát. Nem is élhette, hiszen a történelem még a háború előtt befejeződött, most pedig mintegy maguk mögött hagyták – és ezt nem lehetett az iskolában oktatni.

Igen, egyetlen ajtaja akkor még ép volt. Mostanra viszont valósággal lerombolták a falat. És ami a romjain keletkezett, arra gondolni sem akart. Elég annyit tudni, hogy más idegen lény is volt a hálószobájában, nem csak a zongora, a pálma és a ruhásszekrény. Ki tudhatja ezek után, hogy honnan jön a halk kopogás, amely álmatlan éjszakákra készítette?

A felesége olyan csendesen és nyugodtan alszik, a takarót fölhúzva az álláig és arcába hullott hajjal. Mi van ebben különös? Mindig is nyugodtan aludt, a hosszú

évek alatt. Hogy hány éve, azt sem Rein Siinivoog, sem más nem tudhatja. Lehet, hogy időtlen idők óta vagy már azelőtt is. És ez a békés szendergés mindent eltakar úgy, ahogy most az arcát eltakarja a takaró és a haja. Volt valami idegen benne egész idő alatt, csak ő nem tudta, hogy mi, és bármilyen furcsa, nem is sejtette.

Most azonban tönkretette az ajtót, és egyszerre tudatosult benne minden, mintha a magyarázat és a valóság korábban nem fért volna be ebbe a szobába. A zongora miatt rombolta le a falat, és a zongora jóvoltából megvilágosodott.

Sonja játszott rajta, és énekelt. Nagyon régóta sóvárgott már a muzsika, a zongora után. Ó, ez a mély és tágas szellem, mely egyre bugyog, mint egy kiapadhatatlan forrás! Végül is annyira túlcordult benne a vágy, hogy a férfi meghajlott az akarata előtt, noha öreg volt, és életidegen. Sonja pedig játszott és énekelt, ezért ezentúl nem hallották egymást. És ezt az asszony nem is titkolta. Ennek bizonyára nem a zongora volt az oka, az ügyis hozzájuk került volna. Öreg férj, fiatal feleség, méghozzá olyan nő, akinek a lelke túlbuzgó forrás – ez rettenetesen banális valami. Lehet, hogy mindezt nősüléskor valóban nem sejtette ő, a tapasztalt férfi, aki magához édesgette a tapasztalatlan, érzékeny leánykát? Jaj, Sonja, Sonja, ismételte, noha enélkül is egyértelmű volt minden!

Nem, jobb volt, amikor még minden homályos volt. Akkor élt még a remény, a békesség, és legalább néha elfeledhette, hogy mindenki hallgat. Most azonban már nem, most már nem tudott soha igazán hallgatni.

Rein Sinivoog megborzongott, mert túl erősen nyomta le a zongora billentyűjét. Tiiu-Reet is rándult egyet, kinyitotta riadt, álmos szemét, majd ismét becsukta, anélkül hogy igazából fölébredt volna. Jól van, aludj csak, Tiiu-Reet, aludj tovább, mert hisz jó gyerek vagy, noha inkább anyádra, mint apádra ütsz, legyen bár az utóbbi bárki! Van, aminek tisztának kell maradnia, vagy ha nem, takaróval kell betakarni, hogy legyen valami, akiben higgyen, akit szeressen. Mindez nem jelenti azt, hogy szeret valakit, mert Agaate néni is szerette a pálmáját.

Kint erősödik a szél – ki tudhatja hát, ki kopog az ablakon. A haragos késő őszi szél kopogtat-e, az gyötör és kínoz? Boldogok, akiknek egy ilyen éjszakán nem kell otthonról kimozdulniuk. Rein Sinivoog azonban nem tartozik ezek közé, hanem felöltözik és útnak indul. Mielőtt kilépne az ajtón, megigazítja még a lánya takaróját, aki érezve a kellemes meleget, mosolyog. Aztán lekapcsolja a lámpát, óvatosan, hogy az alvókat föl ne riassza.

Nem tud dönteni a szűkös szobában, mert ott bezárva érzi magát, noha az ajtó most már állandóan nyitva van. De még ennél is nehezebb odakint dönteni. Odabent olyan kevés dolog van, ami föltartóztatná, idekint annál több. Itt terül el szülővárosa, itt az iskola, itt vannak az ismerősei. A rokonsága, az a kevés ember, aki még maradt, és aki a tetejében más nevet visel, bezárkózott a hálószobájába, bedeszkázta még az ablakokat is, hogy elhatárolódjon a külvilágtól, és összeszedje magát a nagy döntés meghozatalára. Mert sokan közülük még

nem döntöttek, nem siették el úgy, mint Agaate néni, aki életében mindenről lekészt, de legalább most utoljára az első akart lenni.

De hogy fogja mindezt a többieknek, a kívülállóknak, a kollégáinak megmagyarázni? És mit szólnak majd hozzá? Ki hívja őt, aki egész életében észtnék és nagy hazafinak vallotta magát, aki mindig másképp viselkedett? Ezeknek az embereknek nem jelent semmit néhány megsárgult papír, amit pedantériája megőriztetett vele, és amelyek most följosítják arra, hogy eleget tegyen a hívásnak – kötelezettségről nem is beszélve. Igen, eltévelyedett fiúk és elköborolt bárányok... És mit szólnak majd a fiúk? Nem szólnak majd semmit, mert megtanultak fegyelmezetten viselkedni, de milyen szemmel fogják vajon méregetni?

Kavarog a szél az óváros szűk sikátoraiban, kavarognak a falevelek, mint pillangók az utcalámpák körül. Szürke árnyak csapódnak hol erre, hol arra, mintha a fény elől menekülnének. Valahol valami csikorog, valahol két bádogdarab csikorogva egymáshoz súrlódik, valahonnan futó lépések hangja hallatszik, de sehol egy teremtetett lélek. Rein Sinivoog behúzza a nyakát a gallérja mögé, és szaporázni kezdi a lépteit, mint aki fél, hogy elkésik valahonnan, lemarad az élő emberektől ebben a holt városban. Isten tudja, sohasem hitt a szellemekben, felvilágosult lénynek tartotta magát, hiszen történelemet oktatott. De mégis lehet valami ég és föld között, amit józan ésszel nem képes felfogni. És ezek az ég és a föld közti erők kergették ki meleg ágyából és otthonából az éjszaka kellős közepén. Ezek az erők még ennél is messzebbre kergetik eddigi meleg fészkeiből, kitépik a haza földjéből, és elhajítják valahová. Mert mi más lehetne ez a sok emberfeletti és titkos erő, amely örült kalandba kezdett, kalandba, melynek a végét nem lehet megjósolni, noha a történelem és a józan ész már réges-rég a legnagyobb emberiség elleni büntettnek minősítette a háborút.

Vagy lehet, hogy minden előre elrendeltetett, és a maga által kijelölt úton halad – minden lépésünk és gondolatsziporkánk? És csak azért tűnhet számkra a dolog fölfoghatatlannak, mert az első érv ismeretlen? Jelenlegi gondolatai döntöttek vajon úgy, hogy Eberhard bácsi házához siessen? Csupán az volt kérdéses, hogy miért jött ide, mert valójában nem tervezte, hogy egyáltalán elmegy otthonról. Éjfélkor nem illik beállítani valahova látogatóba, még a saját nagybátyjához sem.

Csak hogy Eberhard bácsi ablaka világos. Alighanem ő is csomagol, ha nem végzett vele még a nap folyamán, és most szedegeti össze azokat a tárgyakat, melyek a nyakán maradtak a kiárusítás után.

Lehet, hogy úgy zajlik mindez, mintha álmában történne? Talán nincsenek is erők, amelyek ide vezették ezen az éjszakán, nincs kéz, amely kinyitotta előtte a kaput? Rein Sinivoog felmegy a meredek lépcsőn, mely a kapunál kezdődik, nem ácsorog és nem habozik az ajtó előtt, hanem csenget. Számára tehát elrendeltetett, hogy beszéljen Eberhard bácsival, mert mi másért vágott volna át a szeles és kihalt városra, és miért volna ébren a bácsi, és miért várná őt.

Az ajtó olyan hirtelen nyílik, mintha Eberhard bácsi mögötte állt volna, és várta volna, hogy csöngessen.

- Jó estét, bácsikám! Zavarhatlak még ezen a késői órán?

- Te vagy az, Reinhold!? - A bácsi alighanem mosolyog, de a sötétben nem látni semmit. Amikor azonban bevezeti a kivilágított előszobába, már ismét múmiaszerű az arca. Zöld hálóköntösében és törökös fejedőjében, melyekre Rein Sinivoog jól emlékszik gyerekkorából, valahogy időn és téren kívülinek, kissé valószínűtlennek látszanak. És rövidesen el is fognak tűnni, egészen valószínűtlennek lesznek, nem lévővé változnak úgy, hogy bátran megkérdezhajjuk, hogy voltak-e egyáltalán?

- Én vagyok, bácsikám! - szól Rein Sinivoog, és sóhajt. Nem mond semmi többet, a válasza és a sóhajtása mindent elárul.

- Kerülj beljebb! - biztatja Eberhard bácsi, valahogy úgy, ahogy az orvos szólítja be a váróból a következő beteget.

Eberhard bácsi szobájában rend van, mint mindig. Nyoma sincs utazási előkészületnek. Hát persze - nem várható, hogy egy ilyen a rend szobrának beillő öregúr úgy megváltozzon, hogy halomba rakja a bútorait és darabonként eladogassa, hogy fölhalmozza a padlón gonddal és szeretettel összegyűjtött könyvtárát, és hagyja, hogy a kultúrára éhes pór nép letapossa. Nem, Eberhard bácsi az asztal mögött ül, zöld hálóköntösében és piros török fezzel a fején, és a bélyeggyűjteményét rendezgeti.

- Ül le!

Rein Sinivoog leül oldalvást egy kényelmetlen székre, és hirtelen nagyon rosszul érzi magát. Miért olyan hideg és morcos a bácsi? Talán arra gondol, hogy az unokaöccse nem megfelelő útitárs, hogy neki nincs joga követni a Führer hívását, mikor másoknak ez szinte kötelező? Dacosan fölszegezi a fejét. Az ördögbe is, ő is ugyanaz a vér, noha éjszaka nem visel öltöny helyett múzeumi tárgyakat.

- Igen, bácsikám, úgy döntöttem, hogy követlek benneteket.

Eberhard bácsi fölemeli a nagyítót, de nem az unokaöcsét vizsgálja vele, hanem egy bélyeget.

- Szóóó! - Csak ennyit mond, és ismét elhallgat. Csodálatos csend van, idebent a szél füttyülését sem hallani. A körtefából faragott, allegorikus női ruhafodrok közé rejtett asztali óra ketyegése nemhogy megtörné, de fokozza a csöndet. Aztán a bácsi leteszi a nagyítót az asztalra, és az unokaöcsére emeli vörös szemhéja alatt megbújó szemét.

- Ha jól értem, te is úgy döntöttél, hogy áttelepülsz.

- Igen, bácsikám. És ehhez minden jogom megvan. Anyám német volt, legalábbis a papírok szerint. És minden anyai ágú rokonom, azaz te és Agaate néni is áttelepültök.

- De hát úgy tudom, hogy te mindig észnek vallottad magad, még hozzá olyan tüntetőleg, hogy a neved is megváltoztattad.

Rein Sinivoog még kényelmetlenebbül érzi magát a széken.

- Apám után észit is vagyok, ezért adtam meg így a nemzetiségemet - és nem hazudtam, hanem a törvény betűjét követtem. Ami pedig a nevem megváltoztatását illeti, nos, te magad is tudod, hogyan történt. Nagy nyomás nehezedett rám...

- Igen, neked persze sokkal nehezebb lehetett, mivel az anyai ággal nem volt minden rendben, ezért valahogy retusálni kellett a dolgokat. Igen, Reinhold, nehezek voltak számodra az évek! És most, amikor még nehezebb évek következnek, hogyan akarod ezeket fogadni?

- Azt teszem, ami a kötelességem, amit tennem kell. Itt maradtam volna a bátyán, de más a parancs. Miután ezzel ellentétes parancs jött, ennek engedelmeskedem.

- És a feleséged? Vele beszéltél már?

Rein Sinivoog néhány másodpercig hallgat. Aztán tompán, szaggatottan válaszolja:

- A feleségem és a gyerek maradnak.

Most Eberhard bácsin van a hallgatás sora. Lehet, hogy csak egy percig, de az idő nagyon hosszúnak tűnik.

- Tehát elhagyod a feleségedet és a gyermekedet, hogy - eleget tegyél a hívásnak?

- Eberhard bácsi, neked bizonyára fogalmad sincs az én családi életemről. Igaz, sohasem beszéltem róla, most is te vagy az első, akit beavatok. Családi életem voltaképpen nincs, soha nem is volt. Tévedés volt, beismerem, azért is jöttem ide, hogy nyíltan és őszintén beszéljek veled. Nincs kihez fordulnom ezekben a kérdésekben. Az a nő számomra idegen.

- És a gyermek?

- A lányom, ahogy nő, úgy távolodik tőlem. Ő egy másik világ, én pedig nem tudom ledönteni a két világ közti falat. Talán sikerült volna, ha a feleségem is észit. Láttad, bácsikám, hogy őszintén próbáltam észit lenni. Csakhogy a feleségemben erősebb az orosz vér. A gyermek pedig az anyjához húz, többet örökölt tőle. Ahogyan én is. Gondolkozhatunk erről másképp is, de a döntő pillanatokban győzedelmeskedik az anyai vér, és minden fejre áll. Az anya a szülőföld, amelyből kihajtunk...

- Ma már meghallgattam egy szép szónoklatot - szól halkán Eberhard bácsi. - Agaate néni is felkeresett. Tehát te a feleségedtől szöksz meg? Menekülsz előle, mert félsz, hogy benne erősebb a vér, mint benned. Ahogy meg vagyon írva: tartózkodj tőle, hogy idegen föld asszonyaiba szeress...

Rein Sinivoog elgondolkozik. Valóban ezt mondta volna? Vagy csak a bácsi akarja bosszantani?

- Ha te ezt menekülésnek hívod, nem csak én menekülök. Nem menekülünk-e mindannyian, amikor sötét jövő áll előttünk? Semmi jóra nem számíthatunk azoktól, akik most betörnek.

Eberhard bácsi hangtalanul fölnevet, nem is nevetés ez, csupán a szája körül sorjázó ráncok rándulása.

- Láttam ezeket a vendégeket. Óvatosan lépkednek a gyalogút szélén, és mintegy fénytől beteg szemmel néznek körül. Azt is hallottam, hogyan vélekedik róluk a föld népe, az észtek, akik nemrég még így aposztrofálták magukat. Ha régebben félni lehetett tőlük, amikor még nem voltak itt, hát most, hogy megjelentek, nem fél tőlük senki. Csak némi megvetést, némi sajnálatot ébresztenek, semmi mást, mert ugyanolyan erős bennük a vér, mint a feleségedben.

Ezzel feláll, és néhányszor fel-alá sétál a szobában, végigcsoszogva papucsában a kopottas szőnyegen. Végül megáll a könyvespolc előtt, háttal a vendégnek, és így szól:

- Utazz hát el, Isten nevében! Én maradok.

- Te, bácsikám? - Rein Sinivoog félig felemelkedik a székről, de aztán ismét leül. A csodálkozásból táplálkozó energia nem tartott ki odáig, hogy fel tudott volna állni, és körbe járni a szobát. - Te nem utazol?

- Nem, Reinhold, én nem utazom.

Hátulról megközelíti az unokaöcsét, és lassan, mintegy óvatosan a vállára teszi a kezét.

- Te csak menj, ha mást nem tehetsz, ha így állsz a családdal, és ha félsz. De kérek, ne beszélj közben a Führer hangjáról és a magasztos hívásról, hisz te magad sem hiszel benne, és jól tudod, hogy én sem hiszek. Az ilyen ügyekben az ösztönök döntenek, az életben maradás ösztöne, és egyáltalán nem az, amit egy piktor mond. Csak - ne cselekedj meggondolatlanul!

- De, bácsikám, te jól tudod, hogy sosem tettem semmit hebehurgya módon.

- Kivéve akkor, amikor megnősültél. És most is... de ezt már megbeszéltük.

- Te magad tanácsoltad, hogy végül is cselekedjem saját legjobb belátásom szerint.

- És a legjobb belátásod becsapott. Na, jó, mások legjobb belátása is csalóka néha úgy, hogy annak megfelelően sem lehet mindig cselekedni.

- Tudom, mire gondolsz. Talán nem mondtam még el mindent részletesen, és talán el sem mondhatom, magamban sem tudom egészen elrendezni a gondolataimat. De talán elég annyi, hogy az otthonom már most is romokban hever. Egyetlen szoba az enyém. És amúgy sem a régi elől menekülök, hanem újra akarom kezdeni azt, ami itt nincs.

- Lehet, hogy rövidesen itt sem lesz az, ami itt tart. Nem vagyok bizakodó, mint az őslakók, akik egészséges paraszti optimizmussal és humorral szemlélnék mindent. De azt is tudom, hogy ha itt nem találom meg a nyugalmat, akkor máshol sem érdemes keresni. A mi régi világunk, ez a sokszor elátkozott és mégis olyan otthonos és kedves világ, elveszett. És hová mehetnék, mondd?!

Rein Agaate néni kaotikus lakására gondol, és az idegenekhez került pálmára, mely éjszakánként száraz leveleivel keres valakit, valaki élőlényt. Közben Eberhard bácsi könyvtárát nézi, a bélyegalbumjait, az asztali órát, hálóköntösét és a piros fejfedőt. És észre sem veszi azt a negyedórás hallgatást, és azt sem, hogy a bácsi már megint beszél.

- Van itt még valami, kedves Reinhard. Korábbi szónoklatodban egyetlen lélegzetvétellel beszélték anyádról és az anyaföldről. Itt kiüt belőled az anyai vér, ahogy akkor oktanul fölmentetted magad. Engem azonban ez nem hagy nyugodni. Nézd, sohasem voltam különösebben patetikus, legfeljebb néha, ha tósztot kellett mondanom. De jelenleg nem értem azokat az embereket, akik a haza földjéről papolnak, amelyen nevelkedtek évszázadokon át, most pedig egyetlen kézmozdulattal útra kelnek. Azokat a gazdákat még csak megértem, akik Vörumaa-ból jönnek, már németül sem tudnak, jöllehet néhány évtizedet eltöltöttek ott. Ez az idő valóban kevés, és már odaköltözve is sérültek voltak a gyökereik. De a többiek - a vidéki nemesség és a régóta ott lakók, igen, az utolsó, mert a földből nő ki az ember vidéken és a városokban is. A város nem valami mesterséges képződmény, ahogy sokan vélik, hanem a város is a földből nő ki, és annak szerves része. Én magam is, noha városi ember vagyok, tudom, hogy nem mehetek el. Nem mehetek, mert anyám vére, azaz a haza földje nem ereszt...

Rein Sinivoog nem vette észre, mikor kezdett beszélni a bácsi, és azt sem, hogy mikor fejezte be. Hallott valamit, de az olyan volt, mintha álmában hallgatta volna. A bácsi már egy ideje az asztala mögött üldögélt, és onnan kérdezte:

- Ideje lefeküdni. Hazamész vagy itt maradsz nálam?

- Ha megengeded, bácsi, maradok. Otthon teljes a káosz, és a fal fele hiányzik.

- Hát maradj. Az én otthonom egyelőre ép.

Vajon tud-e majd aludni? Csend van, mintha a szél is elült volna. Az asztali óra szelíden üti el a hármát, a ketyegését sem hallani. Aludni, most?!... Mit is mondott a bácsi a haza földjéről? Mik voltak az utolsó szavai? Mintha kétségbe vonta volna, hogy valódi árja vér kering az ereiben, ha egyszer olyan szívósan kapaszkodik ebbe a földbe, ahogy nemes fájának többi tagja nem. Úgy tűnik, mintha anyja vére más lapra tartozna, mint a nővééré és most az unokaöcséé is. Igen, mi van voltaképpen vele, akit eddig Rein Sinivoognak hívtak, igaz, külső nyomásra, ahogy röviddel ezelőtt ő maga kinyilatkoztatta? Miért nem köti őt is úgy a haza földje, hogy itt maradjon, függetlenül attól, hogy bemocskolták és lerombolták az otthonát, a felesége pedig orosz, akitől a bácsi szerint menekül?

Csend. És most valaki kopog... De hát egy idegen lakásban van, itt nem keresheti senki, az ég és a föld között bolyongó titokzatos erők sem. A szellemek órája réges-rég elmúlt, a reggel azonban még messze van, mert ősszel hosszúak az éjszakák. Jó ez a csend, olyan jó, hogy másra nem is vágyik.

Csak ilyen békésen folytatódjék minden! Sonja sokszor megértő, noha az anyja orosz. És megértő Tiiu-Reet is. Bizonyára nem nehezítik meg a távozását. Nem ad el semmit, nem tapodják idegen lábak a lakása padlóját az elutazása előtt, és a kevés személyes tárgy nem kerül idegen kezekbe. Sok haszna nincs belőlük, mert az ajtót és a fal egy részét lebontották. A zongorát, a ruhásszekrényt és a pálmát könnyű cipelni. A pálmát Agaate néni igazán magával vihette

volna, hiszen az olyan, mint egy élőlény, mely sóvárog volt gazdasszonya után. És ezt nem kell kitépni a haza földjéből, mert cserepes.

Felejteti, mielőbb felejteti!

*

Reinhold Brackmann, akit a rá nehezedő nyomás következtében most Rein Sinivoognak hívnak, áttelepülőnek regisztráltatta magát. Iratai rendben voltak, és tökéletesen beszélt a nyelvet, nem kellett volna szégyenkeznie, noha szégyellte magát. Mert mi másért indult volna kerülő utakon haza? Vannak erők és föld között, amelyek ellen semmit sem tehetünk.

Félhomályba burkolózik a város, az ég felhős, ólmos köd szítál, és a jövőendő idők árnyai sűrűsödnek a föld és a város fölött, melynek szürke falai között egy régi, mégis oly kedves korszak a végét járja. Azt, ami volt, sehol nem találjuk. Az már történelem, rövidesen taníthatjuk is az iskolákban. De mégsem, ezt sehol sem tanítják, azt tanítják, ami jön. Ismét rémületükre és figyelmeztetésül az utánunk jövőknek.

Sonja a zongoránál ül és játszik, mintha semmi sem történt volna, és nem is történne semmi. Tiiu-Reet a padlón ül és a babáival játszik, melyeknek észt nevük van és orosz népviseletük. Játssz csak tovább, Tiiu-Reet, arra a kevés szóra, amit egymással váltunk, ráérünk még sort keríteni. Reinhold Brackmannak most fontos teendője van, amiről az úti kapkodásban könnyen megfeledkezhet.

Most még tombol benne az ügyintézés után visszamaradt energia és tettvágy. És meg akarja mutatni Eberhard bácsinak, hogy neki is számít a haza földje, olyannyira hogy nélküle el sem utazik. Legalább egy keveset magával visz belőle abban a medálban, ami anyjára emlékezteti. Az anya és a föld örökön örökké összetartozik.

Esőcseppek csapódnak az ablaküveghez és szaporán végigcsorognak rajta, némán, mint egy értelmes ember könnyei. Odakint lucskos minden, ezért Reinhold Brackmann az ujjbegyével kapar ki a pálma tövéből egy kevés földet. Egy kicsit habozik, de aztán mintha egy hang azt mondaná, hogy jól teszi. Lehet, hogy ez a hang nem is ér el hozzá, hogy nem is hallja, és hogy Eberhard bácsi vagy valaki más hallja meg. Minden lehetséges ég és föld között. És végeredményben mindegy, kin keresztül érzékelnek ezek a hangok egy titkos világból, mert hát mindannyian ezeknek az erőknek sárból gyúrt eszközei vagyunk.

Valószínűleg valami más volt, ami arra kényszerítette Reinhold Brackmannat, hogy tovább turkáljon a cserépben a pálma körül. Mert halkán, csaknem áhítatosan ennyit mondott:

– Száraz a földje... Légy olyan jó, Sonja, és ígérd meg, hogy legalább a pálmának gondját viseled!

Solveig monológja

Mit tehetnék – hiszen én csak egy gyöngé nő vagyok!

Mióta elmentél, Peer, nem süt a nap. Nem énekelnek a madarak, némán keringenek a falu fölött, szárnyaik suhogása olyan, mint a gyilkos kaszasuhítás a fűben. Elrepültek, eltűntek a felhők közt, a tenger pedig szürkén ásítózik.

Mióta elmentél, Peer, minden este csak üldögélek és énekelek. Nem sírok sokat – mert hát az ugyan mit segítené. Az arcom így is nedves lett az esőtől, ahogy álltam és a tengert kémleltem. Sokáig, sokáig – gyakran órák hosszat. Múltak a napok, és te nem jöttél vissza. Múltak az éjszakák, én pedig álmatlanul hánykolódtam a fekhelyemen. Szél süvöltött a ház körül. Fent a hegyeken valaki kiáltozott – egy erdei állat, egy madár vagy egy kobold. Kezdetben azt hittem, hogy te vagy az, te hívsz engem. Egyetlen pendelyben futottam ki a házból, nézelődtem, hallgatództam. Hol voltál akkor, Peer – nem is tudom. Álltam és vártalak, a hidegben elgémberedett a térdem. Bementem, végigdőltem az ágyon, és álomban tovább vártam rád. De te nem jöttél.

Az után, hogy elmentél, Peer, két héttel később betoppant Jonas Løkken, és megkérte a kezem. Mit tehettem volna, hiszen én csak egy gyöngé nő vagyok, egy szegény lány, fiatal és idegen. Ottedal pedig nagy tanya, te is tudod, Peer. Nyolc tehenük van, közülük kettő üsző, épp csak akkor kezdtek fejni őket. Jonas anyja pedig öreg volt és beteg. Sürgősen segítségre volt szüksége, ha akarta volna, bármelyik lányt megkaphatta volna az egyházközségben. Hogy miért jött éppen hozzám, aki fiatal voltam, szegény és a környéken ismeretlen? Jonas persze már nem volt fiatal – elhaladta a negyvenet, és nyomorék volt a bal válla. Ám Ottedal, nyolc fejőstehén és a borjak, mindez nem megvetendő vagyon. És túlságosan vén nem lehetett Jonas – másképp nem lehetett volna négy gyermekünk. Közülük csak egy volt fiú, ő is korán meghalt, de hát ennek nem Jonas öregsége volt az oka.

Karácsony előtt tartottuk meg a lakodalmat, ami emlékezetes marad mindenkinek. Még ma is föl-fölelemegetik ezt az öregek. Sokkal szebb volt, mint Ingridé – emlékszel, Peer? Mindenki rám irigykedett, az öregek és a fiatalok, a gazdagok és a szegények. De én lesütött szemmel jártam, és sajgott a szívem. – Rád gondoltam, Peer. Ha visszajöttél volna – nem tudom, mit tettem volna. Lehet, hogy felszöktem volna veled a hegyre úgy, ahogy Ingrid, nem törődve azzal, mi lesz.

Csakhogy te nem jöttél, belőlem pedig Ottedal gazdasszonya lett. Azt hiszed, könnyű volt? Hisz jól tudod, milyen hirtelenharagú volt Kari, Jonas anyja. Noha gyenge volt, és beteg, bárkinek meg tudta keseríteni az életét – bántott minden szavával, minden pillantásával. Annyit dolgoztam, mint egy igavonó állat, és kevesebbet kaptam, mint egy koldus. Nem is tudom, hogyan bírtam volna ki azt

az életet, ha nem te jártál volna folyton a gondolataimban, én egyetlen Peerem. És amikor Kari meghalt, akkor sem lett sokkal könnyebb a sorsom. Nem könnyű egy Ottedal nagyságú birtokot kézben tartani, jó időkben sem, hát még ha minden hanyatlóban van. Négy gyermeket hoztam kínok közt a világra, az egyetlen fiamat egy év múlva eltemettem. Jonas olyan szemekkel nézett rám, amiben észre kellett vennem az ítéletet, mintha bizony én lettem volna az oka.

Igen, Jonasszal sem volt könnyű az élet, ő is kemény volt, és rideg. És annyival öregebb volt nálam, hogy nem egészen értett meg.

Azán megbetegedett és meghalt. Még hozzá olyan hirtelen, hogy először nem is akartam elhinni. Nem tudom, hogy tudtam volna másképp elviselni. Lehet, hogy a te emléked és az utánad való vágyakozás segített. Száraz szemmel ballagtam a koporsó után, az öregasszonyok egyre csak csóválták a fejüket. Én azonban megkeményítettem a szívemet, és nem néztem se jobbra, se balra. Ottedal gazdasszonya voltam, Jonas Løkken pedig a férjem, ez pedig védelmet jelentett a világgal szemben.

És akkor megint magamra maradtam. Miért nem jöttél, Peer, ugyan miért nem? Hogyan boldogultam volna a nagy tanyával és három gyermekkel, akik közül a legidősebb is csak tizenhat éves volt? És Gösta fiatal volt, erős és kedves. Persze ő csak béres volt a tanyán, a tetejében svéd, ezt pedig nem bocsájtotta meg neki senki. De hát otthonosan mozgott Ottedalban, szerette a birtokot, és szeretett engem is. Hogyan lökhettem volna el magamtól a segítőkész és szerető kezét.

Hadd szidjanak, gondoltam, hadd gyűlöljön meg a legidősebb lányom. Én csak Ottedal jólétét tartottam szem előtt, és Szent Ivánkor ismét oltár elé álltam akkor, amikor hat hónap telt el Jonas halála óta. Ezt mindenki túl rövid időnek tartotta. De nem várhattam tovább, különben napvilágra került volna a titok. És a tanító – tudod, milyen szigorú ember – mit gondolt volna rólam, ha már nem tudtam volna a ruhámmal takargatni azt, aki szenteste megszületett, és akinek a te nevedet adtam, hogy legalább ennyi legyen belőled.

Hidd el, Peer, soha nem voltam boldog. A boldogság elkerült, mióta elmentél. Jonas öreg volt, és komor, Gösta fiatal és könnyelmű. Nem volt alkalmas egy ilyen nagy tanya gazdájának, mint amilyen Ottedal, született csavargó volt, és kedvelt énekes. Megcsalt már az első gyermekünk születése előtt. És nem ez volt az egyetlen gyermek és házasságtörés.

Én azonban megbocsátottam neki, és megalkudtam. Úgy látszik, a férfiak már csak ilyenek. Még Jonas is, aki öreg volt, és rokkant, még ő is megcsalt. Mi, nők húzzuk mindig a rövidebbet. Én soha nem szegtem meg a hűség parancsát, sem Jonas, sem Gösta esetében – anélkül, hogy ezt keservesen meg nem bántam volna. Azoknak az eseteknek a száma, amikor sírtam emiatt, csekély.

Teltek az évek, és lassan megöszült a hajam. Amikor esténként odahaza ültem és énekelve vártam rád, észrevettem, hogy időnként kibicsaklik a hangom. Megöregedtem, ezen pedig nem lehet segíteni. A legidősebb lányom férjhez ment, és teljes joggal átvette tőlem a gazdasszony szerepét. Nekünk, Göstával

és a gyerekekkel távoznunk kellett – egyetlen Peer nevű fiunkkal és két lánnyal. Gösta járja a vidéket, ha valahol lakodalom vagy más multság van, énekel és muzsikál, és ha kinevetik, még hangosabban kacag rajtuk. Jószívű, mindentől függetlenül, de segíteni nem segített nekem. Amikor hazajött, négykézláb mászott föl a hegyekre, merthogy fiatal volt, egészséges és erős.

Csakhogy a sannylveni gazda mindig jó volt hozzám. Noha öreg voltam, és ősz, még mindig szépnek találtak. A sannylveni gazdasszony pedig évek óta bénán feküdt. Gösta tudott róla, szerintem biztosan tudott. Épp ezért nem értem, miért cselekedett így. Lehet, hogy nem szándékosan tette, sötét és ködös volt az a bizonyos éjszaka. De az emberek együgyűségükben azt híresztelték, hogy szándékosan ölte magát a vízbe.

Megint egyszál magam maradtam, Peer. Peer fiam is elszegődött tengerésznek. Most már kettőtöket kell várnom, amikor esténként otthon ülök és bámulom a naplementét.

Mit kezdtem volna, Peer, hiszen én csak egy gyenge asszony vagyok, öreg és magányos. A gyermekeim szétszéledtek. És Stør-Adam is magányos és gyámoltalan, akárcsak én. Nincs senki, aki rendben tartaná a ruházatát, aki meglapogatná reumas hátát. Nincs fölötte fedél, ahol a fejét álmra hajtsa. És ez a kunyhó is olyan hitvány, hogy a fal résein befúj a szél. Kettesben melegebb volna akkor is, ha közben te is megöregedtél. Igen, legalábbis éjszaka.

Amikor Peer, a fiam megjött a tengerről, éppen szenteste volt. Nehéz év állt mögöttünk, hideg volt a tél, és viharos idők jártak. Annyira sajnálom, hogy nem tudtam ágyat vetni egyetlen fiamnak azon az éjszakán, amely egyben a születésnapja volt. De ez a kunyhó olyan kicsi, aligha fér el benne két ember.

A fiam káromkodva ment el, azt mondta, soha többé nem jön haza. Kíméletlen volt, ahogyan te is, akinek a nevét viseli, kíméletlen, akár az apja, akár a többi férfi, akik nem próbálják megérteni az asszonyi szívet. Mert ugyan mit tehettem volna – nem kergethettem volna el Adamot, aki öreg volt, és beteg. Megágyazhattam volna neki a padlón is – kár, hogy ez csak később jutott eszembe. De nem is hiszem, hogy ezzel megbékélt volna.

Két hete meghalt Stør-Adam is. Két hete megint magányos vagyok, és elhagyatott, egyetlen támaszom a te emléked, Peer. Két hete csak terád gondolok. Éreztem, hogy most megjössz, megjössz végre.

És megjöttél – hogy rögtön tovább is állj. Itt vagy – és persze, nem vagy itt. Veled vagyok, és mégis egyedül – magányosan, mint egész életemben, amely nem áll másból, mint lemondásból és várakozásból.

Korán sötétedik, sötét van, és hideg. Olyan hideg vagy, Peer, a kezem is fázik, ahogy gondozlak. Figyelj, a hegyekben valaki kiáltozik. Nem, ez nem te vagy, Peer, ahogy régebben hittem, te itt vagy. Elborzadok, Peer, olyan magányos vagyok. Ha leszáll az éjszaka, az utolsó és végleges éjszaka, mit kell tennem akkor? Hiszen én csak egy magányos, gyöngé nő vagyok...

Jávorszky Béla fordításai

Fenyvesi Ottó

Posztmodern folklór

A halál csókja

A 19. századi bejegyzések szerint
sok gyerek torokgyíkban halt meg.
Harmada, fele? Régen volt.
Már csak kunkorodó betűk a sárguló papíron:
torokgyík. Diftéria.
A halál csókjának is hívták,
se szegényt, se gazdagot nem kímélt.
A torokgyík családonként 2-3 gyereket is elvitt,
de olyan is volt, hogy mindegyik belehalt.
A mi időnkben már nem kellett
8-10 gyereket szülni ahhoz,
hogy a többség megérje a felnőttkort.
Diftéria. Torokgyík.
Féltek tőle az bácskai emberek.
Én is a gyíkoktól,
de a kígyóktól nagyon.

Október legvégén

Kukoricaszedéskor születtem,
a Dózsa György utca végén.
Tele volt a saroglya szóval, kacajjal,
kukoricával. Még a novemberi esők előtt
be kellett takarítani a termést.
Az első emlékek: békebeli zamatok,
csirkepaprikás zúzával, friss krumplival.
Olykor talán pirkadt, reggeledett,
a nyitott ablakban harang szólt.

FENYVESI OTTÓ (1954, Gunaras) költő, író, képzőművész. A Balaton északi partján, Lovason él. Díjai: József Attila-díj, Magyar Érdemrend lovagkeresztje. Legutóbbi kötetei: *Halott vajdaságiakat olvasva* (második kiadás, Újvidék–Budapest, 2024, Forum és Kortárs Kiadó), *Mély vizek, magas hegyek* (második kiadás, Veszprém, 2024, Művészetek Háza).

Mentünk a nagymamákhöz,
ledobtam fejemről a micim,
az asszonyok szóltak,
anyám visszament érte.
Megvolt még az összes haja,
különös béke honolt a faluban.

Gergő

Nem akartam megszólalni.
Szüleim már azt hitték, kuka leszek,
néma, mint a falon lógó szentképek.
Aztán hároméves koromban váratlanul
elszóltam magam, megeredt a nyelvem.
A tisztaszoba ablakában álltam,
odakint, az utcán, a szomszéd fiú éppen arra jött.
Anyám neki köszönhette az első kerek mondatom:
– Ott megy a Gergő!

Zentagunaras

Az más tészta, az nem is Gunaras,
az Novo Orahovo, a szomszéd falu,
ruszinok és tótok is laknak ott, meg szerbek,
meg a Fontányiék Katinka lánya.
A miénk Mohol-Gunaras volt, valamikor,
az igazi, magyar Gunaras.
Moholhoz tartozott, Orahovo meg Zentához,
most mindkettő Topolya községhez tartozik.
Szóval van itt bőven keveredés.
Erre sok mindenből kettő van,
Gunarasból például három,
mert Ada egyik részét is úgy hívják.
Bogarasból csak kettő van,
az egyik itt Mohol-Gunaras mellett,
a másik pedig a zentai úton, Tornynos után,
a Rózsa Sándor vendéglője közelében.
Egyszer Öcsivel elindultunk Zentagunarasra
biciklivel, de nem jutottunk messzire,
mert csak egy biciklink volt,
egyikünk hajtotta, a másikunk meg a vázón ült,
s az nem valami kényelmes.

Elfáradtunk, visszafordultunk,
különben az út is nagyon poros volt,
bokáig ért, nehéz volt benne a haladás.
Európa legjobb termőföldjét
a Duna és a Tisza szállította ide,
lemosta a Kárpát-medence termőtalajának
legjavát, és lerakta Bácskában.
A zsíros, fekete humuszt,
amely fölött pacsirták röpködnek.
Hosszúak arrafelé nyáron a nappalok.
Hosszabbak, mint a Dunántúlon.

A nagymama vadkörtefája

Az Ady Endre utca párhuzamos a Fő úttal.
Ott lakott a Fenyvesi nagymama és a nagyтата.
Nekünk, gyerekeknek a padlásra tilos volt felmenni.
Az istálló tele volt borjakkal, üszökkel, tehennel,
kancákkal és kiscsikókkal.
Hátul voltak a fészerek és a kukoricagóré,
leghátul a szalmakazal és a szecs kavágó,
attól félni kellett, nagyon.
Hatalmas kert tartozott a házhoz.
Tele volt veteménnyel és gyümölcsfával.
Jókait kicifrázva: az ég nem a csillagoknál kezdődött,
hanem annak a gunarasi vadkörtefa hegyénél.

Sándor, a másik nagyapám

Nagyapám, a Sándor, a szóltan Fenyvesi,
egyik délelőtt befogta a lovakat.
A kiscsikót a szekér végéhez kötötte.
A saroglyába tett egy kaszát és két vasvillát,
majd felültetett Öcsit és engem a kocsira,
miután megigazította kalapját, ő is felszállt.
Elindultunk Gunarásból, ki a határba,
a bosztánba, a dinnyeföldre.
Öcsi kezébe adta a gyepplőt, mert
ő már előtte is hajtott lovaskocsit.
A mének egykedvűn poroszkáltak a bácskai porban.

Amikor kiértünk a Kopolya mögötti földekre,
nagy fekete és sárga dinnyéket kerestünk.
Nagyapám szakértelemmel kocogtatta őket.
Kortyoltunk az otthoni vízből.
Az égen nem volt sehol egy felhő.
Nagyapám fiatalon megtanult a kaszával bänni,
de kiszakadt a hasfala. Úgy élt évtizedekig.
Verbászon összevarrták, de újból szétszakadt.
Aztán hagyta, mit volt mit tenni?
Dolgozni kellett, keményen.
Látástól vakulásig.
Kaszált egy keveset. Herét.
Öcsivel felraktuk a szekérre.
Nagyapám kiválasztott három-négy dinnyét,
sárgát és görög feketét.
Feltette őket a kocsira.
Valamit szeretett volna még mondani,
de csak nézett, hosszan, Mileševo irányába.
Mintha várt volna valakit?
Miután megigazította sérvét és
kalapját a fején, csak legyintett egyet,
mintha – mi, gyerekek – úgyse értenénk
semmit se.

A fenyvesi tata

Seggnyalásban sosem volt jó.
Majdnem kopasz volt.
Volt egy fiatalkori sérve,
és majdnem mindent tudott a világról.
Felnéztünk rá.
Nem ment a Zemzadrugába.
Mentünk Braziba, Kavillóba, lagziba.
Szeretett enni és mulatni.
Amikor a szabadkai kórházban meghalt,
a mentősök hazahozták,
az asszonyok felöltöztették
kedvenc fekete öltönyébe, alatta fehér ing
és egy sosem viselt nyakkendő.

Pecze kacor

- Jó napot!
Tegnap értem haza, megjöttem a pokolból.
Jó napot, nem hoztam semmit.
Nem a vásárból jöttem.
Nem a hegyről, nem az égből.
Hanem egyenesen a frontról.
Nehéz volt az út hazafelé.
Gördült száz akadály.
Aludtam fészkerben, istállóban.
Az út szélén, a híd alatt,
még koporsóban is.
A világ egy nagy hangyaboly,
keményen és lágyan is értelmezhető.
Gondoltam üzenek.
De nem volt kivel.
A bajtársak mind meghaltak,
a foglyokat meg elvitték a gulagba.
Féltem, hogy nem érek időben.
Adjon bort, édesanyám, ha van!
Olyan szép ma a reggel.
Süt a nap, sütőget.
Egészségünkre!
Jó napot kívánok!
Vigadjatok, ha tudtok.
Én vagyok a Sicó Feri,
Bogaras, Fő utca 13.
Mellettem harcolt a Pecze Kacor.
Telibe találta egy bomba,
csak egy vérfolt maradt belőle.
A halál nem válogat.

A zsidó asszonyok

Három testvér. Nővérek.
Kortalanok voltak, mesélte a nagymama.
Berlinben még látták a Zeppelinint.
Isten nyugosztalja őket!
Kb. ötven-hatvan körül lehettek,
ültek a családi fotelokban,

egyikük kezében cigarettát tartott,
az ujján aranygyűrű volt,
a jobbik lábát kicsit előre rakta,
a csípője körül nem volt úszógumi,
Isten nyugosztalja!
Az asztalon porcelán hamutartó.
A haja körül füstfelhő,
a szeme zölden ragyogott.
Isten nyugosztalja!
Csak ő, az Isten, tudja, hogy ebbe
a gyönyörbe miért szeretett
bele titokban a nagytata.

A nagymama mákdarálója

Vajon mi lett az elgurult mákszemekkel?
Maradt-e belőlük molekula vagy atom?
Hogy is szól az anyag megmaradási törvénye,
az elektromágneses kölcsönhatásából
származó energia tömegegyenértéke?
Sok a mákszem, sok a kérdőjel.
Emlékezés nélkül minden kárba vész.

Egy gramm TNT

Gunarasban Surányi volt egyetlen matróz.
Egyik keze fából volt, az egyik szeme meg üvegből.
– Magamban akarok rendet tenni, érted, kiskomám?
Magamnak akarom megmagyarázni a dolgokat.
Nem lehet megállni, minden változik.
Egy gramm TNT-ből 4184 joule energia szabadul fel.
Érted, kiskomám!
Az élet már csak ilyen. Nincs megállás.
Hajózni kell! S a kikötőben várnak a szirének!
Szerelmi vihar esetén oda kell kötnöd magad
– jó erősen – az árboc tartóoszlopához.
Látod ezt sújtást a homlokomon?
A villám kétszer is majdnem belém csapott!

A falu kovácsa

Ötven kiló volt, és 150 centi,
amikor eldöntötte, hogy kovács lesz.
A szakmunkásképzőbe nem volt gond.
A mester azt mondta nem lesz baj.
Az első két évben fájtak a kezei,
esténként langyos vízben kellett áztatni őket.
Később megerősödött, nagy lett a tenyere.
Onnantól amit megfogott, azt nem ejtette el.
Szerbiában, Valjevóban volt katona,
három év alatt több száz lovat kellett
megpatkolni és megkörmölni.
Készített parasztkocsikat, vaskapukat.
Díszes kerítéseket, csavart virágtartókat,
puccos hintóba rugókat.
Cigizett és ívott rendesen,
három férfi helyett is.
Volt olyan nap, amikor kétezerszer
is lesújtott a kalapáccsal.

Imre sógor

Pobedán majdnem mindenki kommunista volt,
csak a fogatlan bakter nem.
Njegoševon is sok volt a kommunista
meg a dobrovoljac.
Gunarasban viszont alig volt párttag.
Imre sógor állatokat gyógyított,
néha latinul beszélt a nagynénihez.
Imre sógor, az állatorvos
meggyőződéssel szolgálta
az egészséget és az államot.

Guszt, a bakter

Volt egy aranyfoga.
A falu végén, egy bódében ücsörgött naphosszat.
Mindenre felügyelt, vigyázott,
mindenkit megfigyelt,
mindent rendbe tartott.

A végén sírhalomnyira duzzadt a pocakja,
alig fért bele a koporsóba.
Mielőtt eltemették,
az aranyfogát kihúzta a doktor.
Egy gyufás dobozba rejtették.

Paprika Jancsi és Julcsi

Talán ikrek voltak?
Aratáskor talált rájuk egy szénakazalban
a Guszti bakter és felesége.

Pipás Pista

- A Pipás szamaras kordén hordta az irtást meg a vesszőket.
Féltünk tőle. Ha hallottuk, hogy jön, már bújtunk is
el a kuckóba. De azért titokban lestük, hogy mit csinál?
- És mit csinált?
- Hajtotta a szamarat, és pipázott. Úgy kellett szólítani,
Pista bácsi, de kendő volt a fején.
- Miért féltetek tőle?
- Mert férfi volt.
- Más férfitől is féltetek?
- Más férfi nem volt nő.

A púpos Lacika

Gyerekkorában pelenkázás közben
leesett a konyhaasztalról.
Egy ideje hátul, a kiskamrában aludt.
Derült estéken a Holdat és
a csillagokat bámulta.
Volt egy messzelátója vagy mifene?
A nagyvölgyi vásárban vette egy siptártól.
Folyton izgett-mozgott,
éggel, földdel és paréjjal vesződött.
Pár évvel ezelőtt kikosarazta
egy szép, kerek szemű leány.
Zsír szódát akart inni bánatában,
de a bűdöspatikában éppen
hiány volt belőle.

A barna diófaszekrény

Egyik fiókjában voltak a bisz-baszok:
gyufa, gyertya, kóc, krepp-papír,
gombok, cérnák, gombolyagok,
gazdátlan szögek, csavarok.
Olló, gyűszű és csavarhúzó.
Megvakult pápaszem.
És egy bankjegy: tízmilliárd pengő.

Autóbusz

Nagyon vártuk.
A Bolondrozit vagy bennünket, gyerekeket
mindig elküldtek, hogy nézzük meg
bekanyarodott-e már a busz.
Pobeda felől érkezett.
Busszal mentünk Topolyára,
piacra, vásárra, születésnapra.
Nekünk, gyerekeknek a sofőr félisten volt.
Csédó volt a kalauz, de ő nem beszélt magyarul.

Kancsár

Csak egy füle volt.
Ő volt a legjobb böllér a faluban.
Hívták sokfelé, tanyákra, lakodalmakba
nagy- és kiscsárdák. Disznók százait koncolta fel,
töltött zsíros hurkákat, kolbászokat.
Néhol a szemrevaló háziasszonnyal
rövid időre bezárkózott a kamrába.

Ahol tűz van

A helységtábla kétnyelvű.
Fölül szerbül, alul magyarul:
Gunaroš – Gunaras.
Tűzoltótestület mindig volt a faluban.
Ahol tűz van, ott oltani kell.
Az óvatosabbak nem játszottak a tűzzel.
Óvszerrel csinálták.

Disznóvágás

- Hogy vagytok?
Mi is jól vagyunk.
Különösebb újság nincs.
Vasárnap disznót vágunk.
A bátya és az ángyi szétköltöztek.

Brasnyó

A téglagyár felé laktak a szülei.
Ő Újvidéken, a bulváron.
A levegő titkai után kutatott, és bort ivott.
Mindig közbejött valami:
hol egy pohár kadarka, hol egy sültgalamb.
Rendületlenül írta a regényeit:
Tükrös Madonna, Família. Macula. Kész-regény.
Általában díjat kapott értük.
Kocsmában is ült, kényelmes székekben,
körülötte maszatos poharak és nagy ablakok.
Kosz ragyogott a délutáni napfényben.
Nem volt benne nosztalgia.
Nem éreztük nagyon jól magunkat.
Körülöttünk egy csupa-gép város.
Egy faluról beszélgetünk, egy szélmalomról,
melyről senki sem tudta megírni az igazságot.
Felnéztünk rá, fent lakott a nyolcadik emeleten.

Táncba hívó szavak

A szombat esti bálban táncrend volt,
a fal mellett ültek a gardedámok,
tőlük kellett engedélyt kérni.
A lányok szemüket lesütve várták
a táncba hívó fiúkat.
Voltak más multságok is:
Márton napján sült libát ettünk
krumplival és vöröskáposztával.
Volt kultúrműsor is: köszöntőbeszéd,
szavalat, néptánc és muzsika.
Be kellett jelenteni a rendezvényt.

A műsor tervét és a beszédet le kellett írni,
be kellett vinni az opstinába.
Az emberek káromkodtak.
A papot nem volt ildomos meghívni.
Hogy jönnek ők ahhoz,
hogy csak úgy szavalnak, énekelnek,
búsulnak és révedeznek?
Csak vidáman nevetgéljen mindenki,
forogjon a kóló!

Csak annyit tudok:

ki így, ki úgy emlékszik,
hivatalos álláspont nincs.
Irat nem létezik.
Jegyzőkönyv nem készült.
Lehet emléket bányászni.
Járt itt a múltkor egy fiatalember,
azt mondta, a városból jött.
Lefényképezte a házakat.
Csak a régieket, a düledezőket.
A régi eperfákat.
Kérdezte a régi dolgokat.
Mondta mindenki, főleg a fehérség:
így volt, úgy volt.
Azért szép volt az élet.
Mert élni kell és kellett.
Jöttek a magyarok, az oroszok,
a partizánok.
Hogy a fene essen beléjük!
Mifelénk a népmesékben
nincs angolvécé!

Apanap

Amikor az apja sem tudta rá a választ, kínos heherészés után sem, hogy mikor született a nagymama, megnyugodott kissé, bár némileg furcsállotta a dolgot. Az, hogy ő csak az anyja születési dátumát tudja, de azt napra pontosan, úgy érezte, egy gyereknek épp elég. A nagymamáét meg az apjának kellene tudnia, hiszen ő a nagymama gyereke. Érzett némi elégtételt az apjától kapott számtalan csesztetés miatt, egyben sajnálta is, mert úgy gondolta, az apák szégyene mindig nagyobb, mint a gyerekéé. Segíteni viszont nem tudott. Azt bánta csak, hogy nem szólt be a plexilap mögött ülő bankos néninek, amiért, még ha kedveskedésből is, vizsgáztatni akarta, s olyasmit kérdezett tőle, amit a legtöbb gyerek nem tud. Szórakozzon a saját unokájával, ne övele, ezt kellett volna mondania neki.

Apja, látta rajta, már rég elfeledkezett az egésztől, amikor a parkon át a kocsi felé igyekeztek, de őt foglalkoztatta a dolog. Főleg az, hogy felnőttkorára mindenki elbutul-e, mint az apja, vagy vannak kivételek, mint Zsolt, anya új barátja. Zsolt rengeteget tud, igaz, még nem vizsgáztatta le igazán, mert egyelőre fél tőle. Pedig közel sincs olyan erős, mint az apja, és nem is olyan agresszív, mégis. Tőle máshogyan kell félni, de még nem tudja, hogyan. Mert félni sokféleképpen lehet, például Rotweiler bácsitól, az iskolaórtól úgy, hogy a közelébe sem megy. Zsoltnak a közelébe mehet, még úgy is, hogy közben remeg a gyomra, mert tudja, hogy hozzá sem fog érni, mégis fél tőle. Talán mert látja, hogy az anyja is fél. De ő máshogyan. Ő lesi minden mozdulatát, hogyan tehet a kedvére. De neki ez nem megy. Ez biztosan valami tanulható dolog, ami a felnőttnek sikerül, a gyerekeknek nem.

Beszállnak a kocsiba, már előre ülhet, a múlt hónapban hagyta el a százötven centit, nagyfiú. De a nagyfiúságnak is vannak fokozatai. Hiába gondolja ő azt, ha mások nem. Például az apja. Kapcsold be az övet, morderül rá, holott az lett volna az első mozdulata, ha be tudja rántani az öreg Ford nehezen csukódó ajtaját. Akkor meg azt mondja neki, hogy csukja be rendesen azt a kurva ajtót.

ROSS KÁROLY (1954) író, műfordító. Legutóbbi kötete: *Velem vagy, ugye?* (novellák; Budapest 2021, Napkút Kiadó).

Ekkor már egymásba gabalyodnak a mozdulatai, mert kivág a kocsi a parkolóból, fél, hogy valamit elbaltázott. Ügyetlenkedik, az apjának satufékkal kell megállnia, majdnem beveri a fejét a műszerfalba. Valami rosszul sültetett el a bankban, mert az apja mérges. Mindig az, de most látszik rajta, a legszívesebben lekenne neki egyet. Mégsem teszi, mert ma apanap van, és akkor fokozottan vigyáznia kell. Nem közeledhet hozzá akárhogyan.

Abban reménykedik, hogy máshova már nem akarja magával cipelni, a bank elég volt mára. De még mennek. Hogy nem játszótér vagy állatsimogató felé, abban egészen biztos, mert azokat az utakat mind ismeri. De ez itt máshova vezet. Magas drótkerítéseket lát jobbra-balra, mögöttük lepukkadt raktárépületeket, hangárokat, némelyiknek akkora a kapuja, hogy egy repülőgép is beférne rajta. Ha most Zsolt ülne mellette, megijedne. Őt még nem ismeri annyira, tőle jobban félne. Apja egy vadállat néha, de rosszat nem akar neki. Nem akarhat, mert akkor annyi a láthatásnak. De ilyen helyekre akkor sem kellene hoznia. Ha az előbb nem teremtette volna le olyan vadul, talán megkérdezné, hova mennek. Így nem meri. Jól tudja, hogy az apja csak félig van jelen, amikor vele van, vagy még annyira sem. Néha nem is érti, miért kell neki. Sokkal egyszerűbb volna, ha lemondana róla. Amúgy ma nem is lenne vele, de ma szünet van az iskolában, s ilyenkor mindig az apjával van. Az anyja munkahelyére nem mehet.

Megállnak a poros úton, némi tétovázás után előrébb gurulnak, aztán megállnak megint. Látja, az apja keres valamit, de bizonytalan. Nem szól hozzá, nem is néz felé. Ezek megint az itt sem vagyok percei, gondolja. Csak aztán tényleg el ne feledkezzen róla, hogy itt van, ha netán valami hülyeséget találna csinálni. Mert arra kapható. A múltkor fellöktek egy biciklist a zebrán, s az apja meg sem állt, padlógázzal elspurizott. Utána azt mondta, úgy kellett neki, a biciklis volt a hibás, mert tudhatná, hogy nem szabad biciklivel a zebrán közlekedni. Amikor azt kérdezte tőle, hogy de nem halt-e meg, úgy nézett rá, mint valami idiótára. Miért, te nem estél még el biciklivel? Hányszor elestél és semmi bajod nem lett. Na, látod. A legszívesebben palacsintát csináltam volna abból a majomból.

Végigmennek az úton, aztán vissza. Nem találják, amit keresnek. El nem tudja képzelni, mit keresnek ezen az idegen helyen. Az apja medencék, kerti tavak, díszkutat tervezésével és kivitelezésével foglalkozik, mit akarhat vajon ezen a lepukkadt tájon? Még sohasem hozta ide, főleg nem apanapon, de akkor sem, amikor hosszabb ideig van nála. Az éppen aktuális munkájához elviszi, igen, de az legalább érdeklí. Nem minden nap láthatja az ember, hogy vájják ki gépekkel egy leendő halastó helyét, hogyan alakítják a formáját, hogyan fóliázzák le az alját, és még mi mindent, mire végre vizet engedhetnek bele. Sokat gondolkodott azon, ha megnő, ő is ilyesmivel szeretne foglalkozni. De az apjától függetlenül, persze. Teljesen függetlenül.

Ekkor csikorogva egy kapu nyílik résnyire a jobb oldalon, egy férfi jelenik meg a nyílásban, és int nekik. Az apja rögtön lefékez, leállítja a motort. Te maradj

itt, mindjárt jövök, mondja, és otthagyja a kocsiban. Ennek örül, hogy nem kell kiszállnia. Szeret a kocsiban várakozni. Sokszor várakozik a kocsiban, nemcsak az apjában, az anyjában is. Nélküle intéznek szinte mindent, de hát ez érthető, ő csak hátráltatná őket. Még most, tízéves korában is. Egy gyerek sokszor a kortársainak is útban van, hát még a felnőtteknek. Ő meg nagyon tudja, hogyan kell útban lenni, mert szeret egyedül lenni. Főleg itt, a kocsiban. Védve érzi magát, ugyanakkor valamiféle hatalmi érzés is eltölti. Nem így fejezné ki magát, de nem tudja jobban. Bentről, a biztonságos bőrülésekről a világ másnak néz ki, mint odakintről. Ott egy vagy a sok közül, itt te vagy te. És hozzád sem érhet senki.

Néha ilyenkor át szokott csusszanni a vezetőoldali ülésre, de most nem mer. Ha az apjának nem jönnek össze a dolgai ezzel az emberrel, akkor jobb nem ujjat húzni vele. Így ül továbbra is az ülésen, meg sem nagyon mer mozdulni, mint az iskolában, ha Szandra néninek rossz napja van. Minden körülötte levő felnőttnek vannak rossz napjai, alig bírja kifigyelni, mikor kinek. Mert ha nem figyel, bajba kerül; ha figyel, arra megy el minden ideje. Meg egy kicsit ideges is lesz. Néha elkezd tikkelni, ami az anyja szerint nem jó dolog, mert úgy maradhat felnőtt korára is. De nem tehet róla, muszáj csinálnia, ha feszültté válik körülötte a helyzet. És a felnőttek gondoskodnak róla, hogy azzá váljon.

Mint például most az apja is. Nagyon régóta ül már az autóban, úgy gondolja, de az apjának híre-hamva sincs. Egy-két teherautó húz el közben mellette, igyekszik összehúzni magát, láthatatlanná válni, nehogy azt gondolják róla, hogy elrabolt gyerek. Mert a felnőttek képesek minden hülyeséget kitalálni, ha egyedül látnak egy gyereket szokatlan helyen. És ő most eléggé szokatlan helyen van. Nemhogy gyereket, de még felnőttet is alig lát, itt-ott kóborol néha egy-egy ember, de hogy miért és hova, azt egyáltalán nem érti. Nem először csinálja ezt vele az apja, de ilyen durva helyre még nem hozta. Félelmében már vérebeket lát a kerítésen belül, amelyek a laza drótkerítés alatt bármikor kiszökhetnek.

Még nincs mobiltelefonja. Anyja az apjára mutogat, apja az anyjára, mindketten úgy tesznek, mintha a másiktól várnák a megoldást. De a lényeg, ahogy kihámozta, hogy túl kicsinek tartják még hozzá. A fél osztálynak már van, ő csak jövőre kap. Ha felsős lesz. Akkor, amikor már egyáltalán nem lesz nagy cucc, amikor az osztály legcsóróbb, leghülyébb gyereke is azzal villog. Mindig mindent az utolsók között kap meg, amikor már nem lehet menőzni vele. Így mindig lecsúszik a középmezőnybe vagy még lejjebb, nem csoda, hogy nem figyel rá senki. Már lassan a negyedik végén járnak, de még mindig nincs egy rendes barátja. Hogy is lenne, amikor ő fölfelé szeretne kapaszkodni, de azok lenyomják, a lent levők meg neki nem kellene. Megállt félúton. Mint mindenben. Tanulásban, magaviseletben, öltözködésben. Régen néha még vettek neki menő cuccokat, ma már használtat kap az internetről. És örülnie kell annak is.

Egyre jobban kínozza a bezártság. Kinyithatná az ajtót és kiszállhatna, de nem mer. Ilyen idegen, rémisztő vidéken még nem járt. Itt semmi sem kompatibilis

azzal, amihez szokott – ezt a szót az apjától tanulta. Nagy ritkán tanul tőle valamit, főleg ilyen szavakat. Megpróbál felválni velük, de kiderül, hogy a többiek is ismerik. Szinte pontosan ugyanazt a nyolc-tíz szót fújja mindenki. Nemcsak mi vagyunk egyformák, gondolja ilyenkor, hanem a szüleink is. Mint a birkák az állatsimogatóban.

De legyűri a félelmét, nem bírja tovább, kiszáll. Először csak résnyire nyitja az ajtót, hogy azonnal vissza is ránthassa, ha valami történik, de mivel nem történik semmi, kipréseli magát a keskeny résen, térdét jól beverve a visszaugró könyöklőbe. Furcsa szag terjeng a levegőben, de ezen nem lepődik meg. Megszokta már, hogy más az otthonnak, az iskolának, az utcának a szaga, hogy a sportcsarnokról, ahova edzeni jár, ne is beszéljünk. Az iskolai kémiateremben érzett egyszer ilyet, ahova székeket cipeltek. Szóval ez mégiscsak egy veszélyes vidék. Igaz, az apja dolgozik vegyszerekkel, hiszen a medencék vízébe kell vegyszert rakni, hogy meg ne bűdösödjék. Így meg pláne nem érti, miért hozta magával. Persze, hova is tenné! Egyedül még nem meri otthon hagyni.

Egyelőre nem mozdul a kocsi biztonságot jelentő közelségéből, az ajtót is tárva hagyja, úgy tesz, mint aki csak levegőzni szállt ki, megmozgatni kezét-lábát, nyújtózkodni, mint az igazi sofőrök szokták. Közben figyel, de innen se lát többet. Nem lehet nagy öröm itt dolgozni. Ezekben a raktárépületekben bolyongani, tenni-venni ezt-azt egész nap. Akkor már a tengerimalacának is jobb sora van, az legalább kilát a kalitka rácsain. Ezekben az épületeken meg még ablak sincsen.

– Hé! – hallja ekkor valahonnan. Körülnéz, de nem fogja fel, hogy neki szól a kiáltás. – Kisfiú! Hozd be az apád táskáját a kocsiból!

Még most sem látja, ki szólította, pedig ott áll alig tíz méterre tőle. Nem gondolta, hogy őt itt szólítani fogják, nem készült fel rá.

– Nem hallod, hé? Neked kiabálok! Hozd ide az apukád táskáját! Ott van valahol a kocsiban!

Végre eljut hozzá, hogy a kérés neki szól, és cselekednie kell. De az agya lassan rakja össze, hogy mit is kérnek tőle, és miért. Az apja táskájáért miért nem jön ő maga? Hiszen abban tartja mindenét, a pénztárcájától kezdve az iratain keresztül mindent – hogy adhatná oda valami egészen idegennek?

De azért kiveszi a hátsó ülésről, nem sietős, inkább megfontoltnak nevezhető mozdulatokkal, hogy addig is legyen ideje gondolkodni. Végül úgy dönt, nem fogja a férfi kezébe adni, ő maga viszi el egészen az apjához, nehogy valami eltűnjön belőle.

– Siess már! – hallja ismét a férfi sürgetését. – Valami gyógyszer van benne, amit be kell vennie. Rosszul van.

Ekkor leesik neki. Hát persze! A gyógyszer! Amit a nyelve alá kell dugni, különben megfullad! Rohan! Útközben cibálja ki a kapszulát az egyik oldalzseb-ből, pontosan tudja, melyikben tartja. Kikerüli a férfit, fut a bejárat felé. Odabent kisebb csődület egy kötözőbálának döntött, ülő férfi körül. Az apja az. Tátog, lila a feje, szívna be a levegőt, de nem tudja. Gyorsan letérdel eléje, szakszerű

mozdulatokkal bepréseli fogai között a tablettát, majd az állánál fogva kissé hátradönti a fejét, hogy lemenjen. Izgul, kiveri a víz, hogy sikerül-e. Főleg, mert annyian nézik, de másért is. Azért, mert hiába gondolja néha, hogy nincs szüksége az apjára, azért tudja, hogy van. Egy pillanatra, akkora sebességgel, mint egy japán expresszvonat, végigzúg az agyában, hogy mit veszítene, ha meghalna. Igen sok mindent. Ígéreteinek a felét így sem tartja be, de akkor semmit. És itt nem is a márkás sportcipőkre, menő pólókra, hátizsákokra gondol, hanem azokra a távoli jövőre vonatkozó célozgatásokra, amelyeket jobb pillanataiban megpendít előtte. Amelyekben olyasmik szerepelnek, amik a szar gyerekkor után az ígéretes felnőttkort villantják fel. A függőség nélküli, szabad akaratból választott, önálló életet – mert az apja, ezen sokszor elcsodálkozott, gyakran kerül olyan állapotba, amikor szinte azt sem tudja, mit beszél. Világos fejtegetéssel, valós elképzelésekkel indul az egész, aztán egyszer csak átvált olyan zavaros, érthetetlen álmodozásba, amiről nem gondolná, hogy egy felnőtt ilyesmire is képes. Főleg az apja nem, akiről aztán mindent lehet feltételezni, csak álmodozást nem. Álmodozni ő szokott, de hát minden gyerek álmodozik, másból sem áll az élete. De hogy az apja! Nyilván a betegsége hozta ki belőle. Ez a vese- vagy cukorbetegség, vagy nem is tudja, mi. Amire szednie kell ezt a tablettát, mert ha nem szedi, meghal.

A művelet sikerült, apja légzése beindul, finomabbra vált, kinyitja a szemét, ránéz. Egy pillanatra az írisze előtt felgyülemlett könnytengerben meglátja magát – riadt, félénk kisgyerek, aki a saját jövőjéről álmodozik, mikor az apjáérol kellene. Mert ha ez így megy tovább, egyszer csak tényleg meg fog halni. Mert nem lehet ott mindig mellette, és amióta külön élnek a szülei, más sem. Úgy tudja az anyjától, hogy vadember módjára él, amiről elképzelni sem tudja, milyen lehet, de azt, hogy nem figyel az egészségére, már tapasztalta. Úgy viselkedik, úgy reagál mindenre, mint aki nem törődik semmivel, mint akinek minden mindegy, bármelyik percben kész eldobni magától az életét. Ahogy dolgozik, ahogy autót vezet, ahogy semmit sem törődik az étkezéseivel, azt eszi, ami éppen kéznél van. Pedig már csak miatta sem volna szabad így élnie, össze kéne szednie magát, hiszen felelősséggel tartozik érte. De ő ebből a felelősségből sokszor nem érez semmit.

Már a pickupban ülnek, mikor először szólal meg.

– Remélem, nem örökölted tőlem.

– Mit?

– Ezt a rohadt cukorbetegséget. Bár valószínűleg már rég kijött volna.

Reméli, hogy nem örökölte. Nem szeretne úgy fulladozni, ahogy az apja. Összeesni idegenek emberek előtt. Rohadt nagy gáz lehet. Egy csaknem két méter magas, erős férfi, aki alól egyszer csak kimegy a lába. Még magát sem tudja elképzelni ebben a szerepben, nemhogy az apját.

Egyre nagyobb lyukak dobálják a pickup kerekeit, ahogy kapaszkodnak felfelé, lassan elfogy a beton, ráfordulnak egy kitaposott földútra. Ismerős a terep, már kétszer is járt erre. Valami gazdag embernek épít itt tavat az apja. A kertjéből

látni a várost, a ház felső szintjéről az egész országot. Akkor sem érti, hogy építhet ide, aki gazdag. Ezen a lelket kirázó úton közlekedni minden nap.

- Apa - szólal meg, teljesen önkéntelenül, mintha nem is ő mondaná, de már nincs visszaút. - Nem kéne ma dolgoznod.

- Miért nem?

- Hát azért, ami az előbb történt.

- Ne izgulj, nem ismétlődik meg.

- Honnan tudod?

- Tudja az ilyesmit az ember. Egyszerűen nem ismétlődhet meg, és kész.

Hát, ha ő mondja, akkor úgy is lesz. Ma többet fog segíteni neki, határozza el. Biztosan lesz olyan munka, amit el tud végezni ő is. Hiszen talicskázott már, nem is egyszer. Meg lapátolt is. Erős nagyfiú, ha összeszedi magát, még többet is tudna. De ha nem nyafog annyit, hogy éhes meg szomjas, már az is elég. Meg hogy mikor mennek már haza. Meg egyáltalán. Ha befogja a pofáját. És meg sem mukkan egész idő alatt.

Z. Németh István

Split

A tenger elmosta a festményt,
amelynek sarkában összebújtunk.
Eldobált ecsetek a parti homokban.
Szürkülnek megkorbácsolt szirtek.

Egy gazdátlan napszemüveg figyel,
ahogy ujjbegyeink a horizonthoz érnek,
és a semmibe induló hófehér hajókat
egy szempillantásnyira visszatartják.

*

Megtanulta már a kövek sorrendjét
a kéz, mely hajnalonta makacsul
összerakja belőlük a várost.
Pálcaütésre indul a nyüzsgés,
napoznak az elhízott barackok,

darazsak a forró dinnye hátán,
az örökké szomjas pálmák alatt
a nyár eldobált névjegyei,
hallgatnak a hegyek a partra
könyökölve, és soha meg nem unják.

*

Nem lát be a nap a szűk utcák közé,
csak a főúton hullik rád fényzuhany.
Nyomják a dudát veszettül, az árnyék
aranyat ér, szikrázó fehér kőkorszak,

nyüzsgő piac, szalmakalapok. A mólónál
szörnyü szag, kékségen táncol a szenny,
húzza a nótát ezer kabóca. A telefon
mutatja, merre menj, sirály pózol a kőlapon.

Z. NÉMETH ISTVÁN (1969) költő, író. Legutóbbi kötete: *Éjszaka a szaunában. Új versek, 2018–2023* (Dunaszerdahely, 2023, Vámbéry Polgári Társulás).

Kútmély

Az ember a házhoz hasonló,
tervezik, építik, lebontják.
Fizeti a lakbért a benne lakó,
naponta üríti a postaládát,
hétévente festet.

Hiába szidolozták, az egykori
láda nem őrzi fiát. A zongora
húrjai megrozsdultak,
nem emlékszi a zene érintését,
az egykor piros gerincű könyv is
piszkosfehér.

Régi érme forog álmosan
a pizsamák zsebében
érintetlenül, mégis penészfoltosan.
A falról lekoptak a firkák,
tükörben kútmélynyi homály
reszelgeti sötétszürke körmeit.

Összefolyt lélek, lektúr és nektarin,
pók ül a görbe kalaptűn.

Húr

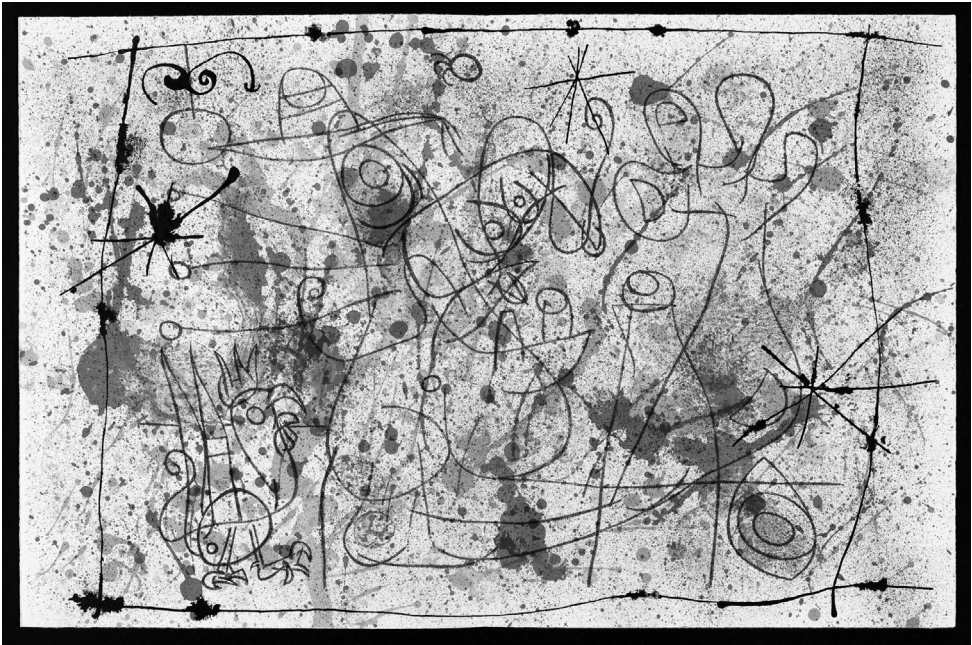
Fekszik az ég a tűz lángjain,
melegíti hasát.
A fákat hatalmas, szürke csokrokba köti
az éjszaka.

Szél sumákol, úgy tesz, mint
aki nincs. Nem lopni jött, de azért
a nyitva hagyott lelkeket
átkutatja a holdfény.

Az idomár áll

Az idomár megáll az oroslán tekintetében,
ám az időostor kényszeríti őt is.
Állát előre szegve, tarkóján verejtékkal
könyörög az óramutatónak.

Lassan kúszik a hajnalfény a rácson.
Úgy öleli, ahogy őt az élet egykor.
A fűrészporba véres kakasfej zuhan:
valakit ma átlöknek a tüzes karikán.

Joan Miró: Übü születése (illusztráció Alfred Jarry Übü király című színművéhez I.), 1966
(színes litográfia, papír, 420×645 mm, © Szépművészeti Múzeum)

Úton – több megállóval – Puskinlandba

II.

Szükségünk van itt röpké visszatekintésre. Az öregember nem talált részletes adatokat az 1975-ös (második) budapesti Nemzetközi Finnugor Kongresszusra vonatkozóan. Az sem több annál, hogy „Méreteiben is igen jelentős, programjában jól kidolgozott és kivitelezett, impozáns kongresszus volt ez, felejthetetlen fogadása Európa talán legszebb parlamentjében történt” – olvassuk egy hivatalos jelentésben. Annak persze végleg semmi írásos nyoma, hogy az utóbbi nagy „államfői” (Elnöki Tanács) fogadására – meghívott vendégként – az irodalmi múzeum nemzetközi kapcsolatokkal megbízott munkatársa is meghívást kapott. A magyar szervezőbizottság főtítkára, Gulya János ugyanis őt bízta meg az irodalmi érdeklődésű vendégek kétnapos vidéki kirándulásának a megszervezésével. Ekkoriban a „fehér vitorlák” árnyékában számtalan lehetőség fordult meg a fejében kritikus pályája kiteljesedéséről, tudományos eredményeiről és sok másról, de az biztos, hogy álmaiban sem merült föl a kirándulásszervezés feladatköre. Miért éppen őt kérte föl erre a nála alig idősebb nyelvészprofesszor, aki hamarosan Göttingenbe helyezte át a maga életét, és füttyült a „népi demokráciára”? Pedig Gulya talán azért kapta e fontos megbízatását, mert előzőleg szovjet ösztöndíjas volt (részben Észtországbán), amit '75-ben a megbízhatóság bizonyítékának tartott a párt. Mindenesetre ismertebb személyiség volt, mint megbízottja, akinek szabad kezet adott az útvonal és a szervezés kidolgozására és lebonyolítására. Sikerként nyugtázhatja, hogy e kirándulásra – a magyar irodalmi emlékhelyek kedvéért – kétbusznyi szakember jelentkezett. Az első kudarcélmény nem sokkal az indulás után várt rá, mert figyelmeztették, az útikalauz folyamatos tájékoztató feladatára. Erre viszont nem készült föl. Kárpótlásul Balatonfüreden a vendégek sikeresen válogathattak a helyi borokban, s a Jókai Emlékmúzeumban minden hölgy csodás vörös rózsát kapott. Badacsony és a Szegegy Róza-ház következett. Némi ügyeskedéssel az itt fölszolgált rizlinget el tudta számolni belépődíj és a vezetési költség címén. Főleg a finn, a finnugor és orosz résztvevők voltak vele megelégedve, Veszprémben Móricz-bemutató

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

várta őket, persze magyarul, amit alig értett valaki. Ráadásul egy pesti egyetemista dühösen támadt rá, miért ilyen korszerűtlen művet választott, pedig az *Úri muri* előadása legalább látványos volt. Persze a darabot nem Déry vagy Örkény írta. Még kevésbé Becket vagy Ionescu. A következő napon (vajon hol talált szállást hatvan-hetven embernek?) Pannonhalmát nézték meg, s a Tihanyi alapítólevél – Várszegi apátúr magyarázatával – teljes sikert aratott.

Amikor '81-ben az ICLM elnökség először ült össze Budapesten, megismerték a Petőfi Irodalmi Múzeumot, látták a város nevezetességeit, voltak az Operában. Utolsó este a Natalja Vlagyimirovnát helyettesítő moszkvai kolléga (aki tudott németül) a szovjet nagykövetségre volt hivatalos, a többiek mit tehettek mást, elfogadták az elnök meghívását, jó étvággal fogyasztották felesége pogácsáját, pizzáját és meleg szendvicseit. No, meg a házigazda által válogatott borokat. (Később borlovaggá választott sógora előzetesen megrögtta, amiért családi vacsorán „kannás borral” kínálta, s ettől kezdve figyelt a minőségre is.)

A Nagy Szervező a nyolcvanas évek vége felé már kötelező feladatként töprengett el azon, mint mutassanak be az irodalmi emlékhelyek közül a budapesti ICLM közgyűlés részvevőinek. A rendezés költségvetésébe egy napnál hosszabb vidéki út nem fért bele. Hiába szerette a Balatont, az kevés szakmai érdekességet kínál. Inkább a Petőfi-emlékhelyeken vezette végig a társaságot, s érdekességként azt találta ki, hogy kompon viszi át a csoportot a Duna nyugati partjára, hogy megnézzék a szekszárdi Babits-házat. Némi csalódására a Petőfi-emlékek jobban érdekelték a társaságot, mint Babits, akiről addig talán senki közülük nem hallott. A kompot előzetesen megnézte, de amikor meglátta, hogyan közeleg, kissé izgatottan várta, hogy fog sikerülni az átkelés. Vendégei közül is többen aggódtak a „leharcolt” vizi jármű láttán s az egyáltalában nem matróz kinézésű személyzet miatt. De semmi fennakadás nem volt, ahogy átértek, megtapsolták a mutatványt. Talán kicsit fáradtak is voltak már Szekszárdon az egész napos buszozás és kopott, de jellegzetes magyar kisvárosok megnézése után. Érezte, hogy a helyi kolléga bármilyen jól fölkészült az angol nyelvű vezetésre, a szakmai látogatás nem volt az út csúcspontja. Arra akkor jutottak föl, amikor a tókéék között kanyarogva eljutottak az utolsó állomásra, egy présház előtti hosszú asztalokhoz. Már a hordók sikert arattak, amit először az ízletes marhapörkölt múlt fölül, majd a rétes és a háromféle szekszárdi bor, ami bizony nem is hasonlított azokra a bikavérekre, amit Berlinben e néven árultak. August, a marbachi kolléga – aki nemcsak a francia pincék termésének szakértője volt – jóízűen csettintett. A „népi demokráciák” fiai és lányai meglepődtek, hogy itt – a világ végén – ilyen pincészetek és ilyen színvonalú vendéglátás is létezik. „Maszek” – magyarázta volna a szervező, ha a magyarokon kívül valaki megérti e szót, így inkább az „állami” és a „magán” vállalkozások különbségeiről tartott előadást, de a nyugati vendégek ezt sem igazán értették. Csak a bort élvezték. Hölgyek és urak, elvtársnők és elvtársak elismerően szorongatták a Nagy Szervező kezét, s a magyarok is jólesően nyugtázták elnökük jártasságát hazájuk kevésbé ismert szögleteiben. Az meg tökéletes szerénységgel őrizte

a titkot, hogy felesége vízmérnök, aki az ország sok rejtőző értékét ismeri – kollegiális alapon. Csak a nótázás maradt el, ami nélkül vizes rendezvény nem volt lehetséges abban az időben.

A kirándulást August köszönte meg Szekszárdon, jó néhány pohár vörösbor elfogyasztása után. A kirándulás szervezője egész fiatalon vízilabdázó kapcsolata révén még ihatott az egri érsek kiváló minősítésű – háború előtti – medokjából. August persze a borhoz is értett. Vagy tényleg különlegesen zamatosnak találta, mint beszédében mondta? Egy biztos, az ICLM tagok közül kiemelkedett lenyűgözően érdekes személyisége. Igazi világfi volt, irigyeltem. Roppant elegánsan öltöző és gondolkodó férfi, és elismert irodalmár. Mindig és mindenki-vel remekül táncolt, tudta, hogyan kell viselkedni. Noha kissé kopasz volt, imádták a nők. Fiatalon Bécsben élt, egy könyvkiadó szerkesztője volt, és az osztrák baloldali irodalom tudós elemzője. Karl Krauss életművének jó ismerője. Onnan Párizsba telepedett át, a Gallimardnál kapott jól fizető állást. Végül a Stuttgart közeli Marbachban telepedett le. Vezette a modern német irodalom múzeumát. Sok nyelven beszélt, múzeumi szakembernek is kiváló volt, tudása mellett ízlése is hozzájárult ehhez. Természetesen járatos volt a képzőművészetben is. A feleségét és lányát nem ismertem, de azt elmesélte, hogy nyaranta Franciaországban, az óceán partján kibérelnek egy házat, s ott írja legjobb tanulmányait. A szekszárdi kirándulás idején Angela már rég a Musée d'Orsay művészettörténésze volt. Évekkel később ott kerestem, de talán már nem is leánykori nevét használta. Nem találtam meg.

A moszkvai irodalmi múzeum – egyedülállóan hosszú – háromnapos szakmai kirándulása egyik utolsó ICLM találkozó volt, amin e sorok írója elnöki tisztségében részt vet. A szakbizottság külföldi tagjai valamennyien repülőn érkeztek, és – egész szokatlan módon – nem messze a Kremltől, a Kutuzov sugárúton – a *Hét nővér*ként emlegetett sztálinista felhőkarcolók egyikében, az égbe törő Hotel Ukrajnában kaptak szállást. (Ez is meglepetés volt: általában minden vendéglátó országban kevésbé elegáns szállókban vagy vendégházakban helyezték el őket.) A társaság hamar összeverődött az első, éjszakába nyúló beszélgetésre. (A nyolcvanas évek végén a légitársaságok még abban versenyeztek, melyiküknél jobb az ellátás. Vacsorára tehát nem volt szükség.) A bárban gyülekeztek, ahonnan (az általános alkoholtilalomnak megfelelően) ki volt tiltva a vodka, de ha nem is a pultról, alóla kaphattak. Persze csak azok, akiknek volt keményvalutája. Ők se pohárban, hanem üvegben, de elnézték, ha a szálló poharait használjuk. A három NDK-beli, a magyar és a lengyel tag baráti szíveségre volt utalva. Ámbár a varsói Mickiewicz Múzeum igazgatója gyorsan távozott. (Állítólag grófi családban született, sokáig élt Párizsban, de más idegen nyelven nem beszélt, ezért eléggé kilógott a társaságból.) A kirándulás programját előzetesen megkaptuk, sőt azt az elnökség – szokás szerint – meg is vitatta, noha senki nem szólt ellene, csak kíváncsiskodott. Nem tudtuk elképzelni – hogy a szokásos szakmázó előadásokon kívül –, mi vár ránk a világ végén,

a nagy orosz pusztában. (A Gulágot megjárt prágai barátom erre nem volt kíváncsi, nem is jött el.)

Másnap a résztvevők elmentek a moszkvai irodalmi múzeumba, találkoztak az ottani kollégákkal és Natalja Vlagyimirovnával. Majd egy busz ablakából kicsit körülnéztek a városban, ahol ezelőtt nem mindenki járt. Ebédet kaptak, sétáltak a Kreml körül, lementek a folyóhoz, majd kivitték őket a pályaudvarra. A törzstagok összeszokott csapatába ezúttal három hölgy is beépült. A mindig magányos párizsi Claire (nem emlékszem honnan) és a zord Gertrud csak a legszükségesebb időt töltötte a férfitársaságban. Ő a düsseldorfi Goethe múzeumot vezette, és éppen ellentéte volt elődjének, az alapítók közé tartozó kedélyes, nagytudású Schumann professzornak. Az angol kolléganő – Victoria – gyakrabban ült (vagy állt) közénk.

Késő délután szálltak föl – a Leningrádi pályaudvaron – a Moszkvából Pszkovba induló éjszakai vonat négy személyes fülkéibe. Miután mindenki megtalálta azokat, akikkel osztozott az ágygá alakítható üléseken, hamarosan jött a kalauznő, és kiosztotta az ágyneműket. A nyelvi nehézségek ellenére megtudták, hogy a vonaton nincs étkezőkocsi, s a szesztilalom miatt nála sem lehet vodkát kapni. Valutáért sem. Csak teát adhat. Ez nem volt túl nagy meglepetés, mert azzal már Moszkvában megismerkedtek. Valamennyiük csomagjában lapult némi alkohol, s volt egy kevés maradék az Ukrajna titkos „rakományából” is. Így aztán a Chairman fülkéje – amelynek fekhelyein Wolfganggal, Daviddal és Augusttal osztozott – hamar megtelt kollégákkal és üvegekkel. Mondhatni a főhadiszállás kiskocsmává változott. Meglepetésként megjelent a főhadiszállás-fülkében egy addig ismeretlen moszkvai asszony, az ICLM új orosz tagja. Magas volt, szőke, tipikus szláv, négy gyermek anyja, és folyékonyan beszélt angolul és franciául. – „Hol rejtegette addig magát igazgatónője, kedves Arianovna Alexandra?” – kérdezte szokásos eleganciájával August. Kiderült, eddig ő és férje is Párizsban dolgoztak, az UNESCO palotában. Mésziről látszott rajta Párizs, noha sokkal merevebben viselkedett Angelánál vagy Victoriánál. David közvetlensége pedig igen messze állt tőle, de Natalja Vlagyimirovna távollétében tartotta a frontot, s ugyanúgy utasítgatta Kátyát, mint főnöknőjük.

Közben – Kátya kíséretében – mindenhová benézett Natalja Vlagyimirovna, és anyanyelvén elmondta a ránk váró – háromnapos – programot. Kátya (külső ügyek intézésével megbízott munkatársa, aki törve, de beszélt angolul is) kiosztotta a vacsoracsomagokat. A velük érkezett (grúz) tolmács pedig (némileg kivonatolva) angolra fordította az igazgatónő előadását arról, mit fogunk első állomásunkon, Pszkovban látni. Külön főlhívta figyelmünket a folyókra s arra, hogy Puskinland (amelynek vidékét a költő közismerten igen szerette) ligetes, tavakban és más vizekben gazdag, erdős vidék. Gyönyörű. Erről később a résztvevők is meggyőződtek. Sajnos az ősi orosz városból – a következő napon – szinte semmit nem láttak. Sem az ígért pszkovi építészet csodáit, sem folyópartot a várral, ahol a rohanó vizek találkoznak, sem a fehéren villogó templomokat,

sem a helyi Kreml épületét. Buszunk csak átrohant a városon, amely „többet érdemelt volna” – ahogy Victoria később megjegyezte.

Midőn a vonat becsattogott Pszkov pályaudvarára, két autóbusz várta a társaságot, kiderült, sokkal több moszkvai kolléga (és férj-feleség) jött velük, mint ahányukkal az elnök eddig találkozott. Néhány asszony idegen nyelveken is beszélt, de ezt három nap alatt ritkán hasznosította. Egyik-másik jobb ruhában pompázott, egészen más volt, mint a kissé szeleburdi Kátya. Tekintélyük azonban meg sem közelítette az igazgató elvtársnőét, amit a Chairman is tiszteletben tartott. Natalja Vlagyimirovna a legtöbb külföldi ICLM ülésre helyettest küldött, csak néhányszor – például 1989-ben – ment el a hágai ICOM közgyűlésre, ahol majd új elnököt választanak. (A régi is ott volt, s támogatta utódját.) Korántsem biztos, hogy utazásairól és lemondásairól maga Natalja Vlagyimirovna döntött. Személyes szándékaiban a férje miatti szigorú „biztonsági előírások” – és a bürokrácia – korlátozhatták döntési szabadságát. Továbbá a pártfegyelem, ami ebben az esetben a felső pártszervek véleményét tolmácsolta. A legkisebb nyoma sem látszott, hogy el akart volna térni a hivatalos „vonaltól”. (Bármilyen sokszor változott az.)

(Az ICLM [akkori] tagjai nem tudhatták, hogy Pszkovban arra vidékre mentek, amit egy Amerikába emigrált orosz író [Szergej Dovlatov 2010-ben magyarul is megjelent kötetében] Puskinlandnak nevez. Ez már az öregember meglepetése, akit az ő kisregénye döbbsentett rá, hogy a turistanagyüzem, amit egykor nem is vett észre, valójában már a hetvenes évekre kiépült itt. Nem emlékszik ugyan semmi olyasmire, amit skanzennek lehetne nevezni, és alighanem egyet sem látott a Dovlatov által [ironikusan] említett négyszáz kiállításvezetőből vagy az emlékhelybizniszt működtető, jellegzetes szovjet apparátus alkalmazottjaiból.)

A vonatról kissé kótyagosan szálltak buszokra, ami egy munkásszállóra emlékeztető – ismeretlen rendeltetésű – létesítménybe vitte őket. Kissé megriasztva a munka és a háború hőseit ábrázoló nagyméretű olajfestményektől, bevonultak a zuhanyzóba, majd kissé fölfrissülve elfogyasztották a kitűnő reggelit. Az elnök is jól belakott a különleges helyi specialitásként elkészített halakból, s bőségesen fogyasztotta a meglepően jó teát. Majd Natalja Vlagyimirovna sietősen a buszokra parancsolta a társaságot, gondosan, tagoltan fölhívta figyelmüket, hogy Puskinszkij Goriban a helyi nacsalnyik előre megbeszélt időben fogadja őket. Pszkovról csak a zuhany meleg vize és a halak íze juthat valószínű eszembe. Más nem, legföljebb a világháló mai képei alapján.

Majdnem megtöltöttek két Ikarust. Útközben sokat nem láttak a táj szépségéből. Az első, aki a Chairman figyelmét fölkellette, Kátya volt, aki mellé ült. Ennek örülhetett volna, ha kicsit többet tud oroszul vagy a fiatalasszony angolul. Kátya az idegen nyelvekkel nehezen boldogult. A moszkvai magyar tolmács most nem jött el. Helyette a már említett (grúz) férfi fordított minden „hivatalos” megnyilvánulást angolra vagy angolról. Kevésbé volt rokonszenves, mint Natalja Vlagyimirovna „állandó” magyarja, aki Pápán ismerkedett meg az ott

ideiglenesen (három évig) állomásozó katonatiszt férjével. Soha nem mondott sem jót, sem rosszat arról, hogy hosszabb ideje Moszkva egyik külvárosában éltek. Sok tolmáchoz hasonlóan pártfogolta a magyar vendégeket s nem csak e sorok íróját. Föltűnő volt, hogy Natalja Vlagyimirovna, aki igen határozott hangon utasítgatta a múzeum munkatársait (még a párttitkár asszonyt is), más hangon szólt a vékony, szemüveges, a divat ellenére is térd alá érő szoknyát viselő szürke kis asszonyhoz. Életvidám, találékony nő létére kellően okos volt ahhoz, hogy ügyesen összefoglalja és a magyar vendégek (ismert) ízléséhez igazítsa Natalja Vlagyimirovna hosszú beszédeit. Ezek irodájának tekintélyt parancsoló íróasztala mellől rövidebbek voltak, mint fogadáson az Írók házában. Különösen, ha valamelyik felettese is jelen volt a díszebédeken vagy vacsorán.

Amikor az emlékező először találkozott Natalja Vlagyimirovna Sahalovával, az igazgatónő közel járhatott a nyugdíjhoz, de a nyalka Illés Lacinak feltétlen tisztelője volt. A terebélyesedő és korosodó szovjet nők kedvelt öltözetét viselte ekkor: szürke, csíkos kosztümet hozzá nem illő vörös blúzzal és drótkeretes szemüveggel. Már aznap vacsoránál a nagyasszonyt alakította, persze nem Natasa Rosztova stílusában, de szokatlanul gondosan öltözve. Miután az emlékező (az ő szavazatával is) elnyerte az ICLM elnökségét, az igazgatónő anyáskodva kezelte, szükségesnek tartotta éreztetni, hogy ő a HATALOM magasabb szférájához tartozik. Típusbútorokban berendezett irodájában Sztálin neve – vendég jelenlétében – nem hangzott el, Sztálin szelleme mégis ott ült parancsolóan, de nem a karosszékekben, hanem Natalja Vlagyimirovna fodrászkéz ügyességét szemléltető frizurája alatt. Parancsoló megjelenését mégis a jóindulat uralta, a nemzetközi szakbizottság tevékenységét sokban segítette – Kátya közreműködésével. Alárendeltjei közül legtöbbször a hivatalos helyettesét tartotta. Tovarisz Kern (mint később megtudta) viharos életében sok mindenen átment, mégis az irodalomtörténet doktora volt, s még nem adta föl a reményt, hogy végül a Szovjet Akadémiába is beválasztják. Mellékesen igazgatta a Tolsztoj Emlékházat is.

A mindentudó – talán cseremis szarmazású – gépkocsivezető elpletykálta, hogy az a nagy fekete Csajka, ami Natalja Vlagyimirovnát néha hazafuvarozza, férje hivatali kocsija, aki tábornok, de (suttogta) nem a vörös hadseregben. Vajon hol parancsolnak még tábornokok? Ha nem is tudták, sejtették.

Ha az ICLM tiszteletére adott ebéd vagy fogadás háziasszonya nem Natalja Vlagyimirovna volt (például többször is a Szovjet Írók tekintélyes házában), akkor azt Irina Antonova vállalta magára. Aki egyszerre volt fél évszázadig (ez valószínűleg világrekord) a Puskin nevet viselő moszkvai Szépművészeti Múzeum igazgatója, a szovjet ICOM Nemzeti Bizottság elnöke és a világszervezet elnöke. (Az ő férje is tábornok volt, aki a jelek szerint korlátlan önállóságot biztosított feleségének.) Irina Antonova és a szovjet tábor többi országai semmibe vették az ICOM alapszabályát (akárcsak a magyar Nemzeti Bizottság elnöke, aki halála előtt a szó szoros értelmében e sorok írójára hagyta e tisztséget). Irina az ICLM elnök minden támogatási kérelmét támogatta az ICOM vezetőségében.

Moszkvai útjai egyikén megmutatta múzeuma pincéit is, ahol sok értékes szobrot és festményt rejtgetett, amelyek mindegyikéről talán felettesei sem tudtak. A szovjet hatalom bizalmával azonban az igazgatónő soha nem élt vissza. Magánéletére jellemző, hogy néhány moszkvai értekezletre saját tulajdonú – és saját kezűleg vezetett – Moszkvics autóján fuvarozta az emlékezőt.

Irina Antonova volt az elbeszélő nemzetközi tevékenységének legfontosabb patrónusa. Az ICOM elnökei és főtitkárai változtak, Irina alelnök maradt. Akárcsak a titkárság legfontosabb munkatársai, akik persze véglegesített („főállású”) tisztviselők voltak akkor is. Az alelnök – háta mögött a szovjet világhatalommal – óriási befolyással rendelkezett. Barátságuk akkor szaladt bele egy kisebb összeütközésbe, amikor az emlékező – már a magyar ICOM elnökeként – a Tanácsadó Bizottság napirendjét megsértve fölolvasta a magyar múzeumi vezetők tiltakozó levelét a romániai falurombolás miatt. Az ülés közel száz részvevőjéből senki egy szót sem szólt hozzá, az arcokon sértődött közöny uralkodott. Csak négyszemközt biztosította – ebéd közben – egyetértéséről az izraeli, a finn, és az egyik indiai részvevő. Végül Irina annyira megbékélt vele, hogy támogatta indiai utazását, sőt talán az arra okot adó tervet is, amiről a következő fejezetben lesz majd szó. Budapesti meghívását is elfogadta akkor, amikor már nyílt vita folyt a Szovjetunióba hurcolt magyar kultúrkingcek visszaadásáról. Igaz, arról egy szót sem volt hajlandó még hallani sem.

Észrevették? E sorok írója nem tudja Irina Antonova atyai nevét, nyilván mert soha nem használta. Az első berlini szovjet nagykövet lányaként tanulmányait német iskolákban kezdte, s anyanyelvi szinten beszélte e nyelvet, majd franciául, olaszul és kissé angolul is megtanult. A művészettörténet-szakot már Moszkvában – a Lomonoszov Egyetemen – végezte el. Soha egy szót nem mondott arról, hogy szakmai fölkészültségére először a Vörös Hadsereg vezetői figyeltek föl: egyike lett azoknak a tiszteknek, akik – kárpótlás ürügyén – a második világháborúban megszállt országokban kiválasztották a lefoglalásra ítélt műtárgyakat. (Ha valaki, ő pontosan tudta, mi mindent hurcoltak el tőlünk.) A magyar nyilvánosság a nyolcvanas évek végén hallott először erről, ahogy Mráz László méltatásakor már esett is erről szó.

Kátya semmiben nem hasonlított Natalja Vlagyimirovnára. Valószínűleg erre gondosan vigyázott is, mert okos fiatalasszony volt. (Érdekelte a muzeológia, a kiállítás-rendezés, szakmai kérdésekben is jól kiigazodott.) Persze jóval fiatalabb – és sokkal karcsúbb – volt főnöknőjétől. Érzéki szája mintha mindig csókra várt volna. Fekete szeme ragyogott, amikor mosolygott. Különösen a Nyugatról érkezett férfi kollégákra. (Ritkábban orosz munkatársnőire is.) Az elnök ebben köztes fontosságú személy volt. Kátya járt Magyarországon, sőt Nyugatra is eljutott, ahol mindent megfizethetetlenül drágának talált. Ízig-vérig szovjet nő volt, érzekelte a sztálinizmus örökségét, tudott a törvénytelen perek-ről, az elhurcolásokról – és visszatérésekről. Városnézéseink alatt – gondosan vigyázva, hogy más ne hallja – néha ilyesmiben is megnyilvánult. Cserfes szája soha nem állt be, nem sokat törődött azzal, hogy orosz beszédét vendége alig

értette. Lelkesedett Akszjonov moszkvai életet bemutató regényéért és a divatos ruhákért, amelyeket a könyvtár tudományos olvasójában – kutatásaira hivatkozva – neki kiadott divatlapokból ismert. E sorok íróját – több évvel korábbi látogatásakor – önhatalmúlag elvitte egy bezárt templomba, ami raktárként funkcionált, de a kolléganő tudta, hol őrzik a csodás Rubljov ikonokat, s nemcsak megmutatta neki azokat, de szimbolikájukat is elmagyarázta. Más alkalommal – a nyolcvanas évek közepén – meghívta egy különleges hangulatú (és illatú) ortodox „misére”. Mielőtt beléptek, Kátya régi hagyomány szerint kendőt kötött a fejére.

A múzeum már említett gépkocsivezetője (a finnugor rokonság alapján) – kandidátusi nyelvvizsgájához alkalmazkodó szinten – elmondta a magyar vendégnek a múzeum összes pletykáját. Azt is, hogy Kátyának van férje, de minden hivatalos rendezvényre egyedül megy el, s néha – férfi – kollégáinak egyikével távozik. Sokan legyeskednek körülötte, de erről többet ő sem tud. Annyi bizonyos, senki nem hívta Katyerina Petrovnának, ahogy egy „komoly nő” esetében elvárható lenne. Pedig egyetemet végzett, szovjet viszonylatban világlátott nő volt, és nagyon figyelmes. Ismertetett Natalja Vlagyimirovnával minden angol nyelvű hivatalos iratot, így az ICLM tájékoztatókat is lefordította. Fölkészítette külföldi útjaira, az igazgatója rajta keresztül ismerte az ICLM tagjait. Az elnököt azzal is meglepte, noha nem lehetett jelen Párizsban, mégis mindent tudott Angela és August románcáról. Pontosan leírta – tört angolsággal, de érthetően –, mit viselt Angela, amikor a tudományos ülések után egész éjjel táncolt az ICLM donjuanjával. Azt is hozzátette, ő is szeret táncolni, ami e sorok írója zavarba hozta, mert – túl az ötvenen – ebből a szerepkörből már kiöregedettnek érezte magát.

A Puskinszkij Gori felé zötyögő buszban az elnök mellett ülő Kátya egyszer csak fölsikoltott, szeme kávéstányér nagyságúvá tágult: egy fekete Volga jött velük éppen szembe. Azon a sávon, amelyen az Ikarus zavartalanul haladt úticéljuk felé. A Volga néhány méterre tőlünk letért a pályáról, és addig várakozott, míg el nem haladtunk mellette. Hamarosan Kátya is megnyugodott, hogy az autópályának csak egy sávja van, s a következő traktor már jó előre félreállt. Mivel az elnök nem volt beszélő kedvében, Kátya hamarosan átült Albert mellé, és mindketten szorgalmasan hallgattak. (Költőjük talán egy holland vers ritmusát találgatta, de még csak az érzelmek szférájában mocorgott, nem figyelt a fiatalasszonyra.)

Az elnök melletti helyet – Kátya távozása után – hamarosan Victoria foglalta el. A British Library kéziratárának világgjárta, mindenre kíváncsi vezetője, viszonylag új volt az alapítók között. Csak három-négy éve vett részt ICLM összejöveteleken, de nagyon otthonosan érezte magát társaságukban. Minden régebbi tagot ismert, és minden pletykát tudott róluk. Idősebb, alkatában is elegáns, jellegzetesen magas, szőke úriasszony volt. Kíváncsi természetét nem rejtette a brit felső középosztály zárkózott viselkedési kódexe mögé, mindenkivel olyan közvetlen volt, mintha gyermekkori ismerőse volna. Sokat utazott a világban

(bőven jutott rá a családi költségvetésből), mindenütt jó szállodák szolgáltatásait vette igénybe, s drága vendéglátóhelyeken étkezett. Mégis jól beilleszkedett ebbe a – kevés kivétellel – sokkal szerényebb körülményekhez szokott társaságba. Egy évvel korábban meghívta londoni otthonába az emlékezőt, ami Nyugaton elég ritkán fordult elő, de az angolok ebben is nyitottabbak másoknál. A Kings Roadon, Chelsea-ben volt háromszintes családi házuk, mindössze nyolc furcsa angol ablakkal, amelyek szárnyait nem kinyitni, hanem fölemelni kell. Az utcaszinten két kis (bérbe adott) üzlettel, de tágas nappalival, ebédlővel és emeleti hálószobákkal. Férje roppant elfoglalt üzletember volt, akinek az elnök meghívásának estéjén feltétlenül a klubjában kellett vacsoráznia. Két asszony lánya azonban ott volt, egyikük, babakocsiban az est középpontjában végig csodált kisbabával. „Fiú” – mondta roppant büszkén nagymamája.

Victoria maga szolgálta föl a vacsorát, amit saját kezűleg készített: cselédek nem tartottak, de – amint kiderült – bejáró takarítónő tartotta rendben a lakást. Brit felsőközéposztály, állapította meg a magyar vendég, és jól érezte magát. „– Hidd el – büszkélkedett az asszony – jobban főzök, mint a klub szakácsa,

de a férjemnek ezt nem árulom el. Könyvek között nőttem föl, ritkán használok a főzőkanalat. Szerencsés vagyok: a szüleim sem szűkölködtek, s vállalni tudták tanulmányaim költségét. Nem szorultam rá, mint David, hogy külföldi nyelvtanításból keressem meg a tandíjamat.” – Az elnök az utazásairól kérdezte, Victoria érdekesen mesélt, főleg Dél-Amerikát kedvelte, de Limában hegyibeteg lett a magasságtól. Érződött, hogy ennek ellenére változatlanul lobog benne is a megismerési vágy. Ez a kíváncsiság hozta ide, sok idegen közé, akiknek többségével beszélni sem tudott. Elmesélte, egyetemistaként hány „repülése” volt az Egyesült Államokban, s persze megkérdezte, a Chairmant járt-e ott. Fájó kérdést érintett, mert a kért gyorsan rávágta, „ez nálunk a 'káderek' kiváltsága”. Ahogy ezt az angol nyelvvel gyötrődve kimondta, rádöbrent, hogy a „káder” szónak a Béketáboron kívül egészen más jelentése van. Megpróbálta kimagyarázni magát. Kedvenc témájával, az „új osztály” (Gyilas) kiemelésének sajátos eszközeiről, a béren kívüli juttatásokról, a kiutalással pártalapon kapott lakásokról, a külön üzletekről és nyaralási lehetőségekről meg az autókkiutalásokról. Az asszony némi kétkedéssel hallgatta, azon nagyot nevettek, hogy – némi felárral – a Dacia-kiutalást is meg lehet venni. De aztán belebonyolódtak e névadó országlegenda bonyodalmaiba, s lassan búcsúzni kellett. Egy pohárka Napóleon-konyakkal, amiről az emlékező véletlenül tudta, hogy Magyarországon gyártották. Ez a fehérasztal melletti, jóindulatú, baráti érzelmű beszélgetés ismét eszébe juttatta, hogy a kettévágott Európát aligha lehet a határellenőrzés enyhítésével vagy elhagyásával egyesíteni. A nemzeti sajátosságnál mélyebb szakadék választja el a különböző körülmények között, különböző szellemi irányzatok kitörölhetetlen hatása alatt fölnőtt nemzedékeket, még ha szakmai barátságok és érdekek össze is hozzák őket.

David is szeretett beszélgetni, mindenkire és mindenre odafigyelt, az angolul gagyogókat is igyekezett megérteni, s arra törekedett, hogy számukra is érthető angolsággal beszéljen. Victoria az elnök fogyatékos nyelvtudásával mit sem törődve telepedett mellé. Ki tudhatja, főleg egy nagymamánál, miért vonzódik egy fiatalabb – zárkózott – férfihoz, akitől bizalmasan azt kérdezte: – „Észrevetted, hogy Kátya Albert mellé ült? Mintha vonzanák a mi költőnk ábrándos szemei, Mit gondolsz, ő játssza itt Angela szerepét?” – „Lehet, hogy mocorog benne valami, de Albert egészen más, mint August. Kátya nyilván elvágódik az itteni kedélytelen szegénységből, szűkösségből és a tökéletes alárendeltségből. Albert mellett olyan életet választhatna, amire vágyik, de költő barátunkban aligha merült még föl, hogy hűtlen legyen családjához. Nagyon izgalmas szexuális élménybe kellene Kátyának becsalogatnia ahhoz, hogy meg-inogjon. Victoria asszony fölkapta a fejét, s csak annyit tudott mondani: „Oh! What a nice surprise!”

Némi hallgatás után föltette a kérdést, amiért idejött: – „Te Albertet közelebbről ismerheted?” – töprengött. – „Igen” – mondta az elnök, aki vendégeskedett leideni házában. – „Szép háza, otthona, családja van.” – És hozzátette, hogy takarékoságból kerékpáron jár naponta hágai múzeumába igazgatni azt. Itt

Victoria közbevetette, hogy talán nem csak takarékoságból. Ő meg elábrándozott, Albert helyébe rég a csodás, ámbár igen szeles Scheveningenben lakna, a tenger mellett... Beszámolt a holland gyarmati írók budapesti kiállításáról, ami nem érdekelte az asszonyt. Inkább saját magyarországi emlékeit idézte, és megkérdezte: – „Kátya járt Budapesten?” – „Kétszer is” – mondta az elnök, de nem igen találkoztak, mert inkább a tolmácsnővel járták a boltokat. Ne feledd: Kátya itt nőtt föl. Az óvodától a múzeumig a Sztálin utáni világ is gondosan formálta tudatvilágát: regényekkel, filmekkel s a propaganda sok más eszközével. Ebben az országban mindenki ahhoz szokott, hogy a Nagy Októberi Forradalmat november 7-én ünneplik: lefüggönyözött Volgákon érkező parancsnokok irányítják a díszszemlét a proletariátus győzelmi ünnepén. A megfélemlítő erő megfélemlített bakái (és matrózai) örülnek, ha tartani tudják a lépést.” – „Örnst! Itt vagy a moszkvaiak kényeztetett vendégeként, pedig talán gyűlölöd is őket...” – „Tévedsz Victoria! Kátyát nem lehet gyűlölni, dr. Krebszt becsülöm, a finnugor gépkocsivezető bizalmasom lett, Natalja Vlagyimirovnát is kedvelem – igaz, sok fenntartással. De a cölöpök, amelyeket a Vörös Hadsereg a háború végén levert, hordozzák azt, ami korlátozza mindnyájunknak, akik ebben a lágerben élünk, a megismerési, mozgási szabadságát, s kényszerít akaratumk ellenére képmutatásra, alkalmazkodásra – ha úgy tetszik: kollaborációra – és ügyeskedésekre.” – „A vonatban túl sok Bolst ittatok, Örnst. Most másnapos vagy. Az unokám azóta, hogy láttad, járnai tud, én meg fogom a kis kezét, s nincs annál jobb érzés. Na, szunyókálj egy kicsit, mert még beszédet is kell mondanod” – szolt, és visszaült korábbi helyére.

Az elnök – vagy, ahogy a nem oroszok hivatalosan szólították: a Chairman – nyelvi nehézségei teljes tudatában lepődött meg önmagán, és kísérelte meg elmagyarázni, hogy látja a maga nézőpontjából mindazt, ami kitört belőle. De nem ült mellette senki. Karjaiba ragadta Morpheus, s arra ébredt, hogy a buszsofőr házak között keresi a legkevésbé rázós útszakaszokat. Talán egy nemesi udvarház előtt álltak meg? Lehet. Emlékeznie kellene a négy klasszicista oszlop fölötti timpanonra, ami meglepte volna, de csak egy kultúrház díszterme jelenik meg emlékeiben. Falain politikusok nagyméretű fényképeivel és lelkesítő feliratokkal. Puskin nélkül. Annyi biztos, hogy majdnem elfelejtett leszállni, annyira meglepte, hogy a bejáratnál a Szovjetunió Hőse vár rájuk. Főleg a teljes mellét befedő négy sor kitüntetés nyugózta le. Mire teljesen magához tért, Natalja Vlagyimirovna már a hős nacsalnyik kezét szorongatta, és oroszul örvendezett, amiből az elnök persze semmit nem értett. Vajon a kolhoz vagy a tanács elnöke volt? Töprengett. Egy kolhoz működött a sokhektáros határ megművelt területén? Vagy több? Lehetett a park főgondnoka is – és az általa nem méltányolt turista szervezet vezetője. Mire Natalja Vlagyimirovna egymásba segítette jobb tenyereiket, ott volt a másik busszal érkezett tolmács, de túlságosan hadart ahhoz, hogy angolul mondott szövegét megértse. Csak azt tudta, hogy ezeket a frázisokat is Kátya izzadta ki magából, már akkor somolygón gondolva arra, mit fog ő – mármint az elnök – erre válaszolni. Az elnök persze

azért volt elnök, hogy mosolyogva tisztelegjen Puskin emlékezte előtt, megnyalja a sőt és szájába tegye a falatka kenyeret, amivel fogadták. Egy füst alatt, mindezt a tovaris nacsalnyiknak köszönje meg megelőlegezve a rájuk váró élmények dicséretét is. Már Manfred, a párttag (talán egyedüliként) nyújtotta a kezét, s hencegett az elnökénél kissé jobb orosztudásával. Aztán a többiek is sorra kezdet fogtak, miközben Natalja Vlagyimirovna a nevüket mondta, s az elnök megnyugodva vette tudomásul, hogy mire a moszkvai munkatársakra is sor került, a hatvan-hetven új nevet elnyelte a feledés mély kútja.

Bevonultak a rég elfeledett épületbe, nem nézték meg a fényképeket, és nem olvasták a jelmondatokat. A vörös terítővel letakart asztal melletti székeket látva tudták, még néhány beszéd vár rájuk. Először a Hős foglalta el a középső helyet, egyik oldalán az intézmény (kolhoz? tanács? park?) párttitkárával, másikon Natalja Vlagyimirovnával. Ott kapott még helyet néhány ismeretlen asszony, az ICLM elnöke, s az igazgatónő által is kiemelten kedvelt Manfred. Az elnök itt fejezte be a Victoria távozása utáni szunyókálását. A beszédekből csak egy szó ragadta meg figyelmét, amikor a Hős többször tovaris Taxist emlegette. Tudta, a beszédeket író Kátya nem tévesztette el a nevét, s megnyugodott, amikor az elnökség többi tagjának nevét is sikerült rosszul mondani. Vagy csak rosszul értette?

Natalja Vlagyimirovna kegyetlenül izzadt a nyári melegben. Sötét foltok tarkították fehér blúzáját, de a legjobb minőségű moszkvai sötétkék kosztümjének még csak a kabátját sem vetette le. Aprólékos gonddal olvasta Kátya válaszbeszédét a SZU Hőse üdvözlő szavaira. Kiemelte – a tolmács fordítása szerint – azt a már-már elvtársinak nevezhető szellemet, amit ő az ICLM sorai-ban személyesen tapasztalt, noha tudja, kevesen tagjai a pártnak, de biztosra veszi, hogy jó barátai a Szovjetunióknak, amelynek vendégszeretetét élvezik. Őszinte hívei a békének, a népek közti egyetértésnek és így tovább. Puskinról nem esett szó, ezért az ICLM elnöke arról szónokolt, hogy az irodalomnak, amit különböző nyelveken olvasunk, összetartó erőnek kell lennie, hiszen minde-nütt Tolsztojt olvassuk, ha megragad bennünk a *Háború és béke* jellegzetes orosz világa. És az Anna Karenináé, aki úgy utazik Moszkvába, mint ők Pszkova, ahová Puskin szelleme hozta el az ICLM tagjait. De erről jobb, ha egy költő szól, átadja tehát a mikrofont Albertnek. Aki, szegény, erre az aljasságra nem készült föl, azért fölolvasta a véletlenül zsebében levő kötetből három versét – hollandul. A SZU Hőse azonban nem méltányolta a vers zenéjét, hanem lezárta az összejevetelt, s fölszólította a társaságot menjen a szállodába, tisztálkodjék, s jöhet a késői ebéd.

A némi szovjet tapasztalatokkal rendelkező emlékezőt aggasztotta, hol fog-nak aludni, rémes lehetőségre gondolt. Csalódnia kellett: kellemes meglepetés-ben volt részük. A kívülről eléggé viharvert faépítmény belül meglepő kényelmet kínált: az ICLM tagjainak egyágyas, zuhanyzós, angol WC-s szobákban, patyolat tiszta ágyneművel. (A moszkvaiak hálóteremben aludtak, persze a vezetők kivételével, akik ICLM-vendégnek minősültek annak ellenére, hogy a párttitkárnő

először találkozott a társasággal.) Az ebéd éppen időre készült el, s ízletes volt. Az üdítők szörnyűek, a tea finom volt.

Aznap még egy ülést le kellett darálni a kolhoz (vagy tanács? vagy más „szerv”?) dísztermében, azaz az elnök felolvasta nehezen összetákolt angol szövegében, mit végeztek az elmúlt évben, és mire készülnek jövőre. Többen hozzászóltak, majd visszasétáltak az étterembe, megvacsoráztak és mindenki nagyon fáradt volt. Az esti program arra korlátozódott, hogy Kátya bekopogott szobáikba, megkérdezte, minden rendben van-e, majd tovább ment. Talán csak Albertnél időzött kicsit hosszabban, de ezt senki nem tudhatja, legföljebb föl-tételezheti azokból a pillantásokból, amiket vacsora közben váltottak. Lefekvés előtt az elnök kiment levegőzni és csillagokat nézni. Észrevette, hogy két árnyék (az egyik rövid szoknyában) bizalmasan suttog egymással. Ugyan kik lehetnek? Csak nem két moszkvai szerelmes? Persze ettől még...

Másnap reggelire bőségesen volt grúz tea és szemet soha nem látott kávé, de ez nem érdekelte az ICLM elnökét. A fekete orosz kenyérért viszont nem rajongott, s tejtermék alig volt, sajt egyáltalában nem. Helyette sült, főtt és nyers kolbász kínálta magát, és az elmaradhatatlan uborka. Majdnem olyan jó volt, mint ezt követően Natalja Vlagyimirovna előadása az irodalmi kiállítások grafikai részéről, amit persze Kátya írt, s amit a tolmács nehezen fordított a sok szakkifejezés miatt. Natalja Vlagyimirovna előadásához nagy kiállításrendezői gyakorlattal szólt hozzá Manfred, a weimari kolléga, aki Lenin-idézetekkel és „daragja Natalja Vlagyimirovnával” bőven megtűzdelt észrevételeiből David, Victoria, Jörg, Albert, August és a többi nyugatiak egy szót sem értettek. (A cseh és a lengyel kolléga jóval többet.) Manfred azért is választotta az orosz, mert angolját végleg nem értette a tolmács, amit Natalja Vlagyimirovna szóvá is tett. Kátya pergő nyelven válaszolt neki, amit az orosz anyanyelvűeken kívül senki nem értett, a grúz tolmács sem. Így aztán megvitatták az angol reggelik különlegességeit.

Jörg előadása a vita és Albert hosszadalmassága miatt nem fért bele az időkeretbe, így elmaradt. Pedig az elnök kíváncsian várta, mit ért belőle a tolmács, mert a svéd irodalomtudós jól tudott németül és franciául, de angolul csak nyöszörgött. Ráadásul kissé akadozva beszélt. De indulni kellett a Puskin-ünnepre. Az elnök meg volt róla győződve, hogy rajtuk kívül csak a falu kirendelt tanári kara lesz jelen, de ismét csalódott.

A faluban buszokkal érkezett oroszok sokasága nyüzsgött. (Melyik faluban? – kérdezi az öregember, s nem tud rá válaszolni.) A házak előtti útszakaszokon aznap éjjel fölállított ideiglenes árusítóhelyek várták a látogatókat, s volt minden, ami egy vásár (vagy fesztivál) hangulatához szükséges. A sörtől és a kolbászoktól kezdve a cirill nyelvű Puskin-kötetekig. Egy téren, ami valami köztes állapotban volt a gondozott park és természetes liget között, hatalmas színpad állt, szemben vele több száz embert befogadó széksorokkal. Az első sorokban a foglaltságot jelző fehér papírlapokkal, s vékony angol nyelvű Puskin-kötetekkel. Kátya ide-oda rohangálva rendelkezett. Mindenütt hangszórókból bömbölt

a zene, de csak részben a Béketáborból jötteknek ismerős mozgalmi dalokkal, többségében nekik is érthetetlen szövegű népdalokkal vagy népdalszerűségekkel. Az elnök sok zenés szovjet filmet látott unatkozó diákkorában, de most alig néhány dallam tetszett ismerősnek. Az ICLM tagjainak többsége a poharába belefeledkezve sörözött, amit – nem tudni az alkoholtalalmon belül vagy azt ideiglenesen felfüggesztve – tartálykocsikból árultak. Victoria és az elnök találtak egy hatalmas szamovárt, és teát szürcsölgettek. Az utóbbi meglepetésére két angolul beszélő moszkvai kolléganő csatlakozott hozzájuk, eddig feszültségüket levetkőzve mosolygósan érdeklődtek az út eddigi tapasztalatairól Puskinlandban – hogy Dovlatov könyvcímét idézzük, amelynek iróniából tragikus hangba forduló történetének vidámabb része itt játszódik. Csakhogy ő sokkal több részletet örökített meg, mint amennyit az öregember föl tud idézni. Nála Puskinland szovjet sajátosságai (és szorongásai) jobban kijönnek a szövegből, mint az egykori elnök emlékeiben, akit éppen az egyre szaporodó – távolról jött – résztvevők felszabadultsága lepett meg.

Daragij tovariscsi! – dörögtek a hangszórók, egy mély basszus kérte a kitüntetéseivel ékesített katonatiszti zubbonyban feszítő Hóst, foglalja el helyét a színpad közepén. Még mielőtt a mikrofonját bekapcsolták volna, mindenki megtalálta kijelölt helyét. Az asztal másik végénél Natalja Vlagyimirovna kapott helyet. A többi törzstagok az első sorban ültek. Miután a Moszkvából jöttek is elfoglaltak még néhány sort, bezúdult a tömeg. Nem mindenkinek jutott ülőhely, ők álldogáltak. Elhangzott az üdvözlő beszédek sora, de a tolmács még nem került elő, ezért minden csak oroszul. Ezt követően az asztalt gyorsan elvitték, a székeket egy-egy mikrofonállvány mögé állították, s két férfi meg egy nő, feltehetően hivatásos színészek, léptek a színpadra. Elsőnek kórusban szavaltak, majd egyenként mondtak Puskin-verseket, s az elnök meglepetésére a tömeg nemcsak megtapsolta őket, hanem velük mondta a refréneket, majd egész – hosszabb – versek szövegét. Több ezer hang – majdnem – egy ütemre harsogott. Lenyűgöző volt. Újabb zenészek és énekesnők jöttek. Fölsorakozott egy tucatnyi színész, illetve színésznő. Egyik művésznő mikrofonba suttogetta versét, s a harmadik sortól vele dübörögtek a közismert sorok. Mély férfihangok uralkodtak a nekem érthetetlen orosz szövegben, de a hangerő lenyűgöző volt. Aztán egy színésznő kezdett szavalni, s most a vékonyabb női hangok uralkodtak, de zengett tőle a jellegzetes orosz táj, mintha a faházak még visszahangoztak is volna. Ahogy befejezte, és a taps váratlanul elcsendesedett, nem adta tovább a mikrofont, hanem rászólt a tömegre: „Iscsoraz”, újra, és most még többen mondták vele versét. Jó két órán keresztül tartott a műsor, akkor Kátya kiosztotta az ebédjegyeket, amelyekért az árusok annyi ennivalót adtak, amennyit el tudtak fogyasztani. Csak a sörért kellett – rubelben – fizetni.

Hogyan tudtak összecsődíteni ennyi embert, ekkora tömeget? – kérdezgették a messziről jött múzeumi szakemberek. „Busszal jöttek, szervezetteren” – magyarázta Kátya. Megjegyzésében volt valami irónia, amit ott helyben az események hatása alatt nem is értettünk. Az elnök legalábbis csak később kezdett töprengeni

rola. A párt – mint más tömegrendezvényein is – hatalmas gépezetet hozott működésbe, aminek a hangos lelkesedés szerves része volt. Jól kidolgozott technikával s ehhez kiképzett személyzettel, a mozgósítás kívülről táplált, bejáratott módján.

Délután – program szerint – értekezni kellett volna, de szanaszét sétálgató ICLM-tagokat csak az ünnepi vacsorához sikerült összegyűjteni. A Nacsalnyik beleegyezett volna, hogy helyi vodkát is adjon, de Natalja Vlagyimirovna tiltakozott. Aztán a pohárköszöntőhöz és a búcsúpohárhoz mégis mindenkinek töltöttek egy-egy kortyot a felszolgálók. Szokásával ellentétben az igazgató nem üritette fenéig a poharát, de megindult a beszélgetés és vita Puskinról – meg az ICLM-ről. August sem állhatta meg, hogy némi iróniával megdicsérje Trigoroszkoje vodkakülönlegességét. Szent itálnak nevezte, és kevesek által fölfoghatóan utalt a gazra, aminek nem szabad benőnie Puskin útját.

Csodák csodája: ahogy visszatértek szállásukra, minden szobában találtak egy üveg vodkát. Egyenként gyülekeztek a Chairman szobájában, s tekintélyes méretű szatyrával Kátya is csatlakozott hozzájuk – az ICLM erre az estére fiúsította külföldi és orosz nőtagjait. A másnapi vonatra azért nem maradt ital, így ott jót aludtak Pszkovtól Moszkváig. Wolfgang talán mégis eldugott egy üveggel, hogy Berlinben a felesége is megtapasztalhassa, mitől sikerült oly jól a világvégi kirándulás.

Vacsora után már oszladozott az önfeledten zsbongó társaság, amikor Natalja Vlagyimirovna magához intette Sofija Szergejevna-t, akivel korábban keveset találkoztak, pedig jól beszélt angolul. Főnöknője utasításokat adott neki, mire remek előadást tartott Anna Petrovna Kern szerelmi életéről, amelynek változatossága semmit nem von le a trigorszkojei Puskin-szerelem verseinek költői szépségéből. Erre aztán a sok nős férfi tudós mind kíváncsi lett a költő szerelmi életének nem oroszok által kevésbé ismert részleteire. „Nohát” – tette föl kérdését David Victoriának: – „Ez az Anna nem Mary Shelley kortársa volt?” – Sofija szerint Annát öregkorában Puskin „The Whore of Babylon”-ként emlegette.

A reggeli másnap vegyes fogadtatásra talált: volt, aki nagyon éhesen fogott hozzá, más kissé émelygett még. Táplálkozás után gyors sétára indultak, s már sejtették, miért szerette e vidéket Puskin. Ám minden véget ér egyszer. Miközben elmentek a csomagjaikért, Wolfgang került mellé, és azt kérdezte: – „Nem felejtettél el valamit?” – Sok közös emlékük volt, noha nem mindenben értettek egyet. Az emlékező közel sem olyan figyelmes barát, mint Wolfgang volt, aki minden ünnepen és minden születésnapján fölköszöntötte. A lejáró mandátumú elnök bizony sok mindent elfelejtett. Inge rácsos, barackleváros süteményét azonban, amit Wolfgang annyira szeretett, nem lehet elfelejteni.

Viszont az *Anyegint* teljesen elfelejtette. Olvassunk bele, s megértjük, hogy Sztálin, a félvezetés nagymestere, a történelem talán legnagyobb hazugja, miért hozta létre – és fejlesztette minden létező eszközzel tökélyre – a Puskin-kultuszt. „Várlak szabadság drága napja” – mondja a költő (Áprily Lajos fordításában).

Persze nem a sztálini korszakra gondolt. Bizony nem. Mert Puskin a szabadságot a fényűző báltermekben kereste, a legfelső körökben volt otthonos. A népet ugyan – francia mintára – gyakran emlegeti, de csak a dajkája kunyhójában fordult meg néha. Irodalmi eszménye – bizonyos értelemben jövőképe – az előző időszak érzelmes irodalma ragadta meg képzeletét. Persze nem a lengyel alkotmányról érkező Rousseau, hanem az *Az Új Héloïse*, a *Pamela*, a *Werther* és hasonló művek. Puskin fiatalabb volt Kisfaludy Sándornál, Kölcseynél, és csak egy évvel idősebb Vörösmartynál, de a tört szíveket, a hulló angyalokat nem látta olyan tragikus keretben, mint magyar kortársa.

Vajon mit értett meg a grúz diktátor az orosz Puskin csodálatos költészetéből? Rajongókat akart népéből formálni? Pusztá eszköz lett volna a költő kultusza ahhoz, hogy az érzelmekre hasson? A jövőre vonatkozó – betarthatatlan – ígéretek helyére egy álomvilággal akarta megtölteni az orosz képzeletet? Avagy csak azt akarta szemléltetni, hogy uralmát a lélekvilágra is kiterjesztheti?

Maradt ebből valamivel több mint turistaélmény? A világháló ezt az érdekességet is felkínálja – nekünk is... Árakkal, ajánlatokkal... De lehet, hogy mindez csak annyi, amennyit a *Potyemkin* cirkáló nézője átél... Amilyen ott a helyszínen e sorok íróját is lenyűgözte.

„Telt ház A páholyok népe forr s / Fent tapssal sürgetnek s / A függöny gördül már, suhog...” Nem is kellene ide írnom, hogy végszóként Puskit idéztem, mint titokzatost.

Szathmári Dominik

Pályaudvar

elsodorva minden ideáltól
legjobb koromban kávéházak
közt polgárosodva mint egy kelet
európai a fővárosban egy erős szél
ellenében befagy váratlanul a kultúra
rajtam egy reggelen nem figyelem mától
a folyóba fulladt dinnyehéjat nem találok
alvó szegeket a homokban levettem
magamról a téli kabátot nem köszönök
nem magázom az urat és nem hiszek
a feltámadásban az idő tiszta akár
egy steril laborterem kihallható a
kattogás érthető rendszere
mindennel összefüggésben

ez állandó a többi e szerint változik

minden kicserélhető más nevével
habár valójában ugyanaz marad
engem ide kötöttek elhatárolva
másoktól de közelebb érezve
a teret nem tudva körém mi is
alakította a historizáló épületeket
az ösztön vagy a tudathasadás
egy örök ismétlő álomba merülve
nem járhat egyedül senki szabadon
engedték a magányt a forró komfortot az
összeturkált ruhákra ült szmogban erkély
rácsai közül bámul ki rám a sarki medián
tövig szívja el az elvesztegetett életet

már nem törődik semmi mással egyedül

SZATHMÁRI DOMINIK (1998) költő. A Műegyetemen tanult energetikai mérnökként. Zeneszerzéssel is foglalkozik, két albuma jelent meg.

csak magával az esténként kirajzolódó
felesége mozdulatlanul nézi a televíziót
a gondolkodást sekélyre váltva kívül be
szoborként a labirintusba nem tudva
soha hogyan vegyül el a köztudattal
arccal valamerre de ha baj van
elfut jobbra balra előre vagy épp
őrült akár az állat mint az első szó
amit megértettem egyre többen
mást akarnak mondani közben
kidülled az egységes átlag és
elveszik az egyéni vélemény
ritmustalanul kattog az idő
nem beszélek és irigykedem arra
akinek még van szava összegyűjtve
az elrejtett fiókokból fosztanám

ki mindet hogy végre üvöltsek

a terek rothadó szegletein
a villamos széthányt ülésein
az éttermek körpárnáin ahova
minden nagy ember ül az omló
vakolatot rágva éhezve a pincék
napfénytelen örömeiben vedelve
az ígéreteket az üres irodákban
lenézve a hídparkányra lenézve
a dunára ambíció nélkül elégedve
meg a mosttal a szimpla pillanatért
táncolva a romlás kerekén középen
vagy csak kint egy ligetben az ingerlő
testbe zárva a vizeletfoltok közt járva
megfagyott mosollyal egy tönkrement
rendben libabőr fut kitartóan a szigeten
támolyogva mikor túl sok sört ittam egy
gyrost tartva vissza a gyomrom tetején
úszik a lét a minimummal folyva egybe
elfojtva minden igényem kirekesztem
magamból magam is azt keresem
aki ugat helyettem ha gond van
mikor ellopják az önérzetem
az utcáról az észérveket
és előlről kell kezdenem
újra mindent

Kórház

elfedi a várakozás
azt mi nincs sehohol
nézem a házakat
tetőig hóval lepve
a lekötött betegük
lettem türelmetlen
figyelnek engem
a túhegyeken is át
minden pici részben
rémek szeme van
mindenki otthon
és senki nem
látogat még az
is elfeledkezik
aki valamikor
számon tartott
mi több kimondta
a nevemet és
ez jólesett még
elhittem ismernek
és én is ismerem
híres embereket
ablakomból elfogy
a fény túl kevés
amit mondhatok
túl sok mit folyton
csak halogatok
az ősleves tetején
céltalan elúszik
az öntudat majd
elsüllyed az is
pár méterrel
odébb az árok
partján csak a
szemét marad

„...nem a hossza, hanem a minősége fontos az életnek”

Beszélgetés a 95 éves Szeberényi Zoltán irodalomtörténésszel

Irodalmunk doyenje, összmagyar viszonylatban is, a 96 éves korában elhunyt Faludy Györgyön kívül hirtelen nem is jut eszembe más, aki magasabb kort ért meg íróink közül, mint ő. A szlovákiai magyar írók mindenkori táborában viszont kétségtelenül az irodalomtörténész és nyugalmazott egyetemi tanár, Szeberényi Zoltán a legidősebb a maga, 2025. augusztus 11-én betöltött kilencvenöt évével. Nemzedékéből, az 1930-ban születettek népes táborából, Duba Gyula elmúlt évi halálával – noha Dobos Lászlóval, Dubával, Fónod Zoltánnal, Török Elemérrel és Veres Jánossal féltucatnyian is voltak – pedig már egyedül csak ő él. Negyedszázaddal ezelőtt, 'hetvenesükön' a *Noék az Ararát tetején* címmel az azóta már évtizede megszűnt Madách-Posonium Kiadó még külön kötettel tisztelgett előttük, melyben Szeberényi Zoltánról a nála egy-másfél nemzedékkel fiatalabb, ám az időközben már szintén elhunyt Zalabai Zsigmond festett alapos, elgondolkodtató portrét... Melyben a Füst Milán-i bonmot-val illetve: „élet-rajza szinte nincs, csak munkarajza”, utalva arra, hogy alig talál olyan írására, illetve vele készült interjúra, melyben életéről, illetve saját magáról vallott volna. S bár ezen a téren azóta a helyzet kicsit változott (gondolva itt Fónod Zoltán, Miklósi Péter vagy Nagy Erika évfordulós interjúira), másokhoz képest keveset tudni mégis a családjáról, gyermekkoráról, indulásáról. Ilyképpen, noha mi is már vagy félszázada ismerjük egymást, és volt idő, amikor közeli munkakapcsolatban is voltunk, s emberként is a legrokonszenvesebbek és a hozzám legközelebb állók közt tartom számon, élettörténete – az általánosságokon túl – mégis rejtve maradt előttem. Igazi irodalomtörténeti sors, aki még a legapróbb részleteket is kideríti, felfedi másokkal kapcsolatban, miközben ő – a maga „történetével” – mindvégig a háttérben s kicsit homályban marad...

– *Honnan jöttél hát? Kiket „hordozol” magadban, milyen örökséget kaptál felmenőidtől? Miféle 'képződmény' vagy? Felmerültek-e benned valaha ezek a kérdések?*

– Fölmerültek, de csak nagyon későn, hetvenen jóval túl kezdett foglalkoztatni ez a probléma. De akkorra már kihaltak a tanúk, így csupán a gyermekként – a felnőttek beszélgetéséből – felszedett emlékfoszlányokra támaszkodhattam. Annak idején, még az Osztrák–Magyar Monarchiában élénk volt a belső

migráció, s ez a felmenőim sorsán is tükröződik. Mindkét nagyapám főnemesi udvarban nőtt fel. Az apai nagyapám Barsvörösváron született, a báró Révayak udvarában egy cselédlány törvénytelen gyermekeként. A főnemesi birtokon élte gyermekkorát, felnövekedve pedig a Révay család négylovas hintójának parádés kocsisa lett, és erre mindvégig nagyon büszke volt. A bárói udvarban töltött évei alatt a véérébe ivódott az alattvalói szellem, a lojalitás, így mindvégig odaadó híve maradt a Monarchiának, majd későbbi örökösének, Horthynak. Még fiatalon, a 19. század utolsó éveiben került Komáromba, ahol megnősült. A sors fintora, hogy anyja sorsára emlékeztetően egy izsai suszter „megesett” lányát vette feleségül, aki még két lányt és öt fiút szült neki. Műveletlen, nehéz természetű, rideg lelkületű ember volt. Mivel születésemtől haláláig vele laktunk, anyám sokat szenvedett tőle. Anyai nagyapám Nádasdladányon született gróf Nádasdy Ferenc udvari kovácsának harmadik gyermekeként. A főnemesi birtokon nőtt fel, de kitanult molnárként hamar elkerült otthonról – a Millennium táján így Gútára, ahol családot alapított. Anyám még itt, a testvérei már Szímón születtek, ahol nagyapám főmolnárként kapott állást a hengermalomban. Ez a Vág menti falu az én társadalmi szocializációm egyik meghatározó színhelye volt. A nyári szünidők jelentős részét nagyszüleim példás családi körében tölthettem. Nagy becsben tartottak, mivel hosszú ideig én voltam az egyetlen unoka. Az első irodalmi hatások is itt értek. Nagyapám Gárdonyi Géza feledhetetlen paraszti hőseinek, Göre Gábornak, Durbints sógornak és elmaradhatatlan társuknak, Kácsa cigánynak a hányattatásairól szóló egykor nagy-sikerű regényéből, mindennapos vacsora utáni családi rituáléként részleteket olvasott fel. Csupán alapfokú iskolai végzettsége ellenére is tudatában volt az olvasás jelentőségének. S bár engemet is próbált erre ösztönözni, de nem sok sikerrel.

– Szülőhelyed? Szülőházad?

– Komárom város vezetősége a vagyontalan, sokgyerekes családok számára három, ún. munkásházat építtetett a múlt század húszas éveinek közepén. Ezek barakkszerű, földszintes épületek voltak, hús, szoba-konyhás, vízvezeték és WC nélküli lakással. Az egyik a Vág-Dunához közel eső városrészben épült. Apámék ide költöztek még csaknem teljes családi létszámban. Csupán a két idősebb lánytestvér hiányzott közülük, akik addigra már férjhez mentek. Évekig még nyolcan szorongtak abban a szűk lakásban. Különösen válságossá akkor vált a helyzetük, amikor a család összetartó ereje, a nagyanyám meghalt. Nem csoda, hogy a gyerekek igyekeztek mihamarabb szélnek eredni. Csak akkor konszolidálódtak némileg a körülményeik, amikor két fiú Magyarországra költözött, és többen önállók lettek vagy családot alapítottak. Ebben a főként kétkezi munkások, iparosok lakta, gyerekektől nyüzsgő bérházban, illetve ebben a szegény, de családiasan összetartó közösségben töltöttem életem első húsz esztendejét, itt szocializálódtam, itt telt a gyermek- és ifjúkorom. Itt szereztem életem meghatározó mémjeinek teljes arzenálját. Általánosan elfogadott tény, hogy az ember megőrzi, egész életére magába zárja annak a közegnek a szellemét,

életvitelét, világlátását, amelyben öntudatra ébredt. Nekem szerencsém volt. A megértésnek, a toleranciának, a torzsalkodás, irigység és hátsó gondolatok fűtötte érdekszövetségek nélküli együttélésnek ebben az egyszerű, többnyire szegény sorsú emberekből álló közösségében tapasztalt példájával, mértékével azóta sem találkoztam.

– És ezzel már el is jutottunk a gyermekkoroedhoz... Például édesapádról is keveset nyilatkoztál eddig...

– A munkásházban eltöltött mintegy két évtizedre, gyermekkoroem és kora ifjúágom éveire nem igazán szívesen vagy csak vegyes érzelmekkel tudok visszaemlékezni. Szüleim házassága nem volt felhőtlen. Apám keveset volt otthon, szabadidejét többnyire cimborái, a halászok között töltötte, s csak késő este vetődött haza, nem ritkán italosan. Mentségére legyen mondvá, hogy rendkívül kedvezőtlen körülmények között szocializálódott. Szüleil látástól vakulásig dolgoztak, a nyolc gyerek nevelésére kevés idejük-erejük maradt. A gyerekek lényegében egymásra utalva, többnyire a mélyszegénység körülményei között nőttek fel. Nem érezhették igazán és ennélfogva talán nem is igényelték a családi tűzhely melegét. Nem róható fel nekik, hogy felcseperedve igyekeztek minél kevesebb időt otthon tölteni, és mihamarabb munkába állni, önállósulni. Apám rossz beidegződéseket és életfelfogást, hamis, nem előre mutató világlátást hozott magával a családi környezetből. Sokat örökölt apja nehéz természetéből. Komor, hirtelen haragú, empátiára, érzelmi elmélyülésre szinte képtelen természetű volt. Művelődési igényei nem voltak. Könyvet soha nem láttam a kezében, napilapokon kívül mást nem olvasott, pedig kiváló értelmi adottságokkal és felfogóképességgel bírt. Szücsnek tanult, és rendkívüli kézügyességének köszönhetően a szakmája kiváló mestere lett. Anyámmal a közös munkahelyükön ismerkedtek meg. A rövid ismeretséget követő házasságuk a „szerelem első látásra” jegyében fogant, de gyors egybekelésükhöz én is „hozzájárultam”. Apám nem volt felkészülve a családalapításra, s mivel önálló lakásra pénze nem volt, hát hazavitte újdonsült asszonyát. A még néhány évig ott lakó testvérei a lakás szűkössége miatt púpnak érezték a hátukon a fiatal arát, különös tekintettel annak várandós állapotára.

– Édesanyádról viszont több alkalommal is szeretettel beszéltél...

– Anyám vidám természetű, érzékeny lelkületű, toleráns, gazdag érzelmi világu asszony volt, szöges ellentéte apámnak. Én voltam számára a világ közepe, szinte majomszeretettel vett körül. Már felnőtt voltam, amikor bevallotta, azért nem lett testvérem, mert úgy érezte, képtelen lenne megosztani a szeretetét. Eltéphetetlen, mély érzelmi kapcsolat szövődött közöttünk, ami haláláig nem szakadt meg. Szeretett olvasni. Igaz, számára csak egyetlen író létezett: Jókai. Elolvasta minden regényét, ami csak fellelhető volt a városi könyvtárban. Engem is gyakran biztatott olvasásukra – nem sok sikerrel –, de olvasmányélményeit szívesen hallgattam. Más irányú igényeim és vonzalmaim voltak. Kor- és sorstársaimmal a szabadidőnk nagy részét – rongylabdával futballozva – a környező tágas grundokon vagy nyaranta a Vág-Duna akkor még szennyezetlen

vizében töltöttük. A fürdőzés szüneteiben pedig a Sistagnak nevezett tenyérnyi erdőség liánnal sűrűn benőtt galagonya- és kökénybokrai között vagy az árterület buja tenyészetében a mohikánok ellenségeire vadásztunk. Gyermeki fantáziánkban a Sistas az őserdőt, a Vág-Duna vize a végtelen tengereket jelentette, ahonnan többnyire csak az éhség vetett haza bennünket a kora esti órákban. Olvasásra már alkalmatlanul.

– *Egyszer azonban csak iskolás lettél Te is...*

– A római mitológia szerint a Párkák szövik sorsunk fonalát. Az én ügyeletes Párkám viszont eléggé szórakozott lehetett, mert sorsom fonala meglehetősen göcsörtösre sikeredett. Ami az iskolai művelődésben is tükröződik. A nagy gazdasági világválság közepén születtem. A nemzedékemhez, a „harmincasokhoz” nem volt kegyes a történelem. Gyermekkorunk egy államfordulat és rendszerváltás jegyében zajlott. Az elemi iskola első két osztályát még a csehszlovák éra alatt abszolváltam, a harmadikat már a visszacsatolás után kezdtem el, a „magyarok alatt”, ahogy mifelénk mondták. Mozgalmas időket éltünk akkor. Komárom magyar lakossága lelkesen, boldog várakozással telten várta a bevonuló honvédeket. Sohasem felejttem el, ahogy anyámmal ott szorongtunk az éljenző, könnyekig meghatott tömegben, derűsen hallgatva az időnként felhangzó kórust: „Elment Benes Ede, / egye meg a fene.” A lelkesedés akkor hágott a tetőfokára, amikor az élő hungaricum, a lovas tengerész, Vitéz Nagybányai Horthy Miklós Őfőméltósága díszes tengerésztiszti egyenruhájában, délcegen ülve hófehér lován beléptetett a városháza elé. Ez a kép örökre bevéődött az emlékezetembe, mint ahogy később a nagy lelkesedést hamarosan

felváltó csalódottság, a gyorsan romló közhangulat is. A város lakossága megcsappant, a csehek és a szlovákok, főként tisztviselők, vállalkozók, kereskedők, állami alkalmazottak elhagyták a várost, köztük apám munkaadója is. A tisztesszegénységből a mélyszegénység peremére süllyedtünk. A drasztikusan romló életszínvonal hamarosan új folklórt is szült. Ennek néhány termékét ma is őrzi az emlékezetem: „Minden drága, / vissza Prága!” vagy a nem éppen szalonképes: „Amíg Benes volt az atyánk, / selyem volt a gatyánk, / mióta Horthy az atyánk, / ki van a pi**ánk!” Az iskola légköre, szelleme is gyökeresen megváltozott. Anyaországi tanítót kaptunk, aki bevezette, hogy az első tanítási órát mindennapi mantraként, vezényszóra, vigyázzállásban, szemünket kormányzó urunk berámázott képére szegezve harsogjuk: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában!” A negyvenes évek elején bevezették a jegyrendszert. Alapvető élelmiszert (liszt, zsír, cukor stb.) csak jegyre lehetett vásárolni. Erre is reagált a kaján felvidéki folklór egy korabeli tendenciózus slágert parafrázálva: „Édes Erdély itt vagyunk / nálad nélkül megvagyunk / negyed kiló zsírt kapunk / cukrot is csak húsz dekát / nem mehet ez így tovább!”

– *Ennyire érzékelhető volt az alsóbb szinteken is a két rendszer, a két társadalmi berendezkedés közti különbség?*

– Nincs jó emlékem a Horthy-korszakból. Zsenge korom ellenére ráéreztem a társadalmi helyzet megváltozására, az elszegényedés tényére, a korábbi demokratikus állapotok fokozatos megszűnésére. Ellenszenves volt számomra a szigorú társadalmi megkülönböztetés, a nagyságos, a tekintetes, a méltóságos urak rongyrazó világa. Nem volt ínyemre a szoldateszka szellemű leventeoktatás, a tömény etnocentrizmus, az erőltetett vallásosság. Mivel apám igen gyéren keresett ebben az időben, a magas tandíj miatt csak az ötödik elemi osztály elvégzése után gondolhattam továbbtanulásra. Az alacsonyabb tandíjjal járó polgári iskolában folytatódott iskolai művelődésem, de már a közben kitört háború mostoha körülményei között. A második osztálytól kezdve hadikórházba nyilvánították az iskolánkat. Az oktatás a délutáni órákban, a gimnázium épületében folytatódott. A negyedik osztályt 1944. szeptember 1-jén kezdtük, de a légiriadók, a bombázás miatt 26-án már be is fejeztük. Most is fülemben csengnek tanárunknak, Kossányi Józsefnek a statárium miatt nagy bátorságra valló elbocsátó szavai: „Ezt a háborút elvesztettük, hamarosan ideér a front, a barbár szovjet hadsereg, a rátok váró megpróbáltatásokban is őrizzétek meg emberségeteket és magyarságotokat! Isten óvjon benneteket!”

– *A világháború után Nyugatra menekült, komáromszentpéteri születésű költőről van szó?*

– Igen, róla. A történelemtanárunk volt. Az oktatás csak a „felszabadulás” után, 1945 májusában folytatódott. A csonka tanév ellenére, június végén mégis kaptunk bizonyítványt. A háború befejeződött, a fegyverek elhallgattak, de a felvidéki magyarságra béke helyett az üldöztetés, az elnyomatás és a teljes jogfosztottság korszaka várt. A Monarchia népeinek főleg a 19–20. század fordulóján

felgyülemllett magyargyűlöletét a Horthy-rendszer értelmetlen és felelőtlen „Mindent vissza!” politikájával sikerült ébren tartani és fokozni. Így 1945 után a vidékeinkről 1938-ban elűzött, illetve eltávozott csehek és szlovákok is visszatértek, és sérelmeiket brutálisan megtorolták. Az üzemek, boltok, műhelyek stb. élére nemzeti felügyelőt – „správcát” – állítottak, ami egyenlő volt a kifosztásukkal. Megkezdődött a „feltelepítés” Csehországba, és a „kitelepítés” Magyarországra. Sajnos, egyre kevesebben élünk, akik még a saját bőrükön tapasztalták ezt a középkori szabadrablásokat idéző, a rabszolgatartó társadalom embertelen körülményeire emlékeztető időszakot. A „szocializmus” alatt tabu volt erről szólni. Irodalmunk nem dolgozhatta fel nyíltan és szabadon – esetleg csak jókora késéssel érinthette drámákban, regényekben azt a tengernyi szenvedést, sorstragédiát, amit a felvidéki magyarság átélt. És lassan elfogynak a tanúk. Az idő maga alá temeti a történeteket, minden elfelejtődik, mintha mi sem történt volna. A mai fiatalok már jóformán semmit sem tudnak a – Fábry Zoltán szavaival – „zárójeles négy év” gyötrelmeiről. Nem is érdekli őket, illetve sokáig az iskolában sem hallhattak róla, tudtommal nem kötelező olvasmány Fábry döbbenetes kiáltványa, *A vádlott megszólal* sem. A szlovákság pedig még elnézést sem kért tőlünk. A kommunista vezetés is csak 1963-ban volt hajlandó elítélni a történeteket.

– 1945-ben, Csehszlovákia helyreállításával természetesen – s rögtön első lépésként – a magyar iskolákat is bezárták...

– Igen, továbbtanulásra csak Magyarországon volt lehetőség. Kockázatos volta miatt azonban anyám – tizenöt éves voltam – nem engedett átszökni a Dunán, további művelődésre viszont csak szlovák tanítási nyelvű iskolában volt mód. Mivel Csehszlovákiában ingyenes, de csak háromosztályos volt a polgári, a gimnáziumba csupán egy egyéves továbbképző tanfolyam elvégzése után lehetett átlépni. Bár szlovákul nem tudtam, tanulásvágytól fűtve mégis beiratkoztam. Ez a „stúdium” azonban önmaga karikatúrája volt. Osztálytársaim túlnyomó többsége magyar volt, a tanítás nyelvét nem értettük, így az órákon értetlenül és unatkozva hallgattuk a tanárokat. Rejtély, hogy minek az alapján minősítettek, hiszen makogásnál többre nem vittem, mégis kaptam – igaz – elégségesektől hemzsegő, továbbtanulásra nem jogosító bizonyítványt. Így jobb híján kitanultam az apám mesterségét, és abszolváltam az inasiskola három évfolyamát, sőt Pozsonyban szakmai vizsgát is tettem. Életem további alakulásába a „dicső február”, 1948 februárja, a kommunista hatalomátvétel hozott döntő fordulatot. A nemzetiségi torzsalkodást a szőnyeg alá söpörték, és megnyíltak a magyar iskolák is. A komáromi gimnáziumban Dolgozók Felsőbb Iskolája névvel hároméves, magyar tanítási nyelvű, érettségivel járó, technikai irányú esti tanfolyam nyílt azok számára, akiknek a háború berekesztette a középiskolai tanulmányait. Mivel a szücsmesterségben sok öröme nem lehettem, apám beleegyezésével éltem a lehetőséggel, és beiratkoztam. A tanítás délután négytől este nyolcig tartott a hét minden munkanapján. Tanáraink – többnyire hajógyári mérnökök – a képzés hatékonysága érdekében hamarosan

betereltek bennünket az akkoriban rohamosan fejlődő helybeli hajógyárba. A gyárban töltött évek azonban arról győztek meg, hogy a műszaki szakmát és gondolkodást sem nekem találták ki. Ezért az első adandó alkalommal hátat fordítottam a műszaki pályának. Egy, az *Új Szó*ban megjelenő felhívás nyomán az én technikai érettségimmel – nagy vakmerően – magyar nyelv és irodalom szakra jelentkeztem az akkoriban megnyíló, egyetemi fokú Pedagógiai Főiskolán Pozsonyban. A technikai iskolában nem vették komolyan a humán tárgyakat, nyelvtanóránk alig volt, irodalomból pedig többnyire csak Arany, Ady és József Attila verseit olvastuk-értelmeztük. Így hát csaknem üres tarsollyal állítottam be a felvételire. A legnagyobb meglepetésemre mégis felvettek. Nyilván „a termelésből jött népi értelmiségi” akkoriban igen nagy becsben tartott státusa feledtette felvételiztetőimmal a mérhetetlen tájékozatlanságomat. Így lettem főiskolai hallgató, majd magyartanár.

– *S ha jól tudom, Galántán kezdél tanítani...*

– Az abszolutóriumot követően megnősültem. Mivel Pozsonyban kívántunk maradni, feleségem – egykori évfolyamtársam – a Pedagógiai Könyvtárban helyezkedett el, én Galántán kezdtem el tanári pályámat. Ez az állapot csak néhány évig tartott. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján egymást érték az iskolareformok, ezeket a tanárképzés sem kerülhette el. Alma materünk, a Pedagógiai Főiskola megszűnt. Az alapfokú pedagógusképzést az ún. Pedagógiai Intitutumok keretében kívánták megoldani. A magyar tagozat Nyitrára került. A tanárok közül azonban sokan nem vállalták sem a vidékre költözést, sem a bejárást. Nyitrán pedig az így kialakult tanárhiányt sürgősen meg kellett oldani. Nejem, aki vörös diplomával végzett, meghívást kapott az ottani magyar nyelv és irodalom tanszékre, de mivel anyai örömök elé nézett, nem fogadhatta el a kedvező ajánlatot. Helyette én kerültem a tanszékre. Így lettem főiskolai tanár.

– *Ahol végül kereken negyven évig maradtál...*

– Igen, egészen a nyugdíjba vonulásomig. Az oktatói-nevelői munkában végre magamra találtam. Nagyon jól éreztem magam a hallgatóim között. Tudatában voltam, hogy a tinédzser korúak lelke rendkívül sérülékeny, s én óvakodtam éreztetni velük a rangbeli-tudásbeli különbséget, és nem gázoltam az önértékükbe. A tanításban örömet leltem, de az oktatáson kívüli problémák, a főleges bürokrácia, a túlzó ideologizálás miatt, mégis vegyes érzelmekkel tekintek vissza ezekre az évekre. Öröm és megelégedés akkor tölt el, ha egykori tanítványaim népes seregére, arra a mintegy nyolcszáz magyar szakos tanárra és tanítóra gondolok, akiknek a képzésében részt vehettem.

– *Fried Istvántól hallottam egyszer: ha a tanítványai többet tudnak nála, az az ő érdemük, ha viszont kevesebbet, az a tanáruk hibája... Egyetértesz ezzel? És tartod-e még tanítványaid egyikével-másikával a kapcsolatot, illetve tudsz-e pályájuk alakulásáról?*

– Hát persze. És nincs annál szívderítőbb, mint amikor a tanítvány eredményeiben beéri és meghaladja tanítóját. Nekem ez a sors kegye folytán többszörösen megadatott. A szlovákiai magyar irodalmi-kulturális és tudományos élet olyan kimagasló képviselőinek a művelődéséhez, szellemi kultúrája

gyarapodásához és szakmai fejlődéséhez járulhattam hozzá, mint Bodnár Gyula költő, író, publicista, Csáky Károly költő, helytörténész, néprajzkutató, Z. Németh István költő, író, szerkesztő, Pongó István, Laczkóné Erdélyi Margit, Bárczi Zsófia, Benyovszky Krisztián, Keserű József, Baukó János egyetemi tanárok, Szarka Tamás és Szarka Gyula Kossuth-díjas dal- és zeneszerzők. Jó érzés és koromat-bajaimat feledtető öröm, hogy mindannyiukkal baráti viszonyban és kapcsolatban állok, s még van erőm figyelemmel kísérni munkásságukat, számon tartani sikereiket.

Mindent összegezve talán elmondhatom, hogy humanistának tartom magam, aki akarattal nem ártott senkinek, és nem próbált mások kárán érvényesülni, sem anyagi, sem társadalmi előnyökhöz jutni. Tőlem telhetően igyekeztem hivatásomhoz és magyarságomhoz méltón élni és cselekedni. Pedagógiai munkásságom megítélése viszont nem az én tisztem, bár annyit megjegyezhetek, hogy oktatói-nevelői munkámból, illetve a tanításon kívüli tevékenységemből mindig lelkiismereti kérdést csináltam. Megpróbáltam adottságaimból és erőmből telhetően a sokszor retardáló körülményekhez és lehetőségekhez kényszerűen igazodva a lehető legjobban, leghasznosabban cselekedni. Életem tizedik évtizedének felétől visszatekintve azonban természetesen mégis vannak hiányérzeteim.

– Irodalmi-irodalomtörténeti munkálkodásod zöme a (cseh)szlovákiai magyar irodalom – mint történeti képződmény – kutatásához, vizsgálatához, annak addig becsérkészetlen területei, területrészei feltárásához kapcsolódik. Pedig az akár más irányt is vehetett volna. Amire jó példa az Irodalmi Szemle 1971. márciusi számában egymás mellett olvasható két, nagy erudícióval megírt recenziód is: az egyik Dallos István A Híd valómása című, a figyelmet – Nyitráról lévén benne szó – a helyi irodalmi hagyományokra terelő visszaemlékezéséről, a másik pedig Hankiss Elemér Az irodalmi kifejezésformák című, magyar viszonylatban a maga korában úttörőnek számító irodalomelméleti kötetéről. (Bár gondolom, s ezt csak zárójelben: utóbbiban, érdeklődésed illetén kitágulásában szerepet játszhatott fogékonyságod az 1960–1970-es évek fordulóján az Anton Popovič, illetve František Miko nevével fémjelzett, nemzetközi jelentőségű nyitrai irodalomelméleti kabinet strukturalista kutatásaira is.) Az 1970-es évektől megjelent könyveid – a második világháború alatti nyitrai HÍD Irodalmi Társaság, vagy a György Dezső költészetét feldolgozó monográfiáid, az 1945 utáni csehszlovákiai magyar irodalomkritikából szerkesztett antológiáid, továbbá a Duba Gyula, Turczel Lajos és Ozsvald Árpád oeworjét bemutató kismonográfiáid – azonban már kizárólag a helyi irodalmi hagyományokkal, illetve irodalomfejlődés vizsgálatával foglalkoznak. Amire nagy szintézissel, a Magyar irodalom Szlovákiában 1945–1999 című kétkötetes, a Görömbei András 1945 utáni csehszlovákiai magyar irodalomtörténetét tovább író, továbbgondoló, szerintem az életműved csúcsát jelentő írói-irodalmi arcképgyűjteményed tette föl a koronát, mely az általad megjelenített korszak irodalmi műveinek és folyamatainak teljesen egyedi összefoglalása...

– Úgy gondolom, visszatekintve, hogy munkásságom volumene nincs arányban a főiskolán eltöltött négy évtized adottságaival és lehetőségeivel. Körülményesen

és meglehetősen rossz hatásfokkal, a részletekbe veszően dolgoztam. Néhány művemre – éppen az általad felsoroltakra – mégis szívesen és megelégedéssel gondolok. S miután mindvégig az irodalom – a 20. századi magyar irodalom története – volt a szűkebb szakterületem, erre irányult a tudományos munkásságom is. Azt pedig magától értetődőnek tartom, hogy kutatási témámul – felvidéki lokálpatriótaként – a (cseh)szlovákiai magyar irodalom és szellemi kultúra történetét választottam. Bölcsészdoktori értekezésemet a nyitrai HÍD Irodalmi Társaság történetéről, a kandidátusit (ma PhD) Győry Dezső költészetéről írtam, a docensi habilitációm témája Forbáth Imre költészete volt. Emellett Turczel Lajosról, Duba Gyuláról, Ozsvald Árpádról, mint felsoroltad, kismonográfiát jelentettem meg, ám életem fő művének magam is a *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999)* című kétkötetes portréesszé-sorozatot vélem, amelyet a felvidéki magyar irodalom tablószerű kézikönyvének szántam.

– *Főiskolai tanári pályád során kétszer is voltál tanszékvezető, és mindkétszer meglehetősen nehéz, bonyolult időszakban: először az 1960-es évek csehszlovákiai demokratizálódási folyamatát megtörő s a szovjet hadsereg 1968-as bevonulásával kezdődő, Gustáv Husák nevével fémjelzett időszak kezdetén, majd 1980–1985-ben, ugyanezen, lényegében neosztálinista éra ideológiai nyomásának kiteljesedése idején... De Nyitrán találtak az 1989-es bársonyos forradalmat követő rendszerváltó évek is... Mit jelentettek a pályádon és milyen kihívások elé állítottak ezek az éles váltások, fordulópontok?*

– Törvényszerű, hogy az ember a nosztalgia rózsaszín szemüvegén néz vissza az elmúlt időkre, vannak azonban élmények, amelyeket a nosztalgia sem tud megszipítani, amelyekre visszagondolva borsódzik az ember háta. Az 1968-as év fémjelzte politikai enyhülést, az „emberarcú szocializmus” időszakát durva visszarendeződség, kegyetlen megtorlás, a hírhedt husáki konszolidáció követte, amelynek epizódjai vissza-visszatérő rémálmokként ma is kísértenek. Mindez számomra különösen megterhelő volt, mert tanszékvezetőként éltem át ezt az időszakot. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján megkezdődött politikai átvilágítás, az ún. átigazolás során szinte megtizedelték intézményünk tanári állományát, így tanszékünk két tagja is az utcára került. Az intézményalapító, a magyarokkal szemben megértő, toleráns dékánt egy sovíniszta, magyargyűlölő váltotta fel, aki célirányos elfogultságában szisztematikusan erodálta a magyar tagozatot. Megszüntette a középfokú tanárképzést, új hallgatókat nem vehettünk fel, csak a már megkezdett évfolyamok fejezhették be tanulmányaikat. A tanszék munkája az alapiskolák alsó tagozatos tanítóinak képzésére szűkölt. Betiltotta a leendő pedagógusok közéleti és kulturális fejlődését szolgáló Juhász Gyula Ifjúsági Klubot, feloszlatta a kezdő tollforgatóknak otthont adó Fórum Irodalmi Kört. Nyilvánvaló, hogy csak azért nem szüntette meg teljesen a magyar tanítóképzést és a magyar tanszéket, mert tartott a várható nemzetközi botránytól. A tanszék további sorsában így a „nem minden rossz jó ártalomra” régi népi tapasztalata érvényesült. Politikai passzivitás miatt énrám is a leváltás várt, de szerencsére még időben sikerült az elbocsátott kollégák helyébe két kiváló tudós pedagógust Nyitrára csábítanom. A konszolidáció inkvizítorainak

zaklatása elől menekülő Tózsér Árpád és a kiváló nyelvész, Kovács László elfogadta meghívásomat. Tanszékünk egyetlen párttagja vette át az irányítást, ezáltal némileg konszolidálódott a helyzetünk, kevesebbet zaklattak bennünket. Az irodalmi kör Új Fórum címmel, Tózsér Árpád vezetésével újraindult, munkája felpezsdült, kiteljesedett. A legnagyobb sikerét az általa népballadák-ból, szlovák és magyar népdalokból, *Betyárok sírja* címmel összeállított zenés műsorával érte el, amely a szlovákiai magyar amatőr színpadok seregszemléjén, a komáromi Jókai Napokon első díjat nyert. A nyelvészet iránt érdeklődő hallgatók Kovács László irányításával a nyelvjáráskutatásban értek el szép sikereket. Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy a szocializmus korszakára vonatkozó érvénnyel a hetvenes évek elején volt a nyitrai magyar tanszék oktató-nevelő munkájának a legmagasabb szintjén.

– *Az imént arról (is) beszéltünk, milyen jelentős szerepe(ke)t vállaltál a csehszlovákiai magyar irodalom „önösszeszedése”, illetve kritikai értékelése terén... Főleg az ezredforduló táján s után azonban olyan folyamatok indultak el a szlovákiai magyarság életében is, amelyek más értelmezést és irányt adtak mindennek, ami e tekintetben volt... így a hazai magyar irodalom számára is... Hogyan látod ezeket a folyamatokat, s mennyiben befolyásolták annak alakulását? Mi lenne, mi lehetne az irodalom és a könyv, illetve az irodalomnépszerűsítés szerepe, feladata ebben a mai megváltozott és azóta is szüntelen változásban levő világban? Lehet-e, van-e ezeknek még identitásképző szerepük?*

– Ezekre a kérdésekre nem könnyű röviden és meggyőzően válaszolni. Egy-másnak ellentmondó nézetek élnek minderről a köztudatban, ami abban gyökerezik, hogy az irodalom társadalmi szerepe igen sokrétű és korfüggő. Napjaink rohanó, túltechnizált, a Szilícium-völgy uralta világa nem kedvez az irodalomnak. Korunk beláthatatlan következményekkel járó drámai, sőt tragikus jelensége, hogy a Gutenberg-galaxis kozmikus sebességgel távolodik, az egykor oly ragyogó fényei lassan kihunynak. Az irodalom folyamatosan és egyelőre megállíthatatlanul veszít társadalmi súlyából, a szellemi kultúrát, a közgondolkodást formáló erejéből. Silányul a könyvkultúra és általában az emberi szellem és műveltség humán szférája. A könyvkiadás a haszonelvű, főként a triviális és biológiai szükségletekre vonatkozó ismeretek népszerűsítésére, önfejlesztésre, testápolásra, sportra, az önmegváltás csodaszereit és fortélyait ismertető irodalomra koncentrálnak. Az ember szellemi-lelki egészségét támogató, értékteremtő szépirodalom a háttérbe szorul.

Leginkább a vers, a líra hiányzik az életünk-ből. A lapok csak elvétve közölnek verset. Márpedig a szép szó, a vers nélkül elszürkül az ember lelke, érzelmi világa, képzeletének tartománya. A költők a szellem, a világi transzcendencia képviselői, a költészet mással nem pótolható tudósítás a lét kifürkészhetetlen bugyraiból, a lélek legmélyebb titkairól, feloldatlan és feloldhatatlan rejtélyeiről. A próza az ember személyiségének, jellemének hatásos formálója, gazdagítója, finomítója. A regényekben, drámákban ábrázolt élethelyzetek, jellemek alakíthatják az olvasó énjét, személyiségét, követendő például szolgálhatnak, segíthetik problémái megoldásában. Az értékes, magas művészi színvonalú regény,

novella stb. külön világ, szentély, ahol az emberlét terhei-gondjai megnyílnak, ahol az olvasó új világot fedezhet fel, új élményekkel, érzelmekkel, kapcsolatokkal gazdagíthatja személyiségét. A kalandregények kockázatmentes izgalmakkal telítik olvasójukat, a családregények az emberi élet folytonosságának tudatát erősítik, az összetartozás, az egymás iránti szolidaritás és felelősség fontosságát sugallják. Az irodalmi művek gyönyörködtető, szórakoztató, pihentető, ugyanakkor nevelő és személyiségformáló erejűek. Semmihez nem hasonlítható módon fejlesztik az ember önismeretét, nemesítik jellemét. A világ-irodalom bőséges tárháza az örökérvényű jellemeknek, a sorsformáló élethelyzeteknek, konfliktusoknak. A kultúraszociológusok tapasztalatai bizonyítják, hogy a jelentős írók szeme érzékenyebb és mélyebbre lát az emberi személyiség rejtelmeibe, mint a lélektan tudós kutatói.

– *Miben látod ez erodálódási folyamat ellenszerét?*

– Meggyőződésem, hogy az irodalom iránti érdeklődésnek, az olvasási kedv hanyatlásának egyik meghatározó oka az iskolai irodalmi nevelés hatástalansága. A korszerű irodalmi nevelésnek egyetlen célja lehet: a tanulókat olvasni megtanítani. Nem irodalmi nevelésre, hanem *irodalomra nevelésre* van szükség. A jelenlegi iskolai gyakorlat jobbra még mindig irodalomtörténetet tanít, nem irodalmat. A faktográf ismeretek szorgalmazása helyett a szövegértést kellene hangsúlyozni. Csupán a gondosan kiválasztott, az íróra, korra jellemző irodalmi műalkotások sokoldalú elemzésével érhetjük el az óhajtott célt: az írott szó művészetének befogadási képességét, az emberi szellem mélyreható kiművelését, az emberi értelem legfőbb erényének, az alkotó képzeletnek a fejlesztését. Az alkotó képzelet lényegesen fontosabb, mint a felhalmozott ismeretek. Az irodalomról s általában a művészetekről való gondolkodás három válfaja – történeti, elméleti, kritikai – közül csupán az utolsó kettő preferenciája vezethet célhoz. A kor igényeinek megfelelő irodalomra nevelés legfőbb komponense azonban a szüntelenül olvasó, tájékozódó, sokoldalúan művelt, kötelességtudó tanár.

– *Igen, s valóban sok kritika éri mostanában Szlovákiában is az iskolaiügyet, az oktatói-nevelői gyakorlatot általában...*

– Mindennemű társadalmi prosperitásnak alapvető feltétele a korszerű, jól működő intézményrendszer. Napjaink intézményei, főként a humán szférát érintők jórészt elavultak, nem követik kellő rugalmassággal a tudományok felgyorsult fejlődését. Sürgős és alapvető átszervezésükre lenne szükség, hogy megfelelhessenek a kor követelményeinek. A tudományok napjainkban tapasztalható szédületes fejlődése döntő módon és megállíthatatlanul átalakítja az emberi tudatot, szellemi életet. Sok és igen jelentős probléma származik abból, hogy a tudományok gyorsabban fejlődnek, mint az ember lelki tulajdonságai, alkalmazkodó képessége. Eme hendikep korrigálására mindenekelőtt az iskola hivatott. Nagyon fontos, mondhatnánk, a fejlődés, a modernizáció elkerülhetetlen alapfeltétele az iskola, az oktató-nevelői rendszer átszervezése, modernizálása. Az iskoláink hatástalanságának egyik jellemzője, hogy a mai maturánsok

„érettsége” elégtelen, az érettségizettek nincsenek kellőképpen felkészítve testileg-lelkileg, erkölcsi tartásban, felelősségérzetben a rájuk váró feladatokra, az élet kihívásaira, megpróbáltatásaira. A sokat hangoztatott szlogen: „Az iskola az életre nevel!”, kiüresedett. Nemcsak fogalmazási, de erőteljes tartalmi különbség, ha az iskola mindenkori feladatát így határozzuk meg: „Az iskola élni tanítson!” Komplex családi-társadalmi nevelésre mint kiemelt tantárgyra multhatatlanul szükség lenne, amely felölelné az élet minden területét, a triviális és intim szférát, a tisztálkodást, a táplálkozást, a mozgás- és öltözködéskultúrát. Az egészséges életvitelt, az emberhez méltó életcélokat, világlátást stb. Ennek a tantárgynak a kidolgozásában az egész pedagógusi társadalomnak részt kellene vennie.

– *Az utóbbi évtizedekben nem vagy jelen a hazai sajtóban. Mi készítetett erre a távolmaradásra, elnémulásra?*

– Hatvanöt évesen, 1995-ben az erre vonatkozó előírásoknak megfelelően nyugállományba helyeztek. Óraadóként azonban továbbra is a tanszéken maradtam. Szimbolikusan a 20. század végével, az ezredfordulón, irodalompedagógusi pályafutásom negyvenedik évfordulóján terveztem végleg befejezni aktivitásomat. Az ügyeletes dékán azonban pénzhiányra hivatkozva az 1999/2000-es tanévre már nem engedélyezte óraadói tevékenységem folytatását. Csalódottan, rezignáltan, de megnyugvással vettem tudomásul a döntését, hiszen erőimnek úgyis a végén jártam. Nagyon megviseltek a letűnt század utolsó másfél évtizedének személyi-intézményi-társadalmi eseményei, ahogyan anyám szokta mondani a hasonló élethelyzetekben: mindenből elegendem lett. Az irodalmi élet kulisszái elfordultak tőlem, azok a célok, eszmék, értékek, amelyekért egy életen át küzdöttem, divatjamúltak, elavultak, értéktelennek minősültek a fiatalok szemében. A nemzedékváltás kardcsörtető vitáiban nem kívántam részt venni. A szlovákiai magyar irodalomnak sohasem volt erős oldala a korrekt és eredményes, haszonnal kecsegtető véleménycsere. A története folyamán lezajlott viták kevés kivétellel az egymás mellett elbeszélők vagy a süketek párbeszédét idézték. Különösen lehangoló volt számomra az az igaztalan és ízléstelen hadjárat, amit a halott Fábry Zoltán műve és szellemi hagyatéka ellen folytattak az akkor fellépő fiatalok.

A társadalmi életben is aggasztó, számomra ellenszenves jelenségek tűntek fel. Döbbenetes volt tapasztalni, hogy az emberi gondolkodás iránya gyökeres változáson megy át, hogy szinte minden mozgalom, törekvés előterében a pénz, az érvényesülés dominál. A homo sapiensből hovatovább *mohó sapiens* lesz. Az egykori közösségi morál radikális individualista morállá, a közösség szempontú magatartás személyiség szempontú magatartássá, az önmegtartóztatásra nevelő civilizáció élethabzsoló, hedonista civilizációvá alakult át. A közért cselekedni, áldozatot hozni egyre kevesebbeknek fűlik a foguk. Háttérbe szorul az egymás megbecsülésére, a megértésre, toleranciára épülő köznapi tevékenység, nem egymást segítve, hanem egymás rovására élünk. A sajtó tele van gusztustalan csatározással, a hitelrontás, a politikai ellenfelek kölcsönös megbélyegzése

folyik. Lehet, hogy túlságosan borúlátó vagyok, de meggyőződésem, hogy a legsötétebb populizmus korszakába tartunk. Kevés kivétellel, nagyhangú, sokat ígérő, zseniálisan blöffölő politikusok vették át a közgondolkodás irányítását. Irodalmár lévén leginkább az írók jelenlétét hiányolom a közírásból. Hol van ma az olyan karizmatikus írói személyiség, publicista, mint a felvidéki Fábry Zoltán volt, vagy Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Csoóri Sándor stb., akiknek szavára szinte az egész ország figyelt? Lehet, hogy naiv, szenilis ábrándozó vagyok, de szerintem nem lesz addig hitelt érdemlő sajtó, érdemleges közgondolkodás, közhasznú politika, amíg az írók, filozófusok, művészek hangját újból hallani nem lehet.

– *Mit jelent a számodra kisebbségi magyarnak lenni...*

– Csallóköz délkeleti csücskében születtem. Jókai városában. A ház, ahol világra jöttem, légvonalban mintegy nyolcszáz méterre volt a Vág és a Duna találkozásától, s alig másfél kilométerre a magyar határtól, ami a Duna közepén húzódik. Mindezt csupán azért említtem, mert ezen a másfél kilométeren múltott, hogy az immár hosszúnak minősíthető életemből mindössze hét évet éltem magyar állampolgárként, s az már kifejezetten balszerencse, hogy mindezt a félmúlt történelmének legsötétebb időszakában. A legfogékonyabb éveim egy hazug társadalomban és a világháború véres kataklizmáiban teltek. Magyarnak lenni történelmünk viszontagságai révén mindig nehéz volt, de különösen nehéz kisebbségi sorban. A kisebbségi helyzet természetellenes állapot, egy retardált léthelyzet, amely minden ízében meghatározza életünket, áthangolja fogalmainkat. Érzelmi, hangulati töltésükben, logikai tartalmukban, jelentésükben egyaránt árnyalja, bővíti vagy szegényíti jelentésmezejüket. A táj, haza, nemzet, nemzettudat, hazafiság, helyzettudat stb. szavak akusztikája más a többségi hazában élők tudatában, mint a kisebbségi sorsot élőkében. Nyelvhasználatunk pontatlansága, hogy nemzetiségként aposztrofáltuk magunkat, holott valójában nem vagyunk azok. Nemzetiség csak olyan közösség, népcsoport, amelynek nincs többségi hazája (ország, állama), mint pl. a romák, kurdok stb. Mi a magyar nemzet részei vagyunk, akik többségi hazájuk határain kívül kényszerülnek élni. Azért nem említem anyaországgént, mert valójában anyaországunk sincs. Anyaországuk csak az elvándoroltaknak, elmenekülteknek, az emigránsoknak van, akik önként hagyták el hazájukat. Mi nem emigráltunk, a szülőföldünkön élünk. Innen ered az a sajátos lélektani folyamat, amelynek során a szülőföld tájélménye fokozatosan beleolvad a haza fogalmába, és körvonalazódik egy tipikusan kisebbségi fogalom, a tájhaza fogalma. Íróink idősebb nemzedéke tudatában volt ennek, és műveikben méltó helyet kap a táj, a környezet. Nekünk igazi hazánk a szülőföldünk és anyaországunk az anyanyelvünk, ahogy Márai mondta: „Nincs más haza, csak az anyanyelv”, de a többségi hazában élő, magyarul beszélő közösség, a magyar nemzet szerves részei vagyunk. A nyelvünk által vagyunk magyarok, más ismertető jelünk nincs. Az anyanyelv determinál, az anyanyelvem magyar, csak magyarul vagyok egész ember, önmagammal teljesen azonos.

– *Mi táplálja a felvidéki lokálpatriotizmusodat, létezik egyáltalán szlovákiai magyar társadalom mint érzékelhető entitás, összetartó erő?*

– Létezik, de féltő, hovatovább csak statisztikai adatként, entitásként alig érzékelhető módon. A sokat ócsárolt „átkos” idejében sokkal erősebb volt köztünk az összetartás, az együvé tartozás, az egymás iránti felelősség érzete. Napjainkban nincs szervezet, amely az összefogást, az együttgondolkodást szorgalmazná. Az egykori Csemadok a szocialista kultúrpolitika nyomása alatt, helyi csoportjainak hálózatával hasznosabb tevékenységet fejtett ki ezen a téren, mint most a magyar érdekeltségű pártok, a – nagyon kevés kivétellel – „megélhetési” politikusaink és a mai Csemadok együttvéve. Nem csodálkozhatunk a legutóbbi népszámlálás lesújtó eredményein. Hol vagyunk már Győry Dezső lelkes lát-leletétől: „Dévénytől Vereckéig hosszú sávban / mint roppant bűvópatak kanyarog / egy nép viharba bontott pántlikája / majd egymillió testvér, magyarok” (*Szegény szép pántlika*). A harmincas évek óta alaposan megtépték, elvékonyították a történelmi viharok ezt a pántlikát, olyannyira, hogy napjainkban már vihar sem kell hozzá – vékonyodik, ritkul magától. Műszaki és humán értelmiségünk egyaránt hallgat, szinte nyoma sincs a sajtóban. Hiányzik a közgondolkodást befolyásoló esszé, kevés a mélyenszántó szociológiai, gazdasági, politikai elemzés. Íróink általában távol tartják magukat nemcsak a társadalmi-politikai, hanem a kulturális élet zajlásától, problémáitól is. A szlovákiai magyarság helyzetudata, identitása nem kap erősítést tulajdonképpen sehonnan. Hiányzik az „emberség” hangja, egy Fábry-féle új vox humana ebben a fenyegető árnyakkal teli, kaotikus világban.

– *Kilencvenöt éves vagy – életed tizedik évtizedének közepéhez érteztél, emberi léptékkal mérve ez tiszteletre méltóan hosszú idő. Gondolkoztál már azon, hogy minek köszönheted a sorsnak ezt az ajándékát?*

– Őszintén szólva nem foglalkoztatott különösebben ez a kérdés. Én a tudományban hiszek, amelynek általában elfogadott álláspontja szerint 80 százalékban a gének, 20 százalékban az életvitel határozza meg az emberi élet hosszát, bár újabban sokan a fordítottjára esküsznek. Hitem szerint szüleim génjeinek szerencsés elrendeződése lehet a döntő tényező, aminek hatását még a nem éppen bölcs életvitem sem tudta lerontani. Van ugyan elég nyavalyám, de a súlyos, krónikus betegségek egyelőre elkerültek. Aggastyán korba érve sem tudom, hogy miben fogok meghalni. Az a kérdés viszont, hogy ajándék-e a hosszú élet, szintén megér egy misét. A bölcsek szerint nem a hossza, hanem a minősége fontos az életnek, amiben sok igazság van, bár a minőség kérdése is talányos. Az ősrégi kínai még így átkozta el az ellenségét: „Élhess érdekes életet!” Ez az átok a mai fülekben inkább áldásnak, jókívánságnak hangzik, mintsem átoknak. A kínai bölcsek a békességben, nyugalomban eltöltött, izgalomtól, váratlan fordulatoktól mentes életet mindennél többre becsülték. Arra pedig, hogy mi végre van a hosszú élet, csak közhellyekkel tudok válaszolni. Az életkor nem érdem, az évek száma nem minősíti az embert, csupán a tettei, elért eredményei. Csak arra lehetünk büszkéek, amit létrehoztunk, amit megalkottunk.

Bár hiú és gyarló az ember. Senki sem akar nyomtalanul eltűnni ebből a világból. Nekem is voltak ábrándjaim, amelyek aztán – leginkább az én hibámból – elfoszlottak a nagy semmisségben. Irigylem azokat, bár pusztán önámításnak tartom, akik visszanézve tökéletesen elégedettek magukkal és eredményeikkel, hogy újból megszületve pontról pontra megismételnék életüket. Nekem ez nem adatott meg. Aggastyán korba érve, életem summázatát nézve tele vagyok hiányérzettel, s egyre világosabban látom, hogy nagyobb kitartással, következetességgel többre vihettem volna. Ritka derűs óráimban azonban, bár nincs benne semmi érdemem, mégis dagad a keblem a büszkeségtől, hogy a Hold-járó nemzedék tagja lehetek. A 20. század legnagyobb horderejű tettét, a Holdra szállást elsőként végrehajtó Apolló 11 kozmonautái ugyanis mindhárman 1930-ban születtek.

– *Néhány éve pozsonyi lakos vagy, hogyan éled meg ezt a változást?*

– Erről kevés mondanivalóm van, nem is szívesen beszélek róla. A tízes évek elején megözygyültem. Mivel pedig a gyerekeim nem akartak egyedül hagyni, fölszámoltuk a komáromi otthont, és Pozsonyba költöztem. Már egy évtizede Pozsony egyik külső lakónegyedében, az egykori Pozsonyhidegkúton élek. Az öreg fát azonban nem lehet átültetni, tartja a népi tapasztalat. Ez a szentencia az emberekre is érvényes. Lemenőim – itteni lányom és unokáim – szerető gondoskodása ellenére is nehezen éltem és élem meg ezt a változást. Hiányzik a megszokott környezet, a ház, az udvar, ahova álmaimban gyakran visszatérek. Különösen a könyveim hiányoznak. Többeszes könyvtáramat a pesti lányom örökölte, Pozsonyba – helyszűke miatt – csak néhány tucat könyvet hozhattam magammal. De valahogy elpártoltam a lelkem-tudatom minden zegézugát egykor kitöltő szépirodalomtól. Főként ismeretterjesztő, természettudományi vagy filozófiai, vallástörténeti tematikájú könyveket olvasok. Sok időt eltöltök a PC, a modern kor bűvös kockája előtt. A napi politikától pedig elzárkózom, bár ez nem mindig sikerül.

– *Nem írsz-e naplót például? Hiszen, körülnézve, mintha az irodalmi naplók, naplóirodalmak reneszánszát élnénk, melyek számos figyelemre méltó gondolatot, meglátást, okfejtést, eszmefuttatást tartalmaz(hat)nak, ilyképpen okkal s joggal tarthatnak számot mások érdeklődésére is...*

– Meg sem kísértett, annál fejlettebb az önérzetem. Naplóírónak születni kell. Nem elég a szorgalom, kövekezetesség, szigorú önfegyelem is kell hozzá, ami nálam hiánycikk. Sajnálom, mert lenne mit elmondanom...

– *Ami bizonyára élvezetes, tanulságos olvasmányunk lehetne... Köszönöm a beszélgetést.*

Tóth László

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötetei: *Időző* (válogatott versek, 2025); 1989, *avagy Egy év a hetvenötből* (napló).

Perneczky Géza: A parton 1 (15), 2001 (akvarell, grafit, papír, 650×500 mm)

© Szépművészeti Múzeum

Perneczky Géza: A parton 2 (10), 2002 (akvarell, grafit, papír, 650×500 mm)

© Szépművészeti Múzeum

Perneczky Géza: A parton 2 (32), 2002 (akvarell, grafit, papír, 650×500 mm)

Perneckzy Géza: A parton 1 (17), 2001 (akvarell, grafit, papír, 650×500 mm)

© Szépművészeti Múzeum

A regényhős Jókai

Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai, Petőfi, Madách Imre és más tragikus sorsú vagy kalandos életű író élete szinte csábító téma az életrajzregény-írók számára. De vajon Jókai életében volt-e annyi feszültség, drámai esemény, amely regényhőssé avatná a nagy mesemondót? Nagy Endre szerint „a legjókaiabb regényalak maga Jókai”.¹ Írtak is róla néhány regényes biográfiát. Az első Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* című (1906) műve, mely a fikció és az esszé határmezsgyéjén foglal helyet. Műnemi hovatartozását írója az *Epilogban* Jókai élete és kora leírásának nevezi, és szabadkozik, hogy „az nem lehetett annyira teljes, részletező és analitikus”, mint régebbi írók életrajzai. (Közbevetjük: analitikus nem lett, de olykor meglehetősen részletező!) Alapos felkészülés után látott neki a munkának, emlékezésekkel és válogatott dokumentumokkal hitelesíti az életrajzot. (Jókainak nincs kiterjedt levelezése!) Szűkség is volt erre, mert *Az én életem regénye* című Jókai-önéletrajz – amint erre Mikszáth több alkalommal utal – megbízhatatlan, „elvész nála a valóság a fantáziában”. Az ő pályaképének viszont alapvető aspektusa a hűség a konkrét tényekhez a kronológiai kötöttség keretében. De szubjektív, némelykor familiáris előadásmódja révén az olvasóval esztétikai viszonyt létesít, könyve tehát elsősorban művészi alkotás és nem értekező próza. Témájának megközelítési módja az elbeszélő diskurzus a szó klasszikus értelmében, ami olykor átcsap anekdotába. A narrációnak ez a módja eleve determinál: az ember élete kerül középpontba, nem a művek elemzése. Ezt egyes korabeli kritikák hiányosságnak rótták fel! Mikszáth még leginkább *Az új földesúr* kapcsán világít rá hőse alkotómódszerére.

BAKÓ ENDRE (1938) dolgozott tanárként, népművelőként, újságíróként. 1990–1999 között a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztője, korábban az *Alföld* című folyóirat rovatvezetője volt. Utóbbi kötete: *Művek, mesterek, kapcsolatok. Irodalmi dolgozatok* (2022).

1 Nagy Endre: Szini Gyula: Jókai – Egy élet regénye. *Nyugat*, 1928, 12. sz., 893–894.

1.

Mikszáth korán Jókai híve lett, majd személyes kapcsolatba került vele, barátságuk egy-két rövid felhős időszakot nem számítva, töretlen volt. Sokat írt róla, még verssel is köszöntötte (*Jókai Mór, vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg*). Munkássága és főleg személyisége az író élete végéig foglalkoztatta.² Halála után szinte erkölcsi kötelességének érezte, hogy könyvet írjon róla, de személyes élményeivel takarékosan bánik.

Az életrajzi regény (vö. romancée) vivőereje az intimitás, a hős rejtett vagy titkolt életepizódjairól föllebbentett fátyol. Mikszáth is beismeri: „kíméletlenül feltártam hibáit is, nem restelve felhozni intim, homályban lévő és takargatott adatokat, hol azok jellemének és életének megértéséhez magyarázatul szolgálnak”. Fontos a mondat második része: az intimitások nála nem leleplező funkciót töltenek be, hanem a jellemet helyezik tárgyilagosabb megvilágításba. Kivétel talán az az „érdekes epizód”, hogy 1880-ban Tisza Kálmán közbenjárására a király szabadította meg az író 36 ezer forintos adósságától, amit Jókai másfél év múlva tudott meg, s élete végéig titkolta. Némelykor büszke volt rá, máskor bántotta önérzetét. Egyes korabeli kritikusok sértőnek találtak néhány feltárt intimitást. Angyal Dávid szerint Mikszáth nem szerette Jókait.³ Utóbb Király István is úgy látta: „Mikszáth, aki olyan kegyetlenül tudta megbélyegezni Jókai életrajzában kedves írójának meghunyászkodó elvtelenségét, hogy még Jókai nagy irodalmi ellenfele, Gyulai Pál is megbotránkozott rajta...”⁴

Mikszáth hamar beleéli magát Jókai világának miliójébe, egyfajta homogenitás, emberi és világnézeti szervesség jön létre közte és hőse között. Megértéssel bírálja például Jókai lavírozását. A kétkötetes regény huszonhét fejezete az író életének egy-egy lényeges epizódját pertraktálja vagy a kort festi. Ez utóbbiak, különösen a második kötetben, legalább olyan érdekesek, mint Jókai életének krónikája. Bár fölöslegesnek tartja az életrajzírók tüzetes genealógiai vizsgálódását, mégis idézi Nagy Iván Jókai-családtörténetét is, majd ugyanilyen alaposan eleveníti meg a Jókai család gondtalan komáromi életét a pezsgő kereskedővárosban, ahol a korviszonyokhoz képest élénk társadalmi és szellemi élet folyt. A gyermek Jókait csecsemőkorától szelídnek, kissé gyámoltalannak, visszahúzódónak ábrázolja, majd rajz- és rímelő képessége okán csodagyereknek. Szeretettel kíséri „Móricz kisasszony” fejlődését pápai, kecskeméti diákévein át, kiemelve Petőfi szerepét, mely kezdetben csak érintkezés, mert Jókai szemében volt valami „visszajeszítő” Petrovics egyéniségében. Ez Kecskeméten, ahol Jókai „jogászi sorba lépett”, miközben rajztudását fejlesztette, felol-

2 Rubinyi Mózes: Jókai és Mikszáth. *Budapesti Szemle*, 1916, 165. k., 422–433.

3 Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról. Első műkritikai évkör (1906–1911). *Budapesti Szemle*, 1913, 122–125.

4 Király István: *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó, 417.

dódott, hiszen (ekkor már) a vándorszínész Petőfi másolta le *A zsidó fiú* című verses drámáját, mert az Akadémia megkövetelte, hogy az idegen kézzel legyen írva. Később Petőfi mamelukjának nevezi Jókait.

2.

A Pilvax-asztal című fejezet a fejlődésregény fontos láncszeme. Jókai végre elhatározza, bár letette az ügyvédi vizsgát, hogy felhagy a prókátorsággal, és író lesz. Szigligetiéknél lakik, ezáltal tágult baráti köre, néha Laborfalvi Rózát is láthatja. Az olvasók, az utókor által ismert Jókai 1848. március 15-én született, „mindaz, ami ővele amott történt, nem léteznék, mintha ő is e napon keletkezett volna”. A márciusi napokat Mikszáth a maga írói közvetlenségével reprodukálja, majd izgalmasan interpretálja Jókai házasságának történetét, ebben a rezonőr szerepét Petőfi alakítja a Jókai-családdal szövetkezve a barátság megszűnéséig. Mikszáth a 23 éves Jókait a 31 éves, „színes kalandokkal telt, pikáns múltú” Róza médiumának tekinti. Úgy véli, Róza ki akarta venni Jókai „csodálatos vakságából” a maga hasznát. Ennek ellenére az akkori közfelfogást túl keménynek tartja, Petőfi álláspontját pedig indokolatlannak.

Jókai nem élvezhette sokáig „azt a csöpp mézet, amit a házasság nyújtott”. Kossuth közvetlen szolgálatába állt, de egy megbízatását nem tudta teljesíteni: nem találkozott Rózsa Sándorral, bár önéletrajzában ezt állítja. A *Közlöny*nél és az *Esti Lapok*nál kifejtett debreceni újságírói tevékenységéről semleges véleményt formál, inkább mentegeti hősét: „neki nem voltak erős meggyőződései”. A radikális szárnyat viszont vérmesnek, felbőszültnek, hazárdörnek nevezi. Jókai menekülésének és hányódásának ábrázolása kivételes jellemábrázoló és atmoszféra-teremtő képességre vall. Elődje iránti vonzalma ellenére megállapítja, hogy „érzékeny volt és hiú”, politikai szerepet is hiúságból vállalt, de mindvégig vasárnapi politikus maradt. (1869-es győztes választási csatájáról azonban izgalmas képet fest.) Az ő világa az újságírás és az irodalom. E háttér felidézésében Mikszáth néhány sorban frappáns (néha fölényes) portrékat rajzol pályatársakról. Schöpflin is úgy látta: „mindent egy kicsit fölülről néz, különösen az embereket. Talán csak Jókai és Tisza Kálmán azok, akiket kortársai közül önmaga fölébe emelt, önmaga mellé keveseket, a többit mind önmaga alatt látja.”⁵

Mikszáth érzékelteti, hogy kibontakozóban van egy olyan hőfokú kultusz, amit talán egyetlen más magyar író sem élvezett. A nagy munkabírású Jókait mindeközben mind több támadás érte. Mert a *Politikai divatok* valósággal hódítanak, de azt is felülmúlja *Az új földesúr* (1862), melyet Mikszáth Jókai lángelméje legszebb produktumának nevez, de arról nem szól, hogy a könyv sokaknak visszatetszést okozott. '48-as körökben csalódást keltett az is, hogy Jókai kormány-

5 Schöpflin Aladár: *Magyar írók – Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Bp., 1917, a Nyugat folyóirat kiadása, 33.

párti képviselő lett, követte Tisza Kálmán elvbarátját, kártyapartnerét, aki „szögre akasztotta a Bihari Pontokat”.

A delelőre jutott Jókai életében drámai esemény sokáig nem történt, ezért magánélete, otthona, környezete (az öregedő feleséggel), szokásai, utazásai kerülnek terítékre. E utóbbiak közül kiemelkedik Otto Bismarckkal való találkozása. Kapcsolatba kerül a királyi családdal, a királynéval, József főherceggel, Rudolf királyfival, akinek munkatársa lesz *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című impozáns sorozat szerkesztésében. Csendes napjait megtörte felesége (1886), majd Eszter nénye halála, ami alkotói válságba sodorta. Ezen túljutva fény és árnyék kísérte napjait. Fényesen ünneplik ötvenéves írói jubileumát (1894), hetvenedik születésnapját, de megbukik a karcagi választáson, amire gyógyír lehet, hogy Ferenc József kinevezi főrendi házi tagnak. Akik azt várták, hogy ezután jön „az alkonyati szürkület”, nagyot tévedtek. A pletyka beigazolódott: a 74 éves aggastyán megházasodott, elvett egy fiatal színésznőt. Mikszáth osztozik a közvélekedésben: „Minden jobb érzésű embernek fájdalmat, lehangoltságot okozott ez. [...] Mostani nősülése épp olyan abnormis volt, mint az ötvennégy előtti.” Az előzményeket és a családi vitát ízléstelennek tartaná részletesen ismertetni.

***

E dolgozat nem vállalkozhat a könyv ambivalens fogadtatásának bemutatására, a méltató és az elmarasztaló írások szembesítésére, de Kiss Imre kritikáját nem lehet szó nélkül hagyni. Szerinte a könyv szálnalmas erőlködés, amely Jókainak sem emberi alakját, sem írói karakterét nem képes felmutatni. Hol gyöngének, férfiatlannak, könnyelműnek, gyávának, hiúnak, máskor lángésznek ábrázolja Jókait, a valaha élt emberek egyik legnagyobb példányának. Bírálja a könyv laza stílusát is. Végül plágiummal vádolja Mikszáthot, s idézetekkel bizonyítja, hogy egyes szövegrészeket szó szerint vett át Szabó László *Jókai élete és művei* (1904) című könyvéből.⁶ Mikszáth elismerte, hogy a könyvből változtatás nélkül vett át semleges tartalmú sorokat, melyek nem számítanak szellemi teljesítménynek.⁷

Krúdy Gyula Jókai Mórról

Krúdy fontosnak tartotta író társairól szólni, a legnagyobb szeretettel Jókaiival foglalkozott, a róla szóló írások megtöltenének egy könyvet, nem beszélve

6 Kiss Imre (Miklós Ferenc): Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1907, 507–513.

7 A könyv körül támadt irodalmi botrányt feldolgozta Rejtő István: Az életrajzi regény keletkezése. In *Mikszáthiáda*. Cikkek, tanulmányok. Az MTA könyvtárának közleményei, Bp., 1992, 156–198.

a regényeinek szövegeibe szótt utalásokról.⁸ Ezek is bizonyítják, hogy olvasta, jól ismerte műveit.

Kiss Tamás szerint „A fiatal Krúdy a romantikus Jókai egyeneságú leszármazottja...”⁹ Mi volt az, ami Jókaihoz vonzotta? Bizonyára nem személyiségük hasonlósága. Volt ugyan egy-két közös vonásuk, például a már-már grafomán termelékenység, a pénzzel való könnyelmű bánásmód, továbbá „Menekülnek saját koruktól, s kárpótlásul annak lapos, szürke (sőt Krúdynál olykor egyenesen ocsmány) hétköznapjaiért otthonossá, tündöklővé színezik a múltat.”¹⁰ De Jókai szelíd családi életet élt, Krúdy pedig – ne szépítsük – olykor kicsapongó életmódot folytatott. A legnagyobb különbség azonban írói módszerükben mutatkozott, Jókai műfaja a mesébe hajló epikum a maga természetes naivságával, az igazságba vetett töretlen hitével, Krúdyé a lírai fátyolba vont „gordonkázás”, olykor elégikus, máskor erotikus vagy groteszk hangnemben, rendszerint egy adag szépszissel az élet titkainak megfejtése iránt. Politikai magatartásuk is különbözött: Jókai az 1860-as évektől élvezte a hatalom védte bensőséget, Krúdy pedig szabad szellemű garabonciás maradt élete végéig. A Jókaival foglalkozó írásai, noha különböző műfajt képviselnek – esszék, tárcák, mesék, lírai futamok –, mégis egységbe rendeződnek nagy elődje tiszteletének okán.

Elsőnek 1910-ben foglalkozik vele két írással (*A bujdosó*, *Az öreg Jókai*), utoljára 1930-ban (*Jókai utolsó tánca az úribanda előtt*). Közben megírja *Mesemondások Jókai Mórról* című könyvét.¹¹ Nem komplett életrajzot szimuláló meséskönyv, ahhoz több lényeges epizód hiányzik Jókai életéből. Időrendben haladva kiragad néhány fontos eseményt (pápai, kecskeméti éveit, márciusi szereplését stb.), ezeket kiszínezi, illetve megmásítja a tényeket, alap nélküli meséket is kreál. Például Jókai, természetkedvelő lévén, szeretett télen Balatonfüreden időzni, itt találkozott egy kis csopaki tanítónővel, aki elmeséli megrendítő élet-történetét. Krúdy az ismert tényektől merőben eltérő történetet kerekít az író és Ottika kapcsolatáról, amely – bizonyára a gyermekekre való tekintettel – csupán rokonszenv és nem szerelem. Az *Aranyember* fiktív modelljével, Tímár Mihállyal folytatott hosszas beszélgetése is a fantázia köréből való. Nem tudunk róla, hogy férjhez adta Arabella kisasszonyt. A Jókai édesanyjának és nővérének látogatását elbeszélő fejezet a gazdálkodó, állattartó Jókai-házaspárnál, családias, vidékies miliője folytán szervesen aknázza ki a mese műnemi kritériumait. Ugyanezt mondhatjuk *A Jókai-ház sündisznócskája* című fejezetről. Egy-két kulináris

8 Nagy Miklós: Krúdy és Jókai. *Irodalomtörténet*, 1970/1, 112–120

9 Kiss Tamás: Krúdy Gyula. In *Árkádiában éltünk*. Bp., 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 191.

10 Nagy M. i. m.

11 *Mesemondások Jókai Mórról* – A kislányának írta Krúdy Gyula. Bp., 1925, Franklin Társulat kiadása. A könyv valószínűleg két kiadásban is megjelent. Ennek ellenére A magyar írók bibliográfiája vonatkozó, 1905-ös kötete nem tud róla, s általában a Krúdy-tanulmányok sem említik.

utalás sem hiányzik a szövegekből, Jókai halpaprikást főz, a paszulyt malackör-mével haláláig nem unta meg.

Krúdy némelykor kilép a mese dimenziójából, s történelmi megjegyzéseket tesz. Például 1848-ról: „Akkor sem volt mindenki forradalmár, hiába írja manapság a történelem, hogy a lakosság általános elégedetlensége indította meg a lavinát.” Ilyen a Gyulai Pál véleményét elutasító szöveg is! Jókai Laborfalvi Rózával kötött házasságát – a mesehallgatókra való tekintettel – nem részletezi, a második házasságát pedig említés nélkül hagyja. Néhány szakasz témájában megegyezik a *Jókai Mór boldog ifjúsága* című kisregény egyes fejezeteivel, de szövegük más.

Rácsodálkozik Jókainak már gyermekkorában feltűnő kivételes adottságaira, mély megfigyelő képességére. Csodagyerek, de „Móric kisasszony”-nak csúfolják. Szuggerálja, hogy Jókai egyik legnagyobb emberi élménye Petőfi barátsága, akinek már Pápán, Kecskeméten befolyása alá került. Szakításukat azonban elhallgatja. Élénk színekkel festi a Rózsa Sándorral való állítólagos találkozását, majd tardonai magányát és szabadulását. Jókai munkabírásáról szólva hangsúlyozza, azzal gyanúsítják, hogy írkokokat tart a lakásán, azok dolgoznak helyette. Felesége barátnői sok pletykát összehordanak, a legérdekesebb egy hetvenéves völegény és egy tizenhat éves leány boldog házasságáról, amely a fiatalasszony korai halálával végződik. Ez Krúdy részéről Jókai öregkori házassága elhallgatásának valamiféle tudatalatti kompenzációja lehet. Ilyen rejtett összefüggések több helyen előfordulnak.

A felesége halála okozta szomorúságot és alkotói kedvetlenséget Feszty Árpádné Jókai Róza (III. Róza) jelenléte és az utazások élményei enyhítik. (II. Róza kimaradt!) A deléltre jutott Jókai gazdag embernek mondhatja magát, különösen a díszkiadásért kapott százezer forint birtokában, de adakozó természetét nem tagadta meg. Ennek kapcsán Schlauch Lőrinc, a híres nagyváradai püspök is szóba kerül, ami nyilván Krúdy váradai emlékei közül tör fel. A Rákóczi-harangról szóló fejezetben pedig debreceni és podolini emlékek dominálnak. Krúdy fontosnak tartotta témakörébe bevonni Jókai barátságát Rudolf trónörökösrel, minek kapcsán szót ejt báróságáról, királyi kitüntetéséről.

A záró fejezet literátus tónust üt meg azáltal, hogy a gyengélkedő Jókainak halála előtt víziói támadnak, álmában megjelenik Petőfi, amit intő jelnek tekint, majd jönnek a szellemalakok, szülei, nevezetesebb regényalakjai, egy hírnök Rákóczi Ferenc áldását hozza Kassáról. Utolsónak a lángoló tekintetű Petőfi tör magának utat a látogatókon keresztül „abban a ruházatban, amelyet Jókai is viselt élete legnagyobb napján...”

Krúdy Gyula: *Jókai Mór boldog ifjúsága* (1925)

A kisregény vagy nagy novella címmel fémjelzett, szerkezetileg időrendbe állított hét fejezetből építkezik. 1843 nyarán két ifjú halad át a Kiskunság vigasztalan útjain Kecskemétről Pestre: Petőfi Sándor és Jókay Mór (ekkor még így

írta a nevét), utóbbi vinné *A zsidófiú* című drámájának kéziratát az Akadémiára. (Krúdy *Zsidó fiú*ként emlegeti a darabot.) A „farkasnyakú” Petőfi otthonosan érzi magát a tájban, a szőke, nőies Jókay aggodalmasan várja, hogy fedél alá kerüljenek. Minthogy az író alakjai „a táj ritmusában élnek”,¹² az Alföld és a Dunántúl élményének szembeállításával is jellemzi a két fiatal eltérő természetét. A vándorszínész, de már a költői pályán feltűnt Petőfi bölcs tapasztalataival oktatólag bánik társával. (Magabiztossága a cselekmény későbbi szakaszában kissé ellenszenvenné válik.) Útjuk során a különönc Beleznay tanyájához érkeznek, ahol betyárokkal is találkozhatnak, ezért inkább a szabadban éjszakáznak. Krúdy történeteiből nem hiányoznak a romantikus mozzanatok, melyek különösségükkel hatnak, ezáltal fontos komponensei az elbeszélésnek.

Pesti kóborlásai leírása alkalom az elbeszélő számára, hogy helyismeretét és Pest szeretetét csillogtassa. A Hajó utcai földszintes házban „véletlenül” egy színésznőt látnak az ablakban szerepet tanulni. Jókait lenyűgözi a hölgy látványa, visszaoson, és Laborfalvi Róza nevét olvassa. Az epizódot az író saját fikciójának véljük, de ő, kilépve személytelen szerzői státusából, hozzáteszi: „Valószínűleg többször elmentek azon a helyen, ahol most egyiknek a szobra áll’ – mondja az életrajzíró.” (Krúdy itt Mikszáthot idézi!) A Csigá nevű bormérésbe tartanak, ahol Vörösmarty tanyázik. Az íróvendégek által is benépesített Csigá érzékletes leírása nyilván személyes kocsmai tapasztalatainak visszavetítése a tárgyalt időbe. Nála múlt és jelen gyakran összerosódik, az idő szubjektív dimenzió. Itt is megmutatkoznak fontos erényei: a részletek iránti fogékonysága, továbbá megfigyelő és átképzelő képessége, a tárgyak nemcsak kellékek, hanem stilizált élettársak: „A (kocsmá) küszöbe jól ki volt koptatva azoktól a nehéz bánatokról, amelyeket ide az emberek megörölni behordtak.” Petőfit itt vadnak, hiúknak ábrázolja, ami ellentmond számos más róla szóló írásának, amelyek a költőt üstökösként tisztelik és legszívesebben „a szívek kalendáriumába” zárnák. Jókay, miközben visszaszökik a Hajó utcába, tanúja lesz, hogy Róza egy rózsaszálat adott ki egy fehér cilinderkalapos úriembernek. Csalódását az odaérkező Petőfi információja tetőzi: Róza eredeti neve Judit, és már két gyermeket szült házasságon kívül.

A Költő sorsa című hatodik fejezet ugrás az időben, 1848-ba érkezünk. A nyitó kép a forradalmat váró Petőfi-házaspárt és Jókait hozza premier plánba. Az író minuciózus stílusa még arra is kitejed, hogy Petőfi a Sas vendéglő aznapi ebédjét (paszuly malackörömmel) isteneknek való eledelnek minősíti. Majd Róza és Jókai Szigligetiéknél indult intim közeledését pertraktálja a házasságig, a valóságos életrajzi tényeket olykor mellőzve: Jókait hol 24, hol 25 évesnek említi (23 éves volt), Rózát 36 évesnek (ekkor 31 éves!).

Krúdy rokonszenve töretlen a feminin vonásokkal bíró, félénk Jókai iránt, amit a stílus finomsága is jelez. Petőfi családi érzései melegek, de a közéletben türelmetlen, Vörösmartyt a forradalom akadályozójának tartja, az ő szemében

12 Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó, 148–149.

Laborfalvi Róza vén komédiásné, az író szerint „Érett, ropogó, ragyogó, mint ahogy a drágaköveknek is van bizonyos koruk, amikor a legszebbek.” Sejteti azonban, hogy egzisztenciális megfontolás is motiválja abban, hogy kivetette hálóját a szerelmes Jókai felé. A bonyodalmas egybekelést kissé romantikusabban beszéli el, mint Mikszáth, kidomborítva Petőfi negatív szerepét. A frigy 1848. augusztus 29-én köttetett, amikor a politikai helyzet ismét feszült, de Jókai csak szeptember végén aktivizálja magát Kossuth oldalán. A forradalmi atmoszféra halványabban tűnik fel az elbeszélésben.

Tervezte-e a folytatást, a teljes életút nyomon követését, nem tudjuk. Bizonyára nyereség lett volna!

Szini Gyula: Jókai – Egy élet regénye

Szini Gyula a *Nyugat* 1927/20. számában kezdte regényét közölni, és a folyóirat 1928/7. számában fejezte be. Előhangot illesztett regénye elé, melyet mesének nevez. Ez nagyobb szabadságot enged számára az életrajzi tények tekintetében, a cselekményszövésben sokkal merészebben érvényesül fantáziája. Van azonban egy-két feltűnő tévesztése. Rózát például Jókainál 13 évvel idősebbnek mondja, holott 8 év volt köztük! Jókai tanítványának vallja magát, találkozott is vele személyesen, riportot is írt róla. Mielőtt regényéhez fogott, számot vetett a Gyulai Pál és a Mikszáth Kálmán ítéletével, hogy ti. Jókainak nagy a fantáziája, de gyenge a logikája, illetve naiv ember volt, akit orránál fogva vezettek egész életében. Ezeket ő csak azon a szemüvegen át tudja nézni, amellyel a lángelkek életét és műveit szemlélik. Azon pedig az látszik, hogy élete és írói működése meghaladják az élet mindennapi jelenségeit, titokzatosak, a kortársak számára érthetetlenek. A nagy varázsló el tudta téríteni az emberek figyelmét a maga igazi valójáról. Jókait világirodalmi viszonylatban is a legnagyobb elbeszélők közé sorolja. Eredeti megállapításnak tűnik, hogy erősen orientális, ösztönszerű szálakkal kötődik Ázsiához.

Az elbeszélő perspektíva hagyományos, a narrátor nincs jelen a történetben, személytelenül beszél, illetve beszéltet, bár olykor megszólítja az olvasót (pl. *Az élet charivarijában* című fejezetben). A regény szövege döntően információkat hordozó párbeszédéből szerveződik. Mikszáth után olvasva azonnal feltűnik, hogy mondatfűzése, szókincese, grammatikája (egy-két következtelenséget nem számítva) már a *Nyugat* íróinak színvonalán áll. Kosztolányi szerint „emberei ritkán beszélnek a valóság nyelvét”.¹³ Ez a megállapítás Jókairól írott regényére is áll, teljesen indokoltan: ünnepélyes atmoszférában eszményített hősokeket romantizál. Jelentőséget tulajdonít az előjeleknek, a jóslásoknak: az újszülött csodagyerek, táltos lesz, híres ember. A szülőket „paraszti nyelven” jellemzi: kardos asszony, pipogya a férj. Komárom élénk gazdasági életét hangulatosan festi,

13 Kosztolányi Dezső: Szini Gyula. *Nyugat*, 1917, II, 859–866.

méltatja a kulturális törekvéseket. Pápán és Kecskeméten Jókai fejlődését reprezentálja, amelyben Petőfinek is van szerepe, aki Pápán még Petrovics, Kecskeméten már Petőfi és vándorszínész. A fejezetet egy anekdota színesíti: Petőfi kiváltása szobaasszonyától.

Nagyobb jelentőséget tulajdonít például Jókai első, Asztalos Etelka iránti szerelmének, mint Mikszáth, a „nagyjelenetet” Zsigmond Ferenc – joggal – hamisnak minősíti.¹⁴ Kitüntetett szerepet kap nála Móric otthoni látogatása, pontosabban Weinmüller Franciska estélye, amelyen Czuczor Gergely is szerephez jut, és Petőfit dicséri. Jókai első társasági sikere nyomán „most érezte először varázshatalmát”. Ez, ismerve az ifjú „Móric kisasszony” féltékenységét, lélektanilag bizonyára túlzás. Írónk furcsa helyzetbe hozza Móric édesanyját: miközben ő Etelkát kíséri haza az éjszakában, hazafelé tartva egy árnyék követi. Kiderül, édesanyja az, aki látni akarta saját szemével, hogyan cimborál fia az ellenséggel, lévén Etelka katolikus. A másnap Komáromba látogató Petőfi nem érti, hogy lehet az, hogy valaki szeret egy leányt és szülői parancsszóra lemond róla.

Jókai, Komáromtól és a jogászkodástól elszakadva, immár a *Hétköznapiak* írója, a Petőfiékkal közösen bérelt négyszobás lakás egy szobáját lakja, s ez alkalmat kínál Szini Gyula számára, hogy Petőfinét nem éppen hízelgő módon jellemezze. (Később retusál a képen.) A március 15-ei ünnepséget röviden elintézi, érthető módon nagyobb teret szentel az esti Nemzeti Színházi eseményeknek, azzal a bizonyos kokárdával, melyet Laborfalvi Róza tűzött a szónok mellére. Az öltözői szituáción még halvány pikáns hangulat is dereng. A *Szerellem boldlja* című fejezet két életpizódót fikcionál: Jókai látogatását Laborfalvi Rózánál, ami túlzottan színpadiasra sikeredett, valamint Petőfi és Jókai meghasonlásának kezdetét. De Szini merő fantáziája, hogy Petőfi féltékeny volt Jókaira, azt gondolván, hogy titokban férji becsületére tör. Fantázia lengi körül a Jókai-család élénken előadott látogatását Laborfalvi Róza leányánál, majd Jókai drámai vizitjét Rózánál, amely a leleplezett művésznő nagy monológjával zárul. Szerzőnk Petőfi ágálását azzal magyarázza, hogy féltette a barátságukat „egy sokkal erősebb köteléktől”. Ki tudja? Mindenesetre az utókor csodálkozott, hogy a forradalmár Petőfi milyen makacsul konzervatív a házasság kérdésében. Vagy Laborfalvi Róza híre a színészvilágban sötétebb volt, mint amennyit a közönség tudott?

A debreceni fejezettel tér vissza a szabadságharc atmoszférája a regénybe. Szini az itteni közismert eseményeket röviden, mozaikosan, Jancsó Béla szerint szaggatottan pertraktálja.¹⁵ A tardonai bujdosásból való szabadulását személyesen Haynau kegyének tulajdonítja. Tardonai napjait egy fiktív epizóddal gazdagítja: koldusként betér hozzá X őrnagy, aki a segesvári csatában még látta Petőfit, és olvasta nevét az eltűntek listáján. A hír Jókait lesújtja. Vagyis szakításuk ellenére Petőfi fontos barát volt. E látogatásnak még jelentősége lesz az író

14 Zsigmond Ferenc: Szini Gyula: Jókai. Egy élet regénye. *Napkelet*, 1928, II, 62–64.

15 Jancsó Béla: Egy élet regénye. *Erdélyi Helikon*, 1928, 231–232.

életében: az ő lánya ugyanis Ottilia, később Jókai nevelt lánya, *Az aranyember* Noémija.

Jókai kezdetben korlátozott, de egyre nyiladozó politikai viszonyok között kezdi kiteljesíteni talentumát. Gyarapodó regényírói sikerek, lapalapítások, párbaj, politikai ambíciók, rövid börtön, közeledés a Habsburg-házhoz adják élete tartalmát. Az Erzsébet királynőnél tett látogatás idilli miliője túlsz Jókai romantikáján, a Rudolf trónörökösrel való barátsága viszont nem kap megfelelő hangsúlyt. A regény terjedelmileg egyik kiemelkedő fejezete *A Senki szigete*, amelyben Szini az írónak Ottilia iránt fellobbant szerelmét és a fiatal lány halálát beszéli el érzelmes hangnemben. Az öregkori házassága körül támadt bonyodalmakat egy hosszas képzel vitával érzékelteti. Vádlója a Társadalmi rend, amely azt képviseli, hogy a nagy egyéniség, a nemzet ideálja nem rendelkezik annyira szabadon az életével, mint a közönséges ember. Védője, a Szabadság, arra hivatkozik, hogy a szerelem mint valami titokzatos, leküzdhetetlen erő jelentkezik nála. Védőirata pedig a száz kötet!

A regény egy helyén Petőfi Orfeusznek nevezi Jókait, s Szini regényesített Jókai-alakja mintha ezt a minősítést illusztrálná. Róza okos zsarnok, de hű feleség, aki méltó társa volt a képzelet világában élő zseniális férjének.

Nagy Endre *Hajnali beszélgetések Jókairól*

című írása 27 hosszabb-rövidebb szakaszban jelent meg a *Nyugat* 1929/4–10. számaiban. Nem regény, nem is tanulmány, ahogy az író maga írja, „célját elvesztett lenne, ha az olvasó holmi rendszeres esztétikai tanulmányt keresne ez írásokban. Szeszélyesen egymásba torlódó megjegyzések ezek, és ha itt-ott a mondatok szövésén az én szegény háziiparom jeleit ismerik meg, már most irtózva tiltakozom a hamisítás vádjá ellen.” Egy régi füzetében találta e jegyzeteket, melyeket egykor a Cholnoky Viktorral való beszélgetései alkalmával spriccerezés közben jegyzett le, és híven akarja visszaadni. A beszélgetéseket egy-két mondatban lehetetlen összefoglalni, mert Jókai ürügyén, követhetetlen asszociációk szövevényéből, profán stílusban bontakozik ki egy sajátos irodalomértelmezés. Summája: „A világ legnagyobb író-zsenije Jókai Mór. Hiszen te tudod, hogy az én bibliám Shakespeare, de ha Shakespeare a próféta, Jókai maga az Adonáj, a héber Elohim, akit egyisten létére azért szólítottak többes számban, mert a többi, apróbb isten mind benne foglaltatik...” Az efféle magasztalást több más helyen ismétli.

Összegzés és kitekintés

A művészregényt többen irodalmi kóklerkedésnek tartják, Juhász Géza Harsányi Zsoltot nyíltan ponyvaírónak minősítette, amiből bírósági per lett. Kétségtelen, nagy emberek (írók, művészek) életének regényes reprodukálása nem visz

közelebb műveik megértéséhez. Ahhoz olyan kivételes toll kell, mint Thomas Manné volt (*Lotte Weimarban*). Az egykori kritika joggal hiányolta még Mikszáth regényéből is Jókai benső életének bemutatását. De Mikszáth nem rendelkezett olyan empátiával, lélektani felvértezéssel, mint amilyennel például Németh László. Veres Péter sem szerette a művészi tárgyú életregényt, Tamási Áront mégis egy Mikes Kelemen-regény írására buzdította, mert emberközelbe állításának egyik módját látta volna benne. Ennek a kritériumnak a Jókai-életregények, különösen a Mikszáthé, megfelelnek.

Egon Schiele: Ülő nő, 1911 (ceruza, akvarell, papír, 446×302 mm, © Szépművészeti Múzeum)

Egy hosszú távra berendezkedett író magányossága

Szabó Gyula emlékezete

I.

1. Amióta közös szülőföldünkön örökre megtért az anyaföldbe, az idő múlását is másként érzékelem. Utóéletének 30. napján emlékeztünk írói pályájának „akadályfutásairól” Kolozsvár belvárosi unitárius templomában; a 256. napon avattuk fel kopjafáját az idő mélyében fekvő felmenői közelében; ugyanezen a napon vehettük kézbe azt a kötetet, amelyik – *Szívszakadásig* címmel – a gyász döbbenetében fogant írásokat gyűjtötte egybe.¹

Amikor szíven ütött a hír, hogy 2004. december 21-én hajnalban, életének 75. évében elhunyt Szabó Gyula, az első gondolatom az volt: a Magyar Örökség kuratóriumának figyelmébe ajánlom az egyetemes magyar irodalom e kiemelkedő alkotójának életművét. Fél óra múltán megérkezett a válasz: küldjem nyomban az indoklást.

„Kisbacion, Sztána, Marosvécs, Farkaslaka, Magyarózd és megannyi társa mellé újabb beszédes helységnév került irodalmunk térképére. A Kolozsváron elhunyt Szabó Gyula (1930–2004) végakarátának megfelelően a Hargita alatti Homoródalmáson tért meg az anyaföldbe. Gazdag életművével úgy írta be szülőfaluja nevét a Kárpát-medence magyar történetébe, hogy az almási tető az igazmondás pireneusi magaslataként élhessen az utókor emlékezetében. Három emberöltőnyi életidejében átélt négy évszázadot, megélt három kisebbségi korszakot s egy rövid »pünkösdi királyságot«, irodalmi vesszőfuttatásainak szenvedéstörténeteiben pedig túlélte öt szívinfarktust. Bámulatos önuralmával, bölcsességével mindent méltósággal tudott elviselni, csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötetei: *Kisebbségi összhangzattan. Eszmetörténeti tanulmányok* (2012–2022). Bp., 2024, Nap Kiadó, 2024; *Irodalmunk arculatépítői. Esszék, tanulmányok* (2014–2024). Kolozsvár, 2024, Kriterion Könyvkiadó.

1 Antal Orsolya – Oláh Sándor (szerk.): *Szívszakadásig. In memoriam Szabó Gyula*. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal.

megszállottjaként egész életében – cselekvésképtelen időkben beszédes hallgatásaival is – eligazítója lehetett az elbizonytalanodóknak. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy magasba ívelő pályakezdésétől a testét le(b)írhatatlan fájdalomokkal mélybe húzó haláláig az édesapjával való »cinkosság«-ban szemlélte élet és írás értelmét.

Az almási havasokról a Pireneusokig »látó« (Kurta) Szabó Mózes, 1953 májusában, miután elolvasta fia első írásait a kolozsvári Utunkban, úgy fogta kezébe – kétszer is – a ceruzát, hogy a Pireneusokon és századokon túl világló soraival egyszersmind a majdani írói pályakép, a Képek a kutyaszorítóból négy kötetét is »előszavazza«: »Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, ha itthon valaki a szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet... [...] Valahol azt olvastam, hogy kétféle igazság van, Pireneusokon inneni és túli igazság. Csak az a kérdés, hogy az ember melyik oldalon van, és milyen az az ember. Tehát mind a két emberről a valóság van esetleg megírva, csak egyoldalú megvilágításban.«² A két májusi levél teljesebb szövege az író szülőföld-vallomásainak kötetében³ jelent meg először. Ebben ezt olvashatjuk az apai szigor „varázsáról”: „Amit egyszer megmondott, azt megmondta egyszer s mindenkorra, többet nem szaporította a szót, s a hallgatásával sokkal súlyosabbá tudta tenni a korholását és mélyebbé a gyöngédségét. Olyan volt, mint a keze: ha kézfogáskor megfogtad, érezted, hogy egy darab föld súlyosságát fogod, de ő szinte nem is fogta a tiédet, csak úgy lágyan odatartotta, mint egy őszi termést.”

2. A Várhegy alatti völgyben fekvő szülőfalu temetőjében emelt kopjafa nemcsak arról beszél, hogy 27 131 napi földi léte után a halál két évszám közé fektette Szabó Gyulát. Feledhetjük-e, hogy ugyanerről a helyről ekképpen szólt hozzánk történelmünk milleniumi számbavétele alkalmából? „A magyarság sorsa ma is a legkeményebb küzdés és harc a létért mindenfelé, Székesfehérvártól Gyulafehérvárig, s Ungvártól »Nándorfehérvárig« és Érsekújvárig. Legközelebb pedig idáig, a mi Várhegyünkig. Ezekből a »várakból« ma már csak az egyetlen Székesfehérvár van »Pannóniában«, de mindegyiküket »egybekapcsolja« az a történelem, amit a *Szózat* egyetlen szakaszával fel tudunk mondani: »Ez a föld, melyen annyiszor / Apáid vére folyt; / Ez, melyhez minden szent nevet / Egy ezredév csatolt.« A várak képei és nevei között ma már akkora a szakadék, hogy a »felvonó hidak« is fel vannak húzva végképp a sáncok fölött, s létküzdelmünkben ma már az a kopja is csupán jelkép, amely a régi eleink kezében valóságos fegyver volt előbb, s utána a harci halál temetkezési sírjele. Így hát most, amikor kopjafát állítunk, az is valójában csak aszerint »fegyver«, hogy a pillanatnyi ünnepi alkalom légkörén túl mit látunk a fában: azt-e, hogy küzdünk a létünkért, vagy azt, hogy temetjük a létünket? »Temetni jövünk-e,

2 Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból*. Műhelytitkok szabadon. I-IV. Csíkszereda, 2001–2002, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 378.

3 *Gólya szállt a csűrre*. Novellák, emlékezések, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó, 110–114.

vagy támasztani« a kopjafával?”⁴ Támasztani gyülekeztünk 2005. szeptember 3-án, nem kétséges, az unitárius templom hívó szavára, majd istentisztelet után „a harci halál” sírjeléhez. Szabó Gyula kopjafája ugyanis – látóhegyi és istenhegyi társaihoz hasonlóan – elsősorban annak a beszédjele, hogy a szülőfalu népe kezdi végre a magáénak tudni – a restitutio in integrum jegyében – az író szellemi honfoglalását. Ráébredt arra: ahogy igényt tart rá, akként van része a világból. Létérdeke, hogy az igazmondás pireneusi magaslatoként becsüljék a Kárpát-medencében Homoródalmást.

3. Ezt a felismerést tették messze hallatszóbbá az almási és a megyei önkormányzat vezetői, akik máris bizonyosságát adták annak, hogy képesek megteremteni az „örökségfogadás” intézményi feltételeit. Jó tudni: a szülőföld növekvő önbecsülésének jeleit maga az író is tapasztalhatta 2004. június 26-án, amikor az életművét megtisztelő önkormányzati díj átadásának ünnepén úgy szólaltak meg az almási harangok – rendhagyó módon: ugyancsak egy szombati napon –, hogy az úrasztala mellől elmondhassa: „Életem utolsó idejének valóságos »koronája« az, hogy az én megtiszteltetésem ürügyén megéltünk egy ilyen szép almási ügyet, hogy egy-két órára Homoródalmás lett Hargita megye »közepe«, és itt találkozáva egymással, tarthatunk egy kis szülőföldünnepet... [...] Nem minden megindultság nélkül vallom meg: jó érzés, hogy az embert épp a szülőházájabeliek becsülik meg leginkább, akiket ő mindenekfelett becsül, és élete fő szerencséjének és kincsének tartja, hogy közöttük született és hozzájuk tartozik.”⁵

A „jóféle lokálpatriotizmust” hivatott szolgálni – tudtuk meg a kopjafaavatás után – az önkormányzati támogatással hamarosan „intézményesülő” Szabó Gyula Emlékház, illetve a kistérségi meg a budapesti Szabó Gyula Alapítvány. Az előbbi a két Homoródméte gazdasági és szellemi otthonteremtését hivatott „talpra állítani” a magyarországi testvérközségek (Géberjén, Kőrösszakál, Tokod stb.) segítségével; az utóbbi pedig – amelyet a Magyarországon élő almásiak kezdeményeztek – az író életművének az újrakiadását, össznemzeti megismertetését tervezi. Jó volt látni, hogy a tizenötödik almási falunapokon testületileg képviseltették magukat a testvérközségek is. Életről és nem halálról beszéltünk tehát. Mert betűk és számok lekophatnak, idővel a kopjafa is elkorhadhat, ha nem működik az a szellem, amely őt 27 131 napon át életben tartotta.

4. A Várhegy alatti „védőszellemnek” meg a történelmünk mindennapjainak újraélése közben szerzett történelemfilozófiai „immunanyagoknak” köszönhetően – mivelhogy az „Úr csodásan működik” – egy napi eltéréssel kereken tizenöt évvel élte túl első infarktuszának (1980) „szerzőjét”, Nicolae Ceaușescu. Magam sem feledhetem, hogy 1974. október 14-én Ceaușescu avégett „parádézott” Kolozsváron, hogy a Széchenyi téren tartott nagygyűlésen „városunk szép nevéhez a romanizálás jegyében a Napoca toldalékot hozzádekrétumozza”.⁶ De nem

4 Szabó Gyula: Almási magyar millennium. *Magyar Napló*, 2000/9, 94–97.

5 Szabó Gyula: Őszi számvetés. *Székelyföld*, 2004/12, 159–166.

6 Szabó Gyula: Őszi számvetés. *Székelyföld*, 2004/12, 159–166.

maradt adósa Szabó Gyula a történelemhamisító Lăncrănjannak sem, aki a Ceaușescu biztatására gerjesztett/terjesztett „gyűlöletszavával” (*Un cuvânt despre Transilvania*) 1982-ben negyediknek állt be az „infarktus-szerzők” sorába. A „harmadik életráadásra” eszmélve az író ezt jegyezte fel a kórházi noteszlapra: „Meg lehet szokni azt is, hogy az ember nem hal meg, de azt az egészség-életelvet, hogy »Nem gondolkozom, tehát vagyok«, képtelenség megszokni.” Annyira ez azt életelvet követte, hogy amikor kézbe vette Lăncrănjan hírhedt „könyvét”, addig nem ment le jól étel a torkán, amíg a maga választát nem postázta *A Hét* szerkesztőségének Bukarestbe. Aligha hihette, hogy ez akkoriban napvilágot láthat, csak abban reménykedhetett: így legalább megmenekül egy újabb infarktustól. Nem ez történt. Ha az előző év számvetése azzal a feljegyzéssel ért véget, hogy a lábadozó kiesés ellenére 252-szer mehetett ki életmeghosszabbító mindennapjainak kertjébe, a „Lăncrănjan-infarktus” után már csak 207-szer volt alkalma erre.

Annyira idegrendszerében hordozta gyermekkori sérüléseit – a vasgárdoid időben román nyelven végezte az elemi iskola első három osztályát –, hogy amikor Lăncrănjan uszító röpiratának lapjain vizontlatta a fajgyűlölet reinkarnációját, nem tudott kitérni az „elmagyarosított” homoródmentiek „visszarománosításának” újraélése elől. A háromezer lakost számláló székely-magyar faluban – válaszolta a hírhedt történelem-hamisítónak – egy Gheorghe Todoran nevű pap hol azt csinálta, hogy tejet osztatott ki nagyszűnetben azoknak az iskolatársainak, akiknek a szülei „akár anyatejükről is elfelejtkezve, átálltak romának, hol azt, hogy azokat a szülőket büntettette a csendőrrel-jegyzővel, akik nem álltak át, s ezért portájukról a ganélé akkor is kifolyt az utcára, ha az udvaruk a portától az utcáig hágós volt...”⁷ Ha nem kerül Szabó Gyula kezébe Lăncrănjan „provokációja”, talán élete végéig hallgat egyik történelmi alapélményéről: a harmincas években „térítési munkával” emelt „Todoran-templom” építésének és lerombolásának históriájáról.

Szabó Gyula minden egyes infarktusa után szerencsére újabb életráadást kapott. Szigorú életrendet kellett tehát kidolgoznia magának, hogy tízkötetesre tervezett vállalkozását tető alá hozhassa. Ez ugyan csak felerészben sikerült, de legalább érezhette, hogy amíg íróasztala mellől kimehet az „almási hegyekre” emlékeztető kolozsvári Kányafő oldalába, addig nincs veszve minden.

II.

1. Németh László aszerint ítélte meg az írói tehetséget, hogy milyen irányban tör utat magának az önmegvalósításra vállalkozó szellem. Amiképpen nem kezdeti vízbőrsége teszi nagy folyóvá a Dunát, hanem az iránya: a Fekete-erdőtől

7 Szabó Gyula: Borús múltnak borús jövője. In Sz. Gy.: *Kényszerpályák*. Sepsiszentgyörgy, 2004, Albert Kiadó, 67.

a Fekete-tengerig – ezzel az „iránymondattal” indítottam első „ceruzavázlatomat”, amivel az ötvenéves Szabó Gyulát köszöntöttem. Az ötvenes évek derekán még „lokalizálni” lehetett a szülőföld újjáteremtőjének írásművészetét. Ám ahogy a Kis-Homoród vize sem áll egy helyben, a Nagy-Homoróddal egybekelve előbb az Olt sodrását teszi örvénylőbbé, majd a Duna vizét hömpölygőbbé – ekképpen Szabó Gyula írásművészete sem maradt meg egy kistáj világának ábrázolásánál. Némi túlzással – állapítottam meg 1980 őszén -: a különbség nem kisebb az induló és a zenitre érkező Szabó Gyula írásművészete között, mint a Homoród és a Duna között. Úgy tört ki a Homoród menti kistáj világából, hogy elsöpörte az útját álló akadályokat, a merev irodalmi és irodalompolitikai kánonokat. Úgy küzdött meg a maga írói útjáért, hogy egyben az Erdélyben születő magyar irodalom megújulását is elősegíthette.”⁸

Monográfusok dolga lesz felidézni, hogy az életért kiálló, életért kiáltó, sorscsapásokat megélő, napi gondokkal és „történelmi veszedelmekkel” küszködő Szabó Gyula – alkotó munkára alkalmas és alkalmatlan életidejének huszonvalahány ezret számláló mindennapjaiban – mit teremtett abból az életfilozófiából, amit szülőföldjén örökségül kapott. „Abban nőttünk fel – írja a *Gólya szállt a csűrre* szülőföld-vallomásainak lapjain –, hogy az élet azonos a munkával, a teremtéssel...” Gimnazista, egyetemista és fiatal író korában is, amikor otthon volt, kapával-kaszával, villával-gereblyével ment a mezőre. Mert „egyszerűen szégyen lett volna otthon ülni”. „Annyira belénk volt oltva, még harctéri tábori lapokkal is, hogy a jövő évi kenyérről, puliszkáról, tejről, ingről és nadrágról van szó.” Édesapja büszke volt arra, hogy író fiának mind a havasi kaszálón, mind a döltes gabonában „jól állt a kezében a kasza”. „Azt hiszem, tartotta annyira, mint irodalmi babérok aratását, jobban mondvá: a kettőt együtt tudta igazán értékelni.” Ezért tudott az írói pályája „megfutasáshoz” már a kezdet kezdetén „okos tanácsokat” adni fia számára. A korabeli irodalompolitikuskénál érvényesebbeket. Ennek az örökségnek köszönhette Szabó Gyula, hogy bámulatos önuralmával, már fiatalon is a sokat megélt idősebb rendűek bölcsességével méltósággal tudott elviselni mindent – csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság megszállottjaként egész életében – még beszédes hallgatásaival is (vagy leginkább azokkal?) – eligazítója lehetett az átélt időkben időlegesen elbizonytalanodóknak.

2. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tehetségmentő tanárai fedezték fel a negyvenes évek elején, akárcsak a vargyasi Borbáth Károlyt, aki történelmünk „félelmetes” mindentudójaként majd hátizsákban hordja a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentáris Könyvtárból *A sátán labdája* – „infarktusz-szerző” – köteteinek „építőtelepére” a történelmi forrásmunkákat, amiket a Ceaușescu-időkben a kolozsvári tudományos könyvtárakban zároltak. A tehetségmentő tanárok

8 Cseke Péter: Ceruzavázlatok az ötvenéves Szabó Gyula portréjához. Könyvtár (a *Művelődés* melléklete), 1980/3, 20–22.

egyike Lőrinczi László,⁹ az Unitárius Gimnázium igazgatója volt, akinek a fedhetetlen emlékü Kozma Miklós kántortanító úr¹⁰ ajánlotta volt figyelmébe Szabó Gyulát. Almásról két lovas szekér indult 1942. szeptember 20-án, hogy a „messzi” székelykeresztúri gimnáziumba vigye néhányukat továbbtanulásra. A Kénos-tető „kapaszkodóiban” már újabb fogatok „duzzasztották” égi magasba a „repülő szalmazsákok” bennem is élő „bűbajos látványosságát”, azonképpen, amiként a *Gólya szállt a csúrré* szülőföld-vallomásai megörökítették: „A szekerek púposra rakva szalmazsákokkal, a hegyében mint kakasülön a tanulni vágyó kakóca-fiataltság, mely tudásvágyában vándormadarak költöző életmódjára tért át, s annyival is buzgóbban mászkálhatott a tudás fáján, hogy közbe-közbe a tudásért folytatott röpködések és kukorékolások fáradalmait otthoni szalmával töltött szalmazsákok fészkein pihenhetette.”¹¹

A Petőfi-élményekkel is telítő székelykeresztúri évek után Kolozsvárt „röpködté körül” a „tudás fáját” a Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán. (A keresztúri élménykör „íratta” meg vele 1969-ben a máig emlékezetes *Petőfi futását*, amelyben a költő „kifut a múzeumokból, lelébbít a talpazatokról, / hogy egyék a kapálók uzsonnájából a kukoricatábla szélén, / ha épp nem kerget lándzsájával az ulánus. [...] / Fut az időben, mint akit soha nem ér utol a sántanyúlhalál”).¹² Még egyetemi hallgató, amikor első elbeszélése megjelenik, de már a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó egyik kolozsvári szerkesztője. Hogy aztán a huszonötödik születésnapjára megjelent *Gondos atyafiság* első kötetével – ön-maga számára is teljesen meglepő módon – „berobbanjon” – az irodalomba. Mint utólag kiderült, a második kötet már olyan „időzített bombának” bizonyult, amelynek utóhatását élete végéig szenvedte.

„Irodalmi berkekben” kezdetben még úgy ünnepelték Szabó Gyulát, ahogy annak idején Móricz jelentette be Szabó Pál érkezését a magyar irodalomba: *Új, nagy író* küldött a falu. Nem maradt el a „határon túli” elismerés sem. A Móricz-kutatóként indult Czine Mihály irodalomtörténész rögtön felfigyelt „a régen várt, új színeket, új látást hozó nagy íróra”, akiben „az élet újraálmódóját” ünnepelte. Méltán, mert – miként a budapesti *Új Hang* 1956. évi februári számában hírül adta – „A paraszti élet minden nagy ábrázolójától hoz valamit: Móricztól a szabad lélegzetet és a rendkívüli drámaiságot, Szabó Páltól az áradó lírát,

9 Lőrinczi László (1898–1981) unitárius lelkész, mezőgazdasági szakíró, a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium vallástanára, majd igazgatója (1941–1948).

10 Bizonyára kevesen tudják, hogy az említett Kozma Miklós unitárius énekeskönyvünk egyik dallamszerzője. A magam pályájának alakulása szempontjából is ugyancsak meghatározónak érzem, hogy amikor Homoródszentpálon karmesteri palcája elé kerültem, nemcsak zenei anyanyelvünk szépségei iránt tett fogékonnyá, nemcsak fogalmazni tanított – szabatosan, szépen, szemléletesen magyarul, de az igazmondás mindenkori igényét is igyekezett tudatosítani bennünk, amihez 1956 őszétől nem kis bátorság szükségeltetett.

11 Szabó Gyula: *Gólya szállt a csúrré*. Novellák, emlékezesek, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó, 110–114.

12 Szabó Gyula: *Petőfi futása*. In *Gólya szállt a csúrré*, 90–93.

Veres Pétertől a gondolatgazdagságot és az élet minden ízében való ismeretét, Tamásitól az üdeséget, a költői finomságú nyelvet és a bensőséges látást. Ízlését, művészetét Solohov is erősen formálta...¹³

Csakhogy „közbeszólt” ’56 magyar forradalma, és a második kötettel megkezdődik a *Gondos atyafiság* és a szerző kálváriája, irodalompolitikai vesszőfuttatása. Ennek ellenére – merthogy az erőltetett kollektivizálással járó paraszti életforma-változást egyéni módon tudta ábrázolni – a regénytrilógia kiállta a múltó idő próbáját. Görömbei András írja a *Kisebbségi magyar irodalmak* című 2001-es szintézisében: „A történelmi változást a magánélet háttérében jelenítette meg. Ily módon sikerült elkerülnie a sematizmus veszélyét. Nem sémák töltik ki regényét, hanem élő emberi alakok, akik szeretnek és barátkoznak. Örülnek és csalódnak, boldogok és szenvedők. Egyéni életsorsuknak és a történelem változásának azonban nagyon szoros a kapcsolata, a politikai hibák életsorsokat zúznak össze. Szabó Gyula regénye eleven példákkal mutatott rá arra is, hogy a forradalmi változás csak akkor töltheti be történelmi hivatását emberséges módon, ha közben nem sérti meg saját eszményeit, és vigyáz a személyiség természetes igényeire is.”¹⁴

3. A *Gondos atyafiság* megjelentetésért folytatott küzdelem idején még ez volt Szabó Gyula művészi programja: úgy írni, hogy a kort, a paraszti világot, az egyén és a társadalom gondjait igazabb valóságában tudja felmutatni, mint a közvetlenül előtte járók, az ötvenes évek erdélyi prózájának „példaképei”. Megtehetette, hiszen belülről ismerte azt, amit mások kívülről közelítettek meg. Bizonyára a Móricz-ösztönzésnek is köszönhető, hogy az általa ábrázolt világ nemcsak a leszegényített erdélyi magyar falu – önjerejében még bízó – újjáteremtett „égi mása” volt; hanem egy kicsit rokona Reymont, Solohov és Rebreanu világának is.

Abban a reményben, hogy e kivételes jelentőségű életmű recepciós kutatóinak a segítségére lehetek, megpróbálom felidézni a „székelyloki történet” otthoni fogadtatásának két epizódját. (Ti. közös szülőföldünk a két Homoród vidéke.) Alighogy megtanultam lovagolni, tízéves koromban Rózsa Sándor lován vágattam a „túlsó vízmentére”, a Kis-Homoród völgyébe – be egyenesen a Gondosportára. Az első világháború harctereit Tamási Áronnal és két nagyapámmal túlélte néhai Dombi Mózes tanító úr (aki „az első román időben” édesanyám kezét is fogta a palatábla előtt) ugyanis nemcsak Rózsa Sándor lovára ültetett fel az ötvenes évek derekán. Gábor Áron negyvennyolcas hangját is ki lehetett hallani abból – az én gyermekkoromban 1848–49-cel „kezdődött” a magyar történelem, s a kollektivizálás idején újjászületett „betyárvilág” volt a fő témája az esti szomszédolásoknak –, ahogyan a Nagy-Homoród menti kicsiny Recsenyéd négy elemis iskolájában egy szép napon bejelentette: „Immár nekünk is van írónk!” Amiképpen a regény fogalma Móriczhoz kapcsolódott először

13 Idézi Szabó Gyula a *Képek a kutyaszorítóból* első kötetének 265. lapján.

14 Görömbei András: Szabó Gyula. In *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó, 39–44.

tudatomban, úgy attól kezdve Szabó Gyula testesítette meg számomra – az író. Pedig személyesen csak középiskolás diákként ismerhettem meg, jó néhány évvel azután, hogy a második kötetet „feldolgozó” rajoni pártértekezlet határára Homoródalmason is elhangzott a szégyenletes mondat: „Emberek, a Kurta Mózsi fia olyan regényt írt, hogy megérdemelné, hogy felakasszák!” E kijelentésen aligha lehet csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy vidékünkön akkoriban hurcolták meg az ’56-os magyar forradalommal rokonszenvező unitárius lelkészeket. (Csak a Kis-Homoród mentén hétre emelkedett volna a számuk, ha az almási születésű Bencző Dénest nem mentik meg a mezőről hazaszaladó falusfelek.) Akiket elvittek, többnyire hét esztendő múltán szabadultak, hátralevő életükre mindétig megfélemlítve. A Szabó Gyula-regények viszont – megcsonkítva, agyoncenzúrázva bár – változatlanul a biztonságérzetet sugallták annak az átmeneti korszaknak a létbizonytalanságában. Valahogy olyanformán, ahogyan a Gábor Áron szavai hatottak a háromszéki önvédelmi harcok idején. Az olvasók megérezték, hogy az írott szónak is van hatalma. Más, mint amellyikkel naponként szembekerültek...

4. Saját bevallása szerint Móricznak minden sorát már akkor elolvasta, amikor még nem is sejtette, hogy valamikor író lesz – fölöttébb érdekes, hogy e tekintetben Tamásiról például sosem nyilatkozott! –, de nem követni akarta őt, hanem felnőni ahhoz a művészi magaslatához, amelyen Móricz Zsigmond jelentette a mércét. Elsősorban nagyhatású Erdély-trilógiájával.

A *Gondos atyafiság* újraírásával új regényt adott a kezünkbe, s ezzel 1963 táján lezárul Szabó Gyula pályájának első szakasza. Görömbei András megállapítása szerint a hetvenes években Szabó Gyula művészete „erősen gondolatívá vált, de ez nem járt együtt elvontsággal vagy lírizálódással, megőrzi, sőt dokumentálással fokozza epikus tárgyyszerűségét”. Egyre inkább az ember belső világa felé fordult. Olyan kérdések foglalkoztatták, mint lét és nem lét viszonya; mi az élet értelme; hol az egyén helye a mindenségben; mit jelent a 20. század utolsó harmadában élni és embernek maradni? Felismeri: az irodalomnak az ember belső világa a csatateré; az írónak ott kell csatát nyernie. Mindenki a maga belső lelki tartalmai szerint éljen, figyelmeztet novellisztikájának antológia-darabjaiban; mert ez a feltétele annak, hogy – jobbik énünk tudatosabb vállalása árán – a minket körülvevő világot, környezetünket is emberibbé alakíthassuk. A „nagy regény” világából kiszabadulva – találóan írja Görömbei András – „a személyiség etikai és létgondjaihoz megtalált összetett ábrázolási mód” jelenti Szabó Gyula pályájának második csomópontját. Harmadik novelláskötetében (*Szerelmünk havában*, 1967) már eltűnnek az anekdotikus elemek, vagy pedig mély jelentésűvé válnak: „Az ábrázolásmód szembetűnő újdonsága pedig a nagyfokú tömörítés, lírai és szimbolikus elemek koncentrációként való alkalmazása, képzeteik hirtelen váltása a valóságsűrítés igényével és eredményével.”¹⁵ És miközben ezeket a tapasztalatokat összegezi, egyre inkább érzi, hogy a meg-

15 Görömbei András: *Létértelmezések*. Miskolc, 1999, Felsőmagyarország Kiadó, 219.

változott létviszonyok megközelítéséhez és ábrázolásához nagyobb távlatot kell találnia. Hogy egyén és közösség boldogulásának ellentmondásos viszonyairól időtálló válaszokat sugallhasson.

5. A soron következő nagy vállalkozását előkészítő művészi útkeresés még jó évtizedet vesz igénybe. De úgy zárul le, hogy előrevetíti a harmadik pályaszakasz nagy meglepetését: a történelemfilozófiai folyamregényt.

Hetvenedik életévének küszöbén, amikor kitöltötte volt a budapesti Greger-Biográf Kiadó *Ki kicsoda 2000*-es kötetének kérdőívét, az utolsó kérdésre azt válaszolta, hogy az írói munkán kívül voltaképpen csak a szőlőművelés és a szívgyógyászat foglalkoztatja. Első infarktusa után ugyanis vérbeli szőlősgazdává képezte át magát (volt szerencsém többször is ízlelgetni borát) a kolozsvári Donát-negyedben, a Gyalui havasok előőrseinek – almási „hegyekre” emlékeztető – lábánál. Életmegg hosszabbító napjait attól kezdve a múló idő szőlőhegyén töltötte, „függőleges veszedelmekkel” küszködve.

Miközben a sorjázó szívrohamok éves szüneteiben vívta a maga jelenkori „várküzdelmét”, a *Gondos atyafiság* évtizede utáni „hét szűk esztendőben” kialakította a maga ars historicáját. „Ha eleink a maguk »végpusztulásában« Bethlen Miklós szavával »a sátán labdáinak« érezték magukat, akikkel külső hatalmak erői és belső meghasonlások indulatai »játszottak«, miközben mégis »megmaradtak«, életerejükkel »túlélték« a veszedelmeket, azokból a »történet dolgokból« magam is tudtam erőt meríteni” – írja a „szívrohamok históriáját” felelevenítő 1998-as számvetésében. „A kényszerű körülmények közé szorított lét kialakította védekezésül a különös »életfilozófiáját« és különös »jelbeszédét«. A szemlélet sarkalatos pontja az volt, hogy a halálnál a bajok-csapások »megérése« is jobb volt, mert ha élet nincs, akkor semmi nincs, míg ha él az ember, a bajok-csapások sokkoló hatását is tudja »hál'istenes viszonyulással« mérsékelni. Ezen az »alapon« állva a másik sarkalatos pont a »kiállás« az életért...”¹⁶

Miközben ezeket a tapasztalatokat összegezi, egyre inkább érzi, hogy a megváltozott létviszonyok megközelítéséhez és ábrázolásához nagyobb távlatot kell találnia. Hogy egyén és közösség boldogulásának ellentmondásos viszonyairól időtálló válaszokat sugallhasson. Görömbei András megállapítása szerint a hetvenes években Szabó Gyula művészete erősen gondolatívá vált, de ez nem járt együtt elvontsággal vagy lírizálódással, megőrzi, sőt dokumentálással fokozza epikus tárgyyszerűségét. A szülőföld világa egyre inkább kitágul előtte, az idő pedig századokat átkarolóvá válik. Miként azt az 1973 májusában-júniusában írt *Gólya szállt a csűrre* szülőföldvallomásai tanúsítják. Nemcsak a *Gondos atyafiság* keletkezésének háttérét mutatja be, de egyszersmind olyan általános emberi értékek mellett tesz hitet, amelyek nem tűnhetnek el a paraszti életforma megváltoztatásával. A hajdan volt élet örök törvényszerűségeit úgy mutatja be, hogy közben teherbírásukat is kimutatja a történelem válságosra forduló időszakában. Ám ekkor már több mint tízévi történelmi búvárkodás áll mögötte;

16 Idézi Szabó Gyula a *Képek a kutyaszorítóból* első kötetének 265. lapján.

történelmi dokumentumok, hajdani levelek, emlékiratok, családi krónikák tízezernyi lapját böngészte át és jegyzetelte ki, hogy három évszázad távlatából is napi érzékletességgel tárhassa elénk ország és nép gondját; egyén és közösség útját a történelem útvesztőin át; a mindenkori hatalom működésének mechanizmusát.

Attól kezdve a történelem kínálja Szabó Gyula számára az elsődleges életanyagot, de ő maga nem historikusként viszonyul a századok óta velünk – értünk és ellenünk – történt dolgokhoz, hanem szépíróként. „Hogy mit is jelent a Gondos család odisszeája a *Gondos atyafiság* után, a Kurta Szabó família közeli és távolabbi múltjának, munkáinak és napjainak ez a dühös felmondása s az ezzel kapcsolatos stíluseszmény-váltás?” A kérdést leghűségesebb és minden irodalomtörténeti periódusban „érte perelő” kritikusa, Marosi Péter tette fel elsőül, s az érvényes választ is megfogalmazta: ebben a kollázstechnikára építő prózában „a dokumentum elveszti sajátos (elsődleges) dokumentumértékét, s az írói kifejezés, sőt a lírai önkifejezés eszközévé válik”.¹⁷

III.

1. „Lokálpatrióta hűségére” vall, hogy szülőföldjén ereszkedett alá az Idő kútjába, hogy aztán 1973. november 26-án nekivágjon annak a „vége se látszik” útnak, amelynek elején csak egyvalami látszott homálytalan tisztasággal: a rengeteg szenvedés és pusztulás. „Annyira, hogy akár a saját létén is elcsodálkozhat az ember: milyen kivételesen szerencsés véletleneken múlhatott, hogy annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni s adni tovább, három évszázadon át odább-idébb!”¹⁸

Bizonyára kevesen tudják, hogy a *Gólya szállt a csúrré*¹⁹ szülőföld-vallomásainak 176 könyvoldali kézírata – szülőföld-ihletésű novellákkal és emlékezésekkel kiegészítve – Páskándi Géza szerkesztői asztalára került. Az 1974-es kiadói terv „fészekrakásában” még közreműködő Kriterion-szerkesztő, miután elolvasta 20. századi sorsunk történelmi előzményeit, meghívta a szerzőt a Continental vendéglőbe (a volt New York kávéházba), ahol és amikor kötetcím-változtatást javasolt. Az ő „keresztapaságának” köszönhető tehát, hogy Szabó Gyula szülőföldvallomása az ismert történelmi *Függelékkel*²⁰ „röpülhetett felülszerkesztésre” Bukarestbe. Minthogy a kötet kolofonjában már nem lehetett feltüntetni a Budapestre átköltöző Páskándi nevét, helyette az 1957 és 1963 között

17 Marosi Péter: Munkák és napok. *Utunk*, 1974, 33, 1–2. Kötetben: M. P.: *Világ végén virradat*. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 41–45.

18 Szabó Gyula: *A sátán labdája*, I. Buk., 1978, Kriterion Könyvkiadó, 5.

19 Szabó Gyula: *Gólya szállt a csúrré*. Novellák, emlékezések, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó.

20 Uó.: *Gólya szállt...*, 188–278.

vele együtt raboskodó Dávid Gyula állt a „megrakott talicska” mögé.²¹ A két Homoród mellékén „végigszálló” – valóságos és jelképes – gólyának köszönhetően a kézirat végül is túlélte a bukaresti „felülszerkesztést”, és az Afrikából megtérőkkel egy időben az író szülővidékére is hazaszállhatott.²²

2. A *Gondos atyafisággal* regényírói hírnevet és ádáz irodalompolitikai ellenfeleket²³ szerző Szabó Gyula a hetvenes évek elején egészen II. Rákóczi György fejedelemségének korába „ásta vissza magát”, hogy attól kezdve a történelmet beszéltesse *A sátán labdáiban*. Hiszen már kisgyermek korában megtapasztalhatta a Trianon utáni hivatalos állampolitika igyekezetét, amelynek lényege az erdélyi magyar múlt meghamisítása vagy elhallgattatása. Egyébként is ’56 után mélyen a tudatában élt az *Egy mondat a zsarnokságról* szerzőjének axiomatikus tömörségű kinyilatkoztatása: „Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják [...], s valamire való múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövődöéhez; mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”²⁴ Amivel teljesen egybecseng Szabó Gyula ars historicája *A sátán labdái* harmadik kötetében, ahol a múlt újjáteremtésének mikéntjéről ezt írja: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlanság szóvirágaiból egy mázsa. A történelmi igazság természetesen nem azonos a tények mázsájával, de az igazságot tények hordozzák, mint a szőlőszemek a bor erejét, s a színigazságot azokból lehet kisajtolni-szűrni, mert az, hogy ki milyen hírt kedvelne, meg is költi, csak vízzel való miskárolás. A történelmi igazság miskárolása azonban bűn, noha nem bünteti törvénybeli artikulus.”²⁵

Már az első „sátán-kötet” nyilvánvalóvá tette, hogy ez a sorozat lesz Szabó Gyula fő műve. Később többen nevezték monumentális alkotásnak a több évszázadra visszamenő erdélyi időutazást.

3. Ha a *Gondos atyafiság* egy történelmileg lezárult korszak szépírói összegezése, *A sátán labdái* úgy sugallja a mindenkori mához szóló tanulságokat, hogy mindennapi érzékletességében bontja ki, tárja fel előttünk a történelmi idő dimenzióit. Olyanformán, hogy minden sorából kiérezhessük: mai és holnap önmagunkért nyitja meg az erdélyi fejedelemség legválságosabb történelmének csatateréit. A történetkutató persze ismeri a geopolitikai alaphelyzetet: Erdélyben a két rossz közül mindig csak a kisebbiket lehetett választani. *A sátán labdái* hömpölygő tényáradatával szembesülő mindenkori olvasó előtt azonban még sincs eldőlvé eleve semmi. Az íróval együtt éljük újra a válságokat és választásokat, mintha csak bennünk nyerne végső értelmet az a sok – annyiszor hiábavalónak tűnő – küzdelem. Állunk nyitott orcával a történelem nyílt

21 Vö.: Dávid Gyula: Az író rabsága. Páskándi Géza börtönévei. *Kortárs*, 1979/2, 2–6.

22 Uo.

23 Lásd Hajdu Győző: Árboc tövében árnyék a mérce. *Igaz Szó*, 195/7, 16–39.

24 Idézi Görömbei András in *Létértelmezések*. Miskolc, 1999, Felsőmagyarország Kiadó, 219.

25 Szabó Gyula: *A sátán labdái*, III. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 5.

színterein, állunk védősisak és pajzs nélkül a megidézett csatatereken, és elhatalmasodó erővel érezzük, hogy az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, mely önfenntartó dolgainkban óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet. Ha nem született volna meg annyi levél, krónika, emlékirat, országgyűlési jegyzőkönyv, miként lehetne ma újjáteremteni a több mint három évszázaddal ezelőtti kor alaphangulatát és korszakváltó törekvéseit, miként tudnánk rálátni a mába vezető utak kitaposóinak/megtaposóinak örök emberi céljaira?

Fölöttébb beszédek már maguk a kötetcímek is: I. *Függőleges veszedelmek* (1978), II. *A romlás útjain* (1979), III. *Órás fejedelem* (1980), IV. *Rozsda a kardon* (1981). Ennél „beszédeőbb”, hogy *A béke hamuja* címmel előkészített V. kötet megjelenését a szerző szándékaira ráismerő bukaresti cenzúra 1985-ben már nem engedélyezte. Amin persze nem lehet csodálkozni: a Nagy Romlás Korában fölöttébb kényelmetlen volt „a romlás útjairól” tovább beszélni a történelmi tényeket. Az azonban mindenképpen a „velünk élő történelem” amnéziás tünetének tekintendő, hogy a „rendszerváltoztatás” utáni első évtizedben nem akadt kiadó Magyarországon, amelyik e tíz kötetre tervezett történelemfilozófiai szintézist megpróbálta volna tető alá segíteni. Amikor a *Képek a kutyaszorítóból* kötetei Csíkszeredában sorjázni kezdtek, akkor fordult az érdeklődés újból az elakadt sorozat felé,²⁶ alkalmat adva a szerzőnek arra, hogy *A béke hamuja* előszavában élet és mű mintaszerű „egybeszerkesztésén” tűnődjön: „Alighogy a negyedik kötet 1981-ben kikerült a nyomdából, egy év sem telt bele, s a »tudósító« is éppen a negyedik szívinfarktuszát »könyvelhette el« a történelmi tudósítás négy kötete mellett. A két »sorozat« a negyedik számlálásában majdnem úgy hangzott egybe, mint *A vén cigányban* a »szív és pohár« (az egyik búval, a másik borral tele), amely hasonlat kevésbé sántít, ha hozzászámítjuk, hogy az első szívroham abban az évben »támadt«, amikor az első kötet írása közben a kerti szőlőművelés »tanulásának« épp első esztendeje folyt. Aligha van a világirodalomban még egy alkotás, amely ilyen »mintaszerűen« lett volna »egybeszerkesztve« az alkotó »szívveszedelmeivel...”²⁷

Megtiszteltetésnek vehette, hogy amikor megjelent a történelemfilozófiai regényfolyam első kötete, *A sátán labdáit* nyomban Móricz és Bánffy Miklós trilógiájával vetették egybe. Az első párhuzamnál maradva: „Móriczé a szebb, a költőibb munka; a Szabó Gyuláé viszont sűrűbb, tömöttebb, barbárabb, korszerűbb – a szó tizenhetedik, de huszadik századi értelmében is. Móricz ugyanis újraköltötte az emlékirók világát, Szabó Gyula viszont művészi jó tetszését szabadjára engedve, mintegy újraolvastatja velünk a dokumentumokat, illetőleg éppen csak azt, amit élénk kíván adni belőlük. Máságában újszerű és magával ragadó ez a mostani Szabó Gyula-epika...”²⁸

26 *A béke hamuja* 2002-ben látott napvilágot a csíkszeredai Neptun Impex Rt.-nél.

27 Szabó Gyula: Előszók. In *A béke hamuja*. Csíkszereda, 2002, Neptun Impex Rt., 5.

28 Marosi Péter: Kalliopé mint Klió? In M. P.: *Világ végén virradat*. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 93–104.

4. Amikor az ötvenéves Szabó Gyuláról „ceruzavázlatokat” készítettem,²⁹ hónapokon át küszködtem a *Függőleges veszedelmek* mondataival. Újságírói te-repjárásaim során mindenhová magammal vittem az – akkor még tízkötetesre tervezett – történelmi tudósítást. Valahányszor kézbe vettem, az első harminc lapnál tovább nem jutottam. Hanem egyszer belekapott a szemem a III. kötet elején ebbe a már idézett szövegrészbe: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlan-ság szövirágaiból egy mázsa.” Attól kezdve nem tudtam letenni kezemből *A sátán labdáit*.

Amikor tudtukra jutott, hogy egyhamar nem vehetjük kézbe az V. kötetet, felértékelődtek a letiltott sorozat visszavonhatatlan darabjai. „Nyugalmunkat kedvelve, keresve, féltve – ragadtak meg „a romlás útjain” meditáló második kötet távlatnyitó mélységei – gyakran s szívesen elosztanók a szerepeket: »Az élők az élőkkel, a holtak a holtakkal: ne háborgassuk egymást!« De szellemünk alaptermészete a nyugtalanság, s ebből az áll elő, hogy hol az élők háborgatják a holtakat, hol a holtak az élőket, és valóság lesz a »szellemjárás« még akkor is, ha csak lábszárcsontokat tesz-vesz az eleven kutató szellem. Sokáig az örök életet is ilyennek hittük-képzeltük: a test a lábbal együtt elporlik, de a szellem örökké jár s vándorol.”³⁰

A harmadik kötet is a múltidézés „módszertanából” indul ki, de nem vitás, hogy „a romlás útjait” követően a szerző miként vélekedik a maga korának „önkoronázóiról”. „Egyszerűbb és hatásosabb volna – amellet sok olvasó is kényelmesebb olvasnivalót kapna kézbe –, ha a búsképű Don Quijote mókásabb-hamisabb módján támasztanánk fel a múltat. Venni a borbélytálat, s úgy illeszteni a fejbe, mint a dicső ősök ránk maradt sisakját, az önkoronázás áhítatával: pamacsverte hab helyett harci paripák tajtékát verni fel benne. Képzelt betegnek – romantikus képzelgések betegének – lenni, aki a lebegő lázalom lajtorjáján kiszökik a sivár jelenvalóságból a múltbeli dicsőség mesés délibábjába, ahol csepp zavar nélkül lehet eljátszani – az sem baj, ha farsangi maskarában, karneváli figuraként – az igazság örök bajnokának, a nemesség fennkölt lovagjának hősszerepét, aki attól »különszám« a világhistóriában, hogy ő az, aki mindig legyőzött mindenkit, csupa-sugár múltja nem ismer egyetlen vereség-árnyékot sem.”³¹

Az 1979-es őszi verőfényes októberében a kolozsvári Kányafő oldalában szüretelő Szabó Gyula szemében (16-án „indul” a IV. kötet) egyszer csak az aranyló szőlőbogyók is „sorsgolyóbissá” változnak, amint átpillant a Szamos túloldalára, a monostori rét haditábornok idéző sarjúboglyáinak „sátorkúpjaira” – s írói tekintete máris a negyedfélszázaddal korábbi csataterek „véres valóságának” látványát vetíti elének: „Ősz van újra. Rég az ideje, hogy nem fénylett ennyit a szeptemberi-

29 Cseke Péter: *Ceruzavázlatok az ötvenéves Szabó Gyula portréjához*. Könyvtár (a *Művelődés* melléklete), 1980, 10, 20–22.

30 *A sátán labdáit*, II. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, 5.

31 *A sátán labdáit*, III. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 7–8.

októberi ég. Volt közben – október 8-ára virradólag – némi dér is, volt némi szelesborús nap, de ezt a keveset leszámítva immár hat hete veri a verőfény a kolozsvári Kányafő oldalát. [...] A rét hátában a monostori domb, ahol a kenyerét vérrel evő basa, Szejdi Achmed állíttatta volt fel a sátrát, s ahonnan egy »dombot« küldött Konstantinápolyba nyúzott erdélyi fejekből. Odább – a Gorbóvölgyétől jobbra, Fenes felé – a kétpúpú tevehegy, amelynek a tövében halálos sebeit kapta a lókedvelő Rákóczi György a megbicsaklott ló miatt. Még odább Gyalu s az alkonyi fényégre finoman felrajzolódó Gyalui-havasok: az a színtér, amelyről Kolozsvár krónikása, Segesvári Bálint az 1633-as esztendő május 21-i és 22-i napjain a tavaszi fagyot jelezte, s a fagyosszentek hóhintését, amikor »egész Gyaluig ért a hó a havastól alá«, hogy »mind elsüté teljességgel a szőlőket«, és »sok fecske és görlicze holt meg« a hideg miatt... Háromszáznegyvenhat esztendő ment tova azóta – balkézt a Kalányos árkán túl s a Házsongárdon innen, egy temető hemzseg a fehérülő sírkövektől, mintha pityókás zsákokkal lenne megrakva: megannyi emlékmű a sírhantlábnymokkal múlt időnek –, s mi mégis élhetjük nap és dátum szerint a régvolt fagyot-havat, annyira, hogy májusi éjen azt látjuk nyugtalan álmunkban: fehér hó lepte be a szőlőkarikák zsenge vöröses-zöld koszorúit. És az ébrenlét is mintha az álomból vetülne ki: az írás, a betű, a papíron száradó tinta nyomán megelevenedik az elmúlt élet. Aligha volt véletlen, hogy éppen az ország akkori legírásstudóbb embere, Apáczai csodálkozott rá a felfedezés legnagyobb élményével a betűkre itt Kolozsváron, amikor – még csak közel a temetőhöz, a temető szomszédságában – azzal köszöntött be új professzorként a Farkas utcai iskolába: »Milyen csodálatos dolog az írás és az írás olvasása!« Mintha egy új világrészt fedezett volna fel az apró betűben, úgy ment el az írás iránti csodálatában Amerika felfedezésének pillanatáig, s nézte ott, hogy az írástudatlan őslakók nem a kard, hanem a betű iránti csodálatban tisztelik a messziről jött hódítókat isteni lényeknek. Az írni tudó isteni lény azonban szüntelenül a véges élet, az elmúlás, a megsemmisülés emberi sorsát érezte magán, s folyton fájta a feje az örökkévaló idő pusztító hatalma alatt az örök életért, és így gyakran a legfájdalmasabb emberi vergődés lett az írás...”³²

5. *A sátán labdái* első három kötetének szerkesztője, Csiki László idézte volt fel Szabó Gyula temetése után az erdélyi régmúlt egyik tudós kutatójának találó megállapítását: „Ez a Gyula többet tud a középkori hétköznapiokról, mint az akadémia.” Bár Csiki nem „nevesítette” az első kötet megjelenését honoráló kinyilatkozás szerzőjét, a szóhasználatból ítélve számomra nem kétséges, hogy az 1591 és 1847 közötti székely falutörvények világát búvárló, azokat 1947 óta időről időre bővített kiadásban közreadó, 1990-ben akadémikussá választott Imreh Istvánról van szó.

Bizonyára a történelmi források vendégszövegeit kommentáló történelemfilozófiai esszék „történelmi zárványokat” feloldó időtlenítésének okán. Ez

32 *A sátán labdái*, IV. Buk., 1981, Kriterion Könyvkiadó, 5–6.

a felismerés készítette megszólalásra még Szabó Gyula életének utolsó heteiben Tamás Gáspár Miklóst is, amikor a 2004. december 5-ei – a határokon túli nemzeti közösségeket kiközösítő – választásokat megelőzően így írt: „A hatalom elvesztése – beleértve a szimbolikus hatalmat – az egyik legnagyobb, fájdalmas izgalomforrás, amint azt a tragédia műfaja bemutatja nekünk Euripidésztől Shakespeare-ig és Brechtig. A magyar irodalomban – talán nem véletlenül – ennek legkíméletlenebb ábrázolása Móricz Erdély-trilógiája, mostanában pedig Szabó Gyulától a nem kellően méltányolt *A sátán labdája*.”³³ Azóta is visszatérő témája az alkalmi megemlékezéseknek: nem méltányoljuk kellőképpen Szabó Gyula életművének történelemfilozófiai vonulatát. Tamás Gáspár Miklós érvelése, sajnos, nem győzte meg a Móriczot is negligáló újabb kori „kánonszerzőket”. De az is lehet, hogy meg sem kísérelték elolvasni vagy elolvastatni *A sátán labdája* jobb sorsra váró köteteit. Könnyebb volt azt terjeszteni róluk, hogy „olvashatatlanok”. Ilyen körülmények között más író talán abbahagyta volna az írást vagy pedig „alkalmazkodik a korszellemhez”. Szabó Gyula öt szívinfarktusa ellenére kitartóan, megszállottan kutatott és írt, munkája pedig időtálló lesz tíz, húsz és ötven év múlva is – jövendölte az író 90. születésnapján Tamás Gáspár Miklós. „Életművének olvasása azoknak ajánlott, akik képesek félretenni a mindennapokat, és el tudnak merülni egy igen magas szintű és igen sajátos művészetben: nevezetesen a múlt feltárásában, legyen az a kollektivizálás vagy értelmiségi lét az ötvenes években, Mikes Kelemen vagy Apáczai Csere János sorsa, netán az Erdélyi Fejedelemség a 17. század közepén. Elmélyült olvasást igényel, és különleges élményt nyújt.”³⁴

Jellemző epizódot elevenít fel Csiki László. A kilencvenes évek elején, amikor „az erdélyiek iránti akkori s azóta tovatűnt lelkesedés” jegyében Kossuth-díjra szerették volna jelölni Szabó Gyulát, nem akadt senki, aki az életmű ismeretében az indoklást megfogalmazza.³⁵ Még nem ismerjük Pomogáts Béla romániai magyar irodalomtörténetének magyarországi visszhangját, de az máris bizonyosnak látszik: a szintézis terjesztésének (pénzügyi?) akadályai nem teszik lehetővé, hogy a Szabó Gyuláról méltányos kép alakulhasson ki az utókorban.³⁶ A megjelenése idejében rendkívül népszerű *Gondos atyafiság* 2005-ös újrakiadása is óhatatlanul erre emlékezteti Filep Tamás Gusztávot, az író reménybeli monográfusát: „Szabó Gyula egy talán nem is nagyon rejtélyes ok következtében – tudniillik, hogy dolgozott, ahelyett, hogy »adminisztrálta« volna magát – soha

33 Tamás Gáspár Miklós: Nem lehet! *A Hét*, 2004. nov. 25.

34 Tamás Gáspár Miklós: Szabó Gyula öröksége. Tudósítások a múltból. *Liget.ro*, 2020. november 19.

35 Csiki László: Szabó Gyula jeles hétköznapijai (1930–2004). *Magyar Napló*, 2005, 2. Ua. in: Antal Orsolya–Oláh Sándor (szerk.): *Szívszakadásig*. In memoriam Szabó Gyula. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal, 5–12.

36 Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)*. Csíkszereda, 2009, Pallas-Akadémia Könyvkiadó. A Szabó Gyula-portré a 313–319. lapokon olvasható.

nem lett igazán ismertté itthon [mármint Magyarországon – Cs. P.], noha koronként a romániai magyar próza legsúlyosabb darabjai kerültek ki a keze alól. A hagyományos realizmusból a tényirodalomig vezető híd másik legfontosabb pillére az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György balvégzetű lengyelországi hadjáratával kezdődő bukásáról, illetve arról az 1657-től 1664 tartó »hét szűk esztendő«-ről, amikor is »elgázolta a vadkan Bocskai István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György szépen plántált fél évszázados szőlőjét« – épített műfajteremtő esszé-, dokumentum-, illetve kollázs-regény, az ötkötetes *A sátán labdáí*. A *Gondos atyafiság* és ez utóbbi közötti összekötő szál a *Gólya szállt a csúrré* című szülőföldvallomás, amely tényszerűen, a szülőknek a szövegbe épített levelei révén vetíti ki a regény történelmi és családi, illetve családtörténeti hátterét, s amelynek függeléke az apai család szálán visszafelé haladva a madéfalvi veszedelem koráig keresi meg a faluközösség történelmi gyökereit. Az utolsó nagy munka pedig a négykötetes *Képek a kutyaszorítóból*, amely részletesen ismerteti az ötvenes évek kisebbségtörténetének a fordulatait, és azok kapcsán fölfejt az erdélyi magyar írói felelősségtudatnak a lélektanát – más látószögből szemlélve a helytálláskultusz mítoszát, mint ahogyan azt megszoktuk.³⁷

Nem kis megerőltetést igényel az ötkötetes mű 2114 könyvoldalny *„történelmi hosszútávfutásának”* a végigkövetése – ismerte el Lövétei Lázár László is, hiszen *A sátán labdáí* mai és holnap olvasójának újra meg kell tanulnia a 17. századi magyar nyelvet. Ehhez viszont nélkülözhetetlen, hogy a mai tankönyvírók sokkal jártasabbak legyenek a legkorszerűbb szövegértelmezések módszertanában, és képesekké váljanak felfejteni az *„erdélyi Mohácsról”* szóló történelmi tudósítás korabeli levelekből, naplókából, emlékiratokból, emlékiratokból, diplomáciai iratokból *„ványolt”* nyelvi szövetét. Lövétei meggyőződése ugyanis az, hogy a posztmodern irodalom *„pápái”* szívesen elcsérelnék egész életművüket *A sátán labdáíért*. *„Hasra esünk mindenféle (külföldi vagy magyar) divatos magyar regény előtt, miközben karnyújtásnyira van tőlünk a legvegytisztább erdélyi magyar irodalom.”*³⁸

6. Egyik róla szóló tanulmányomban a honvisszafoglaló Szabó Gyula nyomonkövetésére vállalkoztam. Annak a levélnek a sugallatára hallgatva, amit szomszéd falusi földijének, László Gyulának írt 1993. február 16-án. *„Nekem legkedvesebb utam a világon az, amelyik Székelykeresztúrt és Homoródalmást »köti össze«, s éppen ez az úttáv attól külön kedves (mióta történelmi »emlékem« odáig mélyült), hogy ez útmellék a maga egészében szinte »Szent László földjének« mondható. [...] Szent Lászlónak ezen a földjén László Gyula [...] most éppen ennek a földnek a Szent László »képeit« ajándékozza nekünk, az összes többivel együtt, Gelencétől Felsőlövéig, »összesen 29«-et. Mekkora gazdagság lesz ez! Lelki honfoglalás! Visszfénye és emlékképe annak, ahogy Szent István és Szent László a honfoglalást a lelkieken végbe vitte...”* A kettős honfoglalás

37 Filep Tamás Gusztáv: *Inventárium és etika. Új Könyvpiac*, 2005, 5, 31.

38 Lövétei Lázár László: *Tankönyvírók figyelmébe! Székelyföld*, 2010/10, 176–177.

elméletét kidolgozó, a két magyar történelem további feltárására buzdító Széchenyi-díjas régészprofesszor ajándékkönyvét, *A Szent László-legenda középkori falképeit* köszönte meg ekképpen. Bizonyságául annak is, hogy Szabó Gyula történelmi emlékezete a maga műveivel ezt a szellemi-lelki honvisszafoglalást készítette elő.

Miután ezt elvégezte, úgy ment el, ahogy az édesanyja is: „Inkább haljak meg, ha dolgozni nem tudok.” Megbékélt lélekkel, mivelhogy tudta: a halál megőrzi, miután újjáteremti. Amikor már nem volt jártányi ereje, s a golyóstollat is alig tudta a kezében tartani, akkor sem bírt meglenni munka nélkül. Amikor megérte azt a napot, amellyel élete a 75. esztendőbe fordult, még megírta legszebb hónapjának a történetét: a születés, a szerelem és a számvetés havát. Ezt megelőzően pedig arra is volt gondolja, hogy az életében megjelent utolsó könyvének, az „egy letűnt írói idő elejéről és végéről” tanúskodó *Kényszerpályáknak*³⁹ a nyomdahibáit – utókorára gondolva – kijavítsa. Az elmúlásra készülődve mindent rendben akart hagyni maga után. Annyira „szívügye” volt ez a kötet (is), amelynek értékvilágában a szív és a szülőföld egymástól elszakíthatatlan, egymásból kiszakíthatatlan fogalompárost alkot.

A Magyar Örökség-díj Ezüstkönyvéből Szabó Gyula azóta sem került át a díjazottak Aranykönyvébe. Most már végérvényesen sajnálhatjuk, hogy a Kosuth-díjtól is „megkímélt” szerző nem az Országházban mondhatta el ezeket – a szülőföldjén 2004. június 26-án elhangzott – szavakat: „Ha a Kárpát-medence magyarok lakta helyei megduzzadnának jóféle lokálpatriotizmusokkal, lehet, egészen földi közelségbe kerülne még az a bizonyos Haza a magasban is...”⁴⁰

39 Szabó Gyula: *Kényszerpályák*. Sepsiszentgyörgy, 2004, Albert Kiadó.

40 Uő.: Őszi számvetés. *Székelyszékelyföld*, 2004, 12, 159–166.

Alkotás a kulturális és lelki omlás létállapotában

Suhai Pál: *Napvégi Napban* (Válogatott versek)

Bevezetesként néhány alapvető, általános értelmezői kijelentést szeretnék tenni Suhai Pál költői világképéről, melyek természetesen idővel pontosítandók, kiegészítendők, majd négy (+4) verset tüzetesebben is elemezve-értelmezve megkísérlek az alkotói folyamatokhoz, versszerveződésekhez, konkrét képi, gondolati és érzelmi összefüggésekhez is közel kerülni.

- A nagy romlás létállapotában élünk. A kulturális és lelki romlás általános és szinte kivédhetetlen.
- Az emberi élethatalmak ellentétei feloldhatatlan paradoxonokig eszkalálódnak.
- A lényegi bűn tudattalan, fel nem ismert: a feltartóztathatatlan rombolás az egymás ellen ágáló szent ügyek harcából keletkezik, mintegy melléktermékként.
- A lírai én önmetaforizációja során egyszerre azonosul a transzcendens ítéletté váló bűnnel, és válik eleven cáfolatává a szent ügyek harcosainak.
- Ellentét képződik a harcolók ingerült örjöngése és a növekvő-közeltgő transzcendens bűn-ítélet szelíden egykedvű mosolya között.
- A lírai én lelkébe az édesapa révén horgot vetett a világháború civilizációs traumája.
- Fájdalmat, tűrést is vállaló, a múlt értékeire szegezett dacos tekintet kívántatik.
- Nem a mű, nem valami épített marad meg az általános omlásban, hanem a szobormerev szembeszegülés gesztusa.
- A szellemi út – a személyes arc őrzése és a sorsválasztás – esélyt kap a maradandóságra, amit művei írásával „váj ki a légből” a költő.
- Az alkotói én képzeleti szoborrá merevítése: a megmaradás és értékőrzés fájdalmasan fegyelmezett záloga.
- A lírai én mindenkor kész a transzcendens égi sugallatok fogadására – akár jó, akár rossz a hírérték.

FODOR MIKLÓS (1967) költő, zenész, esztéta. Legutóbbi kötete: *Garabonciás-katalizátor. Dinka versek, szövegek és dalok* (Budapest, 2023).

- Egy-egy érzékelt, megfigyelt valóságalem jelentésgazdag és távlatos látomássá válik az alkotásfolyamatban.
- Az én a szerényebb szépséget választja, melyen mégis átüt a gazdagabb.
- A költő az eredeti és jelentősebb szépséget a rá való szüntelen emlékezés-sel – szellemi értelemben – életben tartja; bár az omló, kihűlő valóságban ideiglenesen lemond róla, a majdani újraélesztés reményét nem veszíti el.

TÉLI RÓZSÁK

Virágát dobhatta a rózsa el csupán,
a gyors tüzet, amely kezdett körmére égni
(a téli ég karmosabb ágakat kíván),
ám levelei maradtak a világvégi

szeles, vad jóslatoknak ellenére is,
most így áll, pőrén, fázva, félig vetkezetten,
élő szoborként, jégpáncélba fagyva itt,
de mily szép! – piroslik a zöldje a hidegben.

A jég alatt a szín elevenebben ég,
így égünk mind mi is talán egy régi parkban,
holt rög fölött mutatva még a nyár színét.

Nekünk a rózsáért a fényt ígérték hajdan.
Levélnék most a dac jeges fegyelme jut
virrasztani – ha olvadunk, meg is halunk.

Miképpen válik egy érzékelt valóságaleméből belátás a lélek rejtett világába? Ezt a költői szellemi utat próbálom végigkövetni a *Téli rózsák* című versben.

A konkrét kép, amit láttat a vers: egy rózsa. Kezdetben csak annyit közöl róla, hogy 'virágát eldobta'. Megszemélyesíti a növényt – valóban, de lássunk e költői technika mélyére. Amikor megszemélyesít a költő, úgy láttat valamit, mintha élő volna. Azt is mondhatnánk, hogy lelket, jelen esetben cselekvési képességet ad valaminek, aminek egyébként nincs ilyen képessége. A rózsa már ekkor nem a tapasztalat rózsája, hanem egy lelki kép. A virágja nélküli rózsa éppenséggel azt a mivoltát veszítette el, amiért szeretjük. Miért dobja el 'valakí' a lényegét? Mire utal e történet? Már most, az értelmezés kezdetén jeleznek egy általános világképi elemet e költészettel kapcsolatban: a kultúra értékvesztett, romos, és mivel a kultúra körbeöleli a lelket, ebből következően a lélek bajban van: szüntelen ellenállásban kell, hogy védje életterejét, miközben ehhez forrást döntően önmagában találhat csak. Visszatérve a rózsához: két választ kapunk a kérdésünkre, miért dobhatta el szirmait. Az első válasz a virágszirmok értel-

mezésével születik meg. A szírom: „gyors tűz”. A tűz képét a rózsa pirossága sugallja. E tűz, mely valójában a rózsa lényegéhez tartozik, a lényegen belül pedig a teremtő erőkhöz, „kezdet a körmére égni”. Kinek a körmeiről van itt szó? Nem világos. A rózsa képére a valamilyen égő dolgot (gyufát, gyertyát) kezében tartó ember képe vetül. A rózsa ezen a ponton már a lélek metaforája. A lélek vágyódó, teremtő, szenvedélyes, szerető része önveszélyessé vált a lélek számára: tüze, mely kifelé alkotó módon lenne hasznosítható, már visszafelé hat és pusztít. Ez egy ok arra, hogy megszabaduljon tőle az én, miként szirmától a rózsa. Előkerül egy második, zárójeles érv is: „(a téli ég karmosabb ágakat kíván)”. Miközben az ég akár érzékelt látványelem is lehetne, amiatt, hogy kíván, azaz megszemélyesül, lélekkel töltődik, valami metaforájává is válik. Az ég hagyományosan, és Suhai Pál költészetében is, a transzcendenciára utal. A transzcendencia kívánalma a lélek számára olyan isteni parancs, mely életben maradását és fejlődését szolgálja. Aki hallja és megéri, annak kötelezés. Minél jobban átmetaforizálódik a szöveg, annál erősebbé válik a szellemi jelentés. A tél elszakad a konkrét tapasztalattól, és egyfajta lelki-társadalmi-kulturális telet, kihűlést, életellenessé válást kezd jelenteni. A „karom” megidézésével a növény állati tartalmat kap, mely szintén a lélekkel telítés egy költői módja: a vers olvasója, hallgatója e ponton már valamiféle látomásba érkezett: szinte látja, ahogyan a virágtalan rózsa a fenyegető télben megkapaszkodik vagy harcol, mindenesetre keményen védekezik. „Most így áll, pőrén, fázva, félig vetkezeten, / élő szoborként, jégpáncélba fagyva.”

A látomás alkotó, biztató, ellentételező pozitív eleme: a rózsa zöld levelei, melyeket megtart „világvégi / szeles, vad jóslatoknak ellenére is”. A jóslatok hagyományosan isteni eredetűek. Meghallói olyan emberek, akik közvetítésre születtek és erre is köteleződtek. Suhai Pál költői önképéhez e szerep vállalása szervesen hozzátartozik. E látomás rendkívül gazdag jelentést tömörítő kép. Pontosan kifejezi a költői önértelmezést. Benne van a legkívánatosabb szépség (a rózsa virága utal erre), de csak mint múlt, mint amiről le kellett mondani az élet élhetősége érdekében. Benne van a színtelenebb, szikárabb, védekezőbb életstratégia választása, ennek fájdalma. Benne van az is, hogy minden szépségről azért nem kell, nem szabad lemondani, hisz a leveleket nem hajlandó levetközni a rózsa. Benne van a kihűlés tényleges próbatétele, a (lelki-kulturális) fázás vállalása, benne van az érzelmi-intellektuális fenyegetettség: a negatív jóslatok meghallása. Benne van az is, hogy a levél, bár szerényebb szépségű, mint a szírom, mindazáltal paradox módon „piroslik”, azaz tud utalni, emlékezni és emlékeztetni a nagyobbra, ami jelenleg elveszett. Benne van a dacolás lelki beállítódása. Benne van az akár paradoxonig vitt ellentéteesség meglátása, megélése: a romlást hozó halálos fuvlatokkal szembeni mégis élni akarás, mégis szépséget létrehozás választása. A legmélyértelműbb paradoxon a versnek azon állítása, mely szerint a rózsa „jégpáncélba” van fagyva. E kép szerint a jég, melyet a tél halálos hidege fúj rá, végül is életvédő páncéllá válik. Létrejön a „dac jeges fegyelme” – „ha olvadunk, meg is halunk”. E paradoxon feszültségét

fokozza a költő azzal az állítással, hogy „a jég alatt a szín elevenebben ég”. Az ellentétek, ha szembeszegülnek, eszkalálják egymást.

Zárszóként ideidézem a *Szikár szükség* című vers néhány sorát: „Tartalmuk elfolyatták / útközben a legszebb szavak. / Ami van, védhetetlen. / Élőt csupán ez illet, / csupán ez adhat még reményt: / újjá kell írni mindent, / jövődőt, múltat, szerelmet – / minden-minden költeményt.”

OMLÁSBAN

Falakat ledöntő
égzengés,
kőalak, omlásban
nézek szét.

Kő-asszony, kő közül
nézek ki:
sápadt és szomorú
mindenki.

Heves elmúlás
görcsétől
föld remeg, ház omlik,
test szétdől.

Palota, erős vár
leroskad,
ki épít: eleve
romot csak.

Nem lehet, meg sem
születhet,
csak amit vége már
kikezdett.

Csak ami lehullhat,
az áll még:
ami nincs – ami van,
csak árnyék.

Így épít, kit a perc
lerombol,
arcot még, sorsot már
a romból.

Nem tudja, holnapot
megér-e,
így tekint oromról
a mélybe.

Útját a légből ha
kivázza,
röpteti két szárnya:
bukása.

A költői világlátás mindent meghatározó, mindent átszínező szellemi alap-élménye a kulturális omlásban lét. Választott alkotói alapállása ebből következően az omlásban való szétnézés. A kulturális omlás okozója homályba vész: e vers „égzengésként” nevezi meg. Az ég – Suhai Pál vissza-visszatérő motívuma – itt is az isten (istenek) lakhelyére utal, valamely pontosabban meg nem nevezett nem emberléptékű hatalomra.

A vers-én „kőalak”-ként, sőt, „kő-asszony”-ként láttatja önmagát, amint az égzengés okozta általános omlást nézi. Az értelmezőre van bízva, hogy kulturális utalást találjon e szituációhoz, mivel a vers tanácsstalanságban hagyja. Leginkább a bibliai Lót felesége juthat eszünkbe, akit éppenséggel az Isten által megítélt és elpusztított Sodoma látványa igézett kőbálvánnyá büntetésképpen, mert a visszanézés tiltását megszegte. Ha e bibliai kép valóban a vers kulturális-szellemi hátterének lényegi eleme, akkor mindenképpen jeleznünk kell, hogy miként a *Téli rózsza* című versben, a szoborrá válás itt is pozitívum: egyetlen esély arra, hogy az általános omlásban a lényegi emberi mivolt megőrződjön. A lelki keménység választása és vállalása – a szembeszegülő, a múlt értékeire és a jelen omlására egyaránt látni akaró dacos kettős-tekintet megőrzése – az élő a teljes pusztulástól védi: úgy tűnik, a paradox szellemi kő-lét az ára a maradandóságnak.

Amit a múltban az emberi teremtő akarat teremtett, azt rombolja le a jelenbeli általános, transzcendens eredetű omlás. A költői akarat természete szerint azonban teremtői akarat. Építhet-e valamit ebben a léthelyzetben? Paradox választ kapunk: „eleve / romot csak”. Önnön alkotásainak szükségszerű, és feltehetőleg eléggé hamar bekövetkező pusztulásának tudatával kénytelen alkotni a költői én. Ez a létállapot ellentétes azzal a hagyományos beállítódással, mely az öröklétet vagy legalább a kulturális emlékezetben való megmaradást célozza művek létrehozásával. Ám itt egy újabb csavar következik: önmagát kőszoborként láttatja a költő, és épp ezáltal, ha műveit nem is, dacos szembeszegülését mégiscsak valamiféle megmaradó dolognak tünteti fel. „Így épít, kit a perc / lerombol, / arcot még, sorsot már / a romból” – írja, s a vers végén, mintegy csattanóként megfogalmazza a feloldhatatlanná, paradoxszá tett ellentétet: „röpteti két szárnya: / bukása”.

E vers értelmezésének kiegészítéseképpen ideidézem *Az elhagyott háló* című darabot, melyet költői bravúrnak is tartok, mert úgy ír le egy életjelenséget

a szerző, hogy az egyúttal egy végigvitt látomásként is érthető. A vers témáját adó elhagyott pókháló jelensége értelmezésében a teremtő ereje által elhagyott kulturális állapot metaforája: „Post mortem működik” – halál utáni paradox életét éli a jelen nyugati kultúrája. „E kusza / szakadt szövedék, / e poros, rongyos háló, / az enervált ideg / még mindig megremeg, / ha zsákmány szárnya / vagy huzat legyinti meg”, [...] „fogdossa a beléje tévedt / szédült rovarnépet, / a molyokat, a legyeket, / mintha lenne még miért, / minthogyha lehetne kinek.”

A BOMBA

Íme a bűn kerek tojása:
mosolygok csak és hallgatok.
Titokban tojzatok világra
szelíd galambok, zord sasok.

Kloákátok a vér befesti,
repültök ingerülten el.
De engem langy ima, és esti
harangszó hulláma emel.

A roppant, meszes ég alatt
magam vagyok a cáfolat,
hogy nem lehet, csupán dadogva.

Míg szálltok, verdestek vadul,
s a vér és toll őrzöngve hull:
szelíden hullok én, a bomba.

Egy valóságéletem (a bomba) egy másik valóságéletem értelmez (tojás), így együtt egy lelki tény (a bűn) metaforájává válnak. A vers egészen szépen végigvitt, egységes képszöveget egyfajta látomássá válik. A hagyomány a látomást kapottnak tartja, azaz itt a lírai én a transzcendens közvetítőjévé válik akaratlan, de vállaltan.

A lírai én (rezignáltan?) hallgat (engedi megtörténni, láthatóvá válni a készülődőt) és mosolyog (a szent bölcs-bolondok előrelátásával?, hisz ami készül, az szörnyű). Jellemző e költészetre az én önmagát háttérbe vonva való előtérbe helyezése. Olykor valamilyen mértékben maga az alany is metaforizálódik: jelen esetben a bűn metaforájával, a bomba-tojással azonosul, ezen maszk mögül szólal meg.

Titokzatosság lengi be a létet, és a titokzatosság erőszakot (vér) sejtet, ígér. A vér motívuma, különösen a korai versekben többször is előfordul. Valamit titkolnak, valami fenyegető készül, ám ez talán fel sem fedhető, mert isteni eredetű – e tudat mindenképpen szorongást okoz.

A lírai én azonosul a bombával, így személyesíti meg. Ám ez abszurd – és szarkasztikusan fanyar – csattanóként a vers végén mondatik ki. A csattanó Suhai Pál egyik kedvelt költői hatástechnikája. Ugyanakkor egyben „cáfolatként” is értelmezi önmagát, bár hogy konkrétan minek is a cáfolata, kifejtetlen marad. Talán nem értelmezem túl a verset, ha azt mondom: annak az ádáz harcnak, melyet egymás ellen és szent ügyeinkért folytatunk a történelem hajnala óta mind a mai napig.

Paradox, hogy a bombát ima és harangszó emeli magasba – hogy megáldják a fegyvereket. Ugyanakkor ebben a világképben a pusztítás/omlás végső soron transzcendens eredetű. A bűn maga válik isteni-karmikus büntetéssé. Ezt az átváltoztatást végzi valamilyen rejtélyes, a sorsszerűség is uraló erő.

Olykor csak a metafora, a kép jelenik meg, hogy mire utal, homályban marad (madár utal a repülőgépre). A vers költői bravúrja éppen az, hogy csak a cím (a kezdet) és az utolsó szó (a vég) nem tartozik a látomáshoz. A látomás tehát az érzékelt valóságtól közrefogottan, zavartalanul tárul elénk.

Szent lázban egymást ölik az emberek, miközben szülik és növesztik a bűnt, mely mint bomba mindőjüket és mindent is elpusztítani készül. Tudattalan önsorsrontás folyik az emberi világban: miközben Szent György lovagokként a szent ügyet képviselve hadakoznak egymás ellen az elitek, a sárkány, a valódi ellenség kicsusszan a látóterükből, és mosolyogva nézi e küzdelmet, az ő érdeke, hogy abba ne hagyják...

E paradox, titokzatos, az abszurd-önellentmondó, önmegsemmisítő erőszak rémével terhes létállapot a tudattalan vagy fél tudatos lelki-szellemi világban a kimondott szavakat dadogóvá teszi. A dadogás felszíni jelensége valami mély, elfojtott tartalomra utal, valamint arra, hogy e mély erőelszívó, deformáló hatalom nem engedi az értelmes megszólalást. A mélyértelem Suhai Pál költészetében lépten-nyomon látomásba öltözik, hogy rejtekezve azért megjelenhessen.

Ami az őrzőgő, ingerült egymásnak feszülés melléktermékként megszületik (mint egy tojás), ellenállás nélkül közelít. A bomba „szelíden” hullik alá, és fenyeget azzal, hogy véget vet annak a világnak, mely őt létrehozta. Nincs benne agresszió, bosszúvágy, indulat. Olyan mintha valamely karmikus folyamat végterméke volna és mint ilyen: megnyugvás a megoldásban, mely isteni válasz az emberi folyamatokra.

Nem véletlen hoztam szóba Szent Györgyöt az elemzés során. Megidézi őt egy ironikus versében Suhai Pál is *Szent György-vitézek* címmel. E versben az eredeti legendát átértelmezve a fellépő szentgyörgyök nem a sárkány ellen hadakoznak, hanem egymás ellen tapsorkán közepette. A sárkányok meg csak gyűlnek, gyűlnek, majd eltűnnek a messzeségben, hogy aztán valamikor, váratlanul... ki tudja, mi lesz? „Embervér mocskolja képét / sok győző, vad Szent Györgynek: / nézni ál-meredélyét e sorsnak / sárkányok jönnek. / Okos fejfel bölintanak: / ennek is, ennek is vége. / S gúnárként meresztve nyakat / fölsuhognak a semmiségbe.”

KISDED OROZSLÁNT VEZET A GYERMEK...

Kisded orozslánt vezet a gyermek
óvodába.
Puha mancsokkal lépdél most
a szörnyeteg:
anyám tejét is elissza,
lágymemlékre omolva
visszahajlik ifjúságomig.
Kihűlt falvak, vad városok bozótjain
szőre hull és teste sárgán feltűnik.
Láthatatlan immár ő vezet,
villamosra száll,
ázott bundája szörnyű szag,
lábak közt hangtalan morog,
de mit is hallotok:
gyomrában elsüllyedt harangok:
kövek konganak,
mert szörnyen tartom ám,
mert szörnyen éheznek,
mert bordája ketrece,
és stoplámpaként világít rátkok
vérekes szeme.
Mint palánkon ugorna rajtam át,
de csüng a léceken:
testembe vájva holdsarlónyi karmai.

Az orozslán a lélek szörnyetegének, értelmezésem szerint egy lelki traumának a metaforája. Gyermekkorától hordozza ezt a lírai én – „anyám tejét is elissza, / lágymemlékre omolva”. A versfolyamat azt ábrázolja, hogy kezdetben az én vezette az orozslánt, ám a versírás időpontjában a viszony megfordult: az orozslán vezeti őt. A lelki trauma végső eredete a civilizációt ért pusztítás: kihűlt falvak, elvadult városok. Itt csak utalás történik erre a traumára, melynek oka, ágense ismeretlen marad.

Az orozslán gyomrában elsüllyedt harangok abszurd képe avatja a verset látomásverssé. A látomás lehetősége kezdettől fennáll, hiszen a vers is azok közé a darabok közé tartozik, ahol az alkotó nem lép ki teremtett képei világából, nem értelmezi őket, nem mondja meg, mire utalnak. Felfogásom szerint látomássá akkor válik egy szöveg, ha valamely kulturálisan lényegi viszonyra utal. E lényegnek pedig kapcsolatban kell lennie a transzcendenciával. Ugyanis a látomás meghatározásához hagyományosan hozzátartozik a tudat: megfejtendő isteni üzenet érkezett. A harang ténye a fogódzó, mely által Isten beléphet a vers világába. Helye mély értelmű és ellentmondásos, mindazáltal Suhai Pál

költői világára igen jellemző: az oroszlán, azaz a szörnyeteg gyomra. A szörnyeteg keletkezése az a tény, mely megemésztette a túli világhoz való emberi oda-vissza kapcsolódás lehetőségét, ezáltal szörnyen meg is nehezítette. Mint ha csak az oroszlánt, a civilizációs eredetű lelki traumát végzetesen megközelítve lehetne kiszabadítani a harangot... Viszont a szörnyeteg ezt nem tűri: „stop-táblaként világít rátok / vérekes szeme”.

Azzal fenyeget a látomás, hogy az oroszlán kitör a lírai én lelkének ketrecéből és behatol a világba. A feszültség a végletekig fokozódik a vers végén: azért nem tud kitörni a lécek közül az éhező „szörnyeteg”, mert a lírai én testébe vájta karmait. A látomás a vállalt-kapott költői szerepet is a maga végletes feszültségében ábrázolja: a költő rettenetesen szenved az oroszlántól, de nem engedi rá a világra. Éheztetni, ez azt jelenti: megakadályozza, hogy a kultúrát fel-falja. Mintegy kultúravédő áldozati szerepet vállal. Ám az éhség fokozódásából logikusan az következik, hogy a szörnyeteg indulata is fokozódni fog az időben. Az olvasóban az a sejtés marad a vers elolvasása után, hogy a végtelenségig ez az állapot nem tartható, az oroszlán előbb-utóbb el fog szabadulni...

A kérdésre, miféle civilizációs trauma horga akadt a gyermeki én lelkébe, a *Legenda* című kései versből kapunk választ. „Hogy vártam őt! Szívemben vak remény. / Apámmal egyszerre születtem én. / Cserepovec, hófelhőid alatt / a kis robot hat éve rászakadt.” Ez az öselmény vált Suhai Pál költészetének egy lényeges hangulati elemévé, melyet így fogalmaz meg: „Azóta minden idegen nekem, / sötétben nézek, lesunyom fejem.” A költő most nem alkalmazza egyik kedvelt költői eszközét, a valóságélem metaforizációját, feltehetőleg azért nem, mert itt a valóság oly erős hatalmát tapasztalja, mely elegendő a költői kifejezéshez és hatáshoz. Ezt elfogadva én mégis megkísérlem a metaforizációt (az általánosítást és távlatosítást), és azt mondom: a második világháború eseményei – vagy akár a korábbi történelmi traumák – oly mértékben behatoltak a társadalmak élő szöveteibe, a lelkekbe, oly kevéssé lehetett az általuk okozott traumákat meggyógyítani, annál inkább valamiképpen elfojtani, torz reakciókban kiélni, hogy a traumák hatásai nemzedékről nemzedékre szállva mind a mai napig velünk élnek, kifejtik roncsoló hatásukat. Mindazáltal a történelmi emlékezés, a dacos szembenézés és értelmezés, az ezzel járó fájdalmak vállalása, a gyűlölet elutasítása, a hajdani értékekre való megátalkodott emlékezés, azok megidézése az általános omlás közepette talán az egyetlen keskeny út valami Jó felé – és ezt az utat Suhai Pál életében, költészetében hűen járja is. „A jussom ez, s csupán remélhetem, / megóv, ha terhét vállamon viszem. / S mert minden más jót másokra hagyok, / csomagolok már, lassan indulok. / Jön értem égből mennydörgő fogat. / Átlépem tűnt időm. Árnyékomat.”

(Cédrus Művészeti Alapítvány, Budapest, 2025)

Mégis

Ágh István: *Már soha senki*

Nap Kiadó, 2025

Már soha senki: két időhatározóból és egy általános alanyból álló hiányos mondat keresi állítmányát művek címétől nem szokatlan módon, ami viszont figyelemfelkeltő, az a komor jelentést sejtető kétszeres (ha nem háromszoros) negáció. A címbeli alany hívására Ágh István újabb kötetének két verse is válaszol, mindjárt a nyitó költemény, a *Síratók után*, majd később, a második ciklusbeli, a kötettel meg egyező című. Illenék talán a dolgok rendje szerint haladva az előbbiről szólni elsőként, ellenben az utóbbival kezdve már most adódik a lehetőség, hogy rámutassunk a kötet egyik meghatározó tematikai vonulatára: a mintegy nyolcvan vers közül több mint húsz azoknak a száma, amelyek közvetlenül idézik fel a halott hitves emlékét. Mégpedig a versbéli helyzetet, a kommunikáció jellegét, az emléket indító mozzanatot, az érzelmi hangoltságot tekintve meglepően széles regiszteren.

Az alaphangot érthető módon a pótolhatatlan veszteség, a társ elvesztése nyomán támadt űr, a kínzó hiány adja. Szülőfalujában is egykor élt babonát idézi *A bánat orgonája*: az elhunyt „rejtett jelenlétére” utal a tárgyak különös, magyarázhatatlan viselkedése, itt a parkett vagy az ajtó nyirkosága, az ágy rengése. „Mintha már felőle / hallanám a hangot, / amit elmúlása / végleg elmúlasztott, // s amit életében / elfojtott a lárma, / az itt hagyott tárgyak / jajgatják utána.” *A Négy keserves* nemcsak címében, hanem formái és tartalmi jegyeiben is híven szól a népdalok nyelvén, anélkül hogy pusztá utánezat lenne. Második darabja megfordítja a közismert dal alaphelyzetét: „Kitörtem a kezemet, / úgy ölelsz meg engemet...” Ez az ölelés azon-

ban már az utolsó: „felvesszük egymást a végén / mint a végleges ruhát”. A gyász lelki furdalással párosul a *Hiányérzetben*: „Gyászomat más hiány is terheli, / és nem tudom már soha jóvátenni, / mit a halál-félelem visszatartott.” A „testrészek” szerinti gondoskodás közben elmaradt a lélek ápolása, amit a vers igyekszik pótolni, amikor a „dédelgetés színönimáival” játszik, és bájjal, szeretetteljesen szólongatja: „kis mamácskám, dvirágom, döndbirágom!” A veszteségben a véglegesség, a megfordíthatatlanság a legfájdalmasabb. Átélőjében belső korszakváltást foglal magában, fordulópontot, amelyben a jövő beláthatatlan, a jelen pedig a múlt függelékévé válik. Árulkodóak az *Utánad* időhatározói: mióta, már (kétszer is), miután, akkor, amikor. Majd elérkezünk a „most” idejéhez: „mit álmodhattál, most is azon tűnődöm, / hajlékodban, mint egy hajléktalan?” A *Már soha senki* higgadt tempóban, kiegyensúlyozott versbeszédben sorolja közös életük emlékezetes állomásait. Az objektivitás fegyelme, a távlatba helyezés kétség kívül változást jelent a megértésben és a belső feldolgozásban, ám így sem tudja meg nem történtté tenni, ami történt: „a gyász az ágyat végleg letakarta, / ahova soha senki nem feküdhét”.

A tárgyak nem feltétlenül kísértetek vagy szellemek borzongató eszközei. A *Gesztenyész csendélet* három szem gesztenyéje az ingyen szeretet hirdetője, s közülük a harmadik – burkoltan bár – a feltámadás záloga: „hozzám a harmadik / szem épp onnan került, / ahol nyugszik, aki / adta tavalyelőtt, // emlékezetemet / veszteném elhagyva, / mélyebbre süllyedne, / nemhogy föltámadna”. Hasonlóképpen

az élettársá lett, asszonyuk hiányát sínylő szobanövények: „ha ő elszáradna, velem ki lenne együtt, / hogy másik lény is legyen a lakásban?” (*Élettársak*). Az *Egy album képei* (külön ciklus a kötet második ciklusában) ismét alkalom az emlékezésre, annál azonban jóval több is. „A döbbenet, hogy a művészet által / szerettem még a halálomba is, / társam művészetétől inspiráltan / éltem, élek az utolsó napig.” A társ tehát egyben társ a művészetben is, közösség az alkotásban, ízlésben és esztétikában; egy más minőségű, szubtilis, transzcendens együvé tartozás: „majd színültig a túlvilági kéjjel, / ahogy az anyag ideába vált, / golyocsból selyemmé, abból lélekké lett / szívvel várom a mássá változást” (*Iniciálé*). Ez a mássá változás itt kifejtetlen marad, amint az is talány, hogy ebben a legapróbb részletekig menő szemlélésben ki vezet kit, a szemlélő eleveníti meg és mozgatja a textilen az alkotó ujjait, vagy ezeknek a megelevenedett ujjaknak a mozgása vonzza a szemlélő tekintetét? *A Már soha senki* nyelvi, formai jegyeiről mondtak itt is érvényesek, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben a figyelem közelítő, ránagyító gesztusa dominál. A részletezés azonban nem zárja ki – sőt, éppen mert az alkotás folyamatáról van szó, annak műhelytitkai tárulnak fel –, hogy általános érvényű igazságok megfogalmazása is teret kapjon. Emlékezet idézte álom „a valóság helyett” – íme, a „lelkes művek” definíciója (*Iniciálé*); hasonlóképpen a „hazug szépség”, a „rossz ízlés”, a „festett rózsák” helyett az igazi „szirmokká szilárdult illat” (*Rózsák megsemmisítése*); ugyanott – bár kérdés formájában és személyhez kötötten – a művészet „csodaszép és biztosan igaz”; a metafora – szintén általunk és önkényesen általánosítva – „rejt a tény, miközben föltárja” (*Lepel*). Igazi telitalálatok a következők: „itt sincs, akár a mennyben, perspektíva” (*Gyümölcsvarázs*); „a léleknek a lábra semmi szükség” (*Föld és ég között*).

A megidézés költői fortélyá kimeríthetetlen. Orpheusz útját járja (hiszen mester-

ségének címere a *lyra*!), és bár tud a „gonosz alkuról”, próbát tesz. Felhangzik a kiáltás, de bizonytalanul, mint ahogy a próbálkozás kimenetele is bizonytalanságban lebeg (*Orpheusz és Eurüdiké*). A *Kék Angyal* az előbb eltávozott és a túlélő szerepcseréjének gondolatával játszik el, s ebben a fordított helyzetben a költő mint már nem evilági lény kíséri figyelemmel a hétköznapokban vagy éppen az alkotó munkában tevékenykedő hitvesét. Ha virárgzik a cseresznye, az is alkalom emlékezésre a régiekre, akik „beköltöztek az anyagba, / mint szellőbe a virágillat”, mind közül is az „egyetlen asszonyra”, „mert nemlétezni lehetetlen / annak, aki tovább él bennem, / hiszen már ő él én helyettem, / mikor én élek ő helyette” (*Más alakban*).

Az egymásba vetitetség rokon megszólaltatója az *Így vagyok*: „míg félig én vagyok halott, / ő él félig titokban”, majd két szakasszal később: „így vagyok egyetlen egész, / és nemcsak annak látszom, / bár a teljes egyesülés / csupán véletlen álom”. Megrója magát, amiért szüleiről megfélekedezni látszik, noha megokolja, hiszen a mostani veszteséghez nem mérhető a régi. Különben is, az idő kérlelhetetlen törvénye diktálja, hogy az ősök és a szülők „kihúlt múzeuma” az utódokat is befogadja, mert „a létezés rendje szerint / jön el a világ vége”. Szaporodnak a temetői képek. „Egy egész temetőért gyújtok gyertyát, / míg ki nem hullok istenem kezéből” (*Ellobbant gyufaszálak*). Ha esik a hó, „a farkasréti sirt is vastag hó fedi” (*Esik a hó*), ahol felesége kettejük sírhelyét lefoglalta (*Sírból nőtt vadrózsa*); ugyanitt trónol az eltűntek emlékezetét szenvtelenül fölemészítő griff bizarr bronzszobra (*Farkasréti griff*); és ide vezet bennünket a *Látogatóban* is. Egy egész család nyugszik itt, „férj, feleség és egyetlen fiuk”. Az aggodalom, hogy hírüket, a teremtésben való részvételüket a felejtés, a hétköznapok közönye a „létezés salakjává” silányítja, és rá hagyott üzenetüket majd ő is elveszíti, címzett nélküli fellebbezésbe, szenvedélyes kifakadásába torkollik:

„a legsötétebb emberárulás,
ha nincs Isten, s elmarad az öröklét,
megélni a kérészek pillanatát,
fölvillanni és kialudni tüstént,

kellünk, hogy értse valaki az egész
mindenséget, és tanúskodjon róla,
különben ez a mérhetetlen ég
vaksötét tudatlanságban forogna”

Argumentum ad consequentiam, vagyis következményre utalás, amit a logika tudománya a hibás érvelések között tart számon. De tudjuk, hogy a vers, a költészet más törvényeknek engedelmeskedik. A gondolat maga nem egyedül álló a kötetben: „nem kell hozzá nap, se szél, se ember, / de ha nem volnánk, mi indítaná, / amitől olyan gyönyörű a világ, / ki mondaná ki rengeteg csodáit” (*Virágkor*). Mutatis mutandis, Balassi Bálint sem az összefüggés relevanciáját firtatja, amikor az Úrhoz könyörög a rossztól való szabadulásért: „De ha megmentesz, ez jók következnek: / Egyik ez, hogy mindholtomig dicsérlek, / Másik meg ez, hogy azok is megtérnek, / Kik segedelmedről kétségben estek” (*Hymni tres... Ad Deum Patrem, pro levamine malorum*). Ágh István verse hitvallás az értelmes célt magában foglaló, méltó emberi létezésről. Mindezt jelen esetben nem lehet vallási-dogmatikai keretek között értelmezni, már csak azért sem, mert az általa elképzelt „odaát” éppolyan konkrétan személyes, mint maga a földi élet: „és emlékszünk, mikor egy nagy hajót / a Dunán együtt néztünk Óbudán”. Talán nem elhamarkodott az ítélet, hogy a kiemelt két szakasz a verset a kötetben, de az életműben is igen magas polcra helyezi.

A túlvilág, a halhatatlanság egészében vagy csak érintőlegesen több versnek is témája. A *halhatatlanság próbája* a mennyei kapu titkát feszegeti, de sem a hit, a dogma, sem a rejtvényt megfejteni igyekvő ész nem tárja fel. Így marad a gyermekien bájos óhaj: „Olyan élhető túlvilágra vágyom, / hol velem lakik, akit szeretek, /

és boldog emlékeim sugarában / élveztem az örökéletet, / akkor mondhatom, sietek utánad, / s kávéházban találkozni veled, / földadnám kabátod a ruhatárban, / és rögtön megkérném a kezedet.” Titkot feszeget *A lélek követése* is: „Valami bennem lévő állandóság / rejtj elöllem valósága titkát.” Ez az állandóság rokon a halhatatlansággal, az élet emberi nyelven kifejezhetetlen, változatlan magja, az utánunk jelet hagyó „élő lélek”. „Költészetem őr-lángja is a lélek, / nem észtlől, s képzelettől jön az ihlet, / én csak írom, mit halhatatlan részem / súgott, és biztatott követésre” – íme, így kerekedik egyúttal az *ars poetica* is. Másutt „ősöm súgja ezt a verset, / s utódaim sejtjébe rejtve / folytatom”, mint József Attilánál (*Valami örökkévaló*). A *Költő voltam!* szintén mintha József Attila *ars poeticájának* öntudatos kijelentését visszhangozná felkiáltójellel nyomatékosítva. (Az efféle utalások nem idegenek és nem példa nélküliek Ágh István költészetében és ebben a kötetben sem. Gondoljunk a *Virágasszony* második szakasza utolsó sorának „elhervadtanak” archaizáló igealakjára, ami finom célzás Csokonai versére, s hogy nem légből kapott a párhuzam, mutatja a két költemény tartalmi és szerkezeti hasonlósága.) A halhatatlanság itt nem mint valami előre adott kiváltság tételeződik, hanem úgy, mint ami magában a műben, a mű által valósul meg a jelent jövőre érdemesítő megváltásképpen, ha a „lét párája” (a lélek?) maga a költemény. Ami a második versszakban mint szándék fogalmazódik meg, és feltételesen, a záró szakaszban az elvégzett munka összegzéseképpen, határozott kijelentés formájában: „költő voltam! úgy néztem a világot, / akár a vers anyagát, s ahol jártam, / a környék, mint költői kép sugárzott / a mindenség delejes mosolyában”. S eközben – tegyük hozzá egy korábbi verset idézve – „Isten helyett is talpon maradtam / dicsőíteni teremtményeit” (*Álom teliholddal*). A készítés olyan erős, hogy előhívja az utolsónak lenni toposzát. A *Siratók után* emlékeztethet előző, *Rekviem* című kötetére,

meg arra a kétségre is, hogy az elmúlás árnyékában, a gyász nyomában járó kiüresedés közepette adatik-e még néhány boldog, alkotásra ösztönző pillanat.

„már látom is a képzelt világvégét,
elmúlásom képében közelít,
az összes lény és vele minden érték,
mint egy kifosztott otthon, megszűnik,

a megrendülés sodra elragadhat,
attól még följajdulna ihletem,
de ha széthull az utolsó hasonlat,
már soha senki nem írhatja meg.”

Nos, adatott, bizonyosság rá a kötet egésze és maga a vers, amely – ennyi szubjektivitás talán megengedhető – a kötet egyik legszebb verse, és elégiaköltészetünkben is minden bizonytal elölkelő helyet foglal el.

„Korszakok részese voltam és tanúja vagyok” – szól a *Visszafoglalt birtok*. Alcímében bátyja nagy ívű látomásos költeményére utal, s valóban, az építkezés, az újjáépítés mozzanatai a mindent lebontó enyészet képsorát foglalják keretbe. A Zöld Angyal elvégezte a feladatát, jöhetnek a munkagépek. De mit jelent ez az újjáépítés, ez a szorgalmas munkálkodás? Árulkodó az utolsó szakasz indítása: az újjáépítés „a mi lebontásunkkal” kezdődik. Az eredmény nagyon civilizált, minden csupa kényelem: „pazar kilátás”, „szagelszívó” és „napenergia”. Abban a házban, amit a Zöld Angyal rommá emésztett, emberek laktak, ami a helyén felépült, legfeljebb látogatók ideiglenes szállása; ezért a verset záró, már-már cinikus tömondat: „Jöhetnek a vendégek.”

„Korszakok részese voltam és tanúja vagyok.” Ágh István élethosszig tartó magánháborút folytat a két malálos kór, a közhöz és a felejtés ellen. Ebben minden lehetséges alkalmat megragad. Önmagának sem engedi feledni, közel hetven év távolából sem a sorsfordító pillanatot, 1956 október 25-éjét (*A futás*), beleszövi a „végzetes napot” hitvese emlékét idéző versébe

(*Már soha senki*), a hirtelen eltávozott barát, Arnóth Károly is a „forradalom gyermeke” volt, „ötvenhatot / egymásnak ketten együtt jelentettük” (*Búcsú megmentőtől*). S mindjárt ez utóbbi vers szomszédságában ott van a szeretett bátyjára emlékező (és emlékeztető!) *Előcentenárium*. A vers megbontja a kötet jellemző formáit; ha mindenképpen alkalmatlan fogalmakat keresünk, tekinthetjük szabadversnek, prózaversnek, versebe vizualizált prózának vagy egyszerűen prózának –, a lényeg, hogy a mondanivaló súlyára hívja fel a figyelmet. Más eszközökkel is: nagybetűs kiemelésekkel és főként a számok hangsúlyos szerepeltetésével: „kijelölik az időt a számok és összekötik / az eseményeket”. Mielőtt elkezdődne a centenáriumi év, ünnepi köszöntőkben nem szokásos „igazságok kimondására” keres alkalmat. A ténszerűségében is lehetlent, Nagy László személyes hiányát kettejük életkorának összevetésében és a „100 mínusz 1”-hez méri, s a kalkulusból kijött különbség negyvenhat év „úri hiány”, „életmüre való”. Majd félretolja a mi lenne, ha... kérdését, helyet adva ama igazságok kimondásának. Hogy igen, hiányzik műveiből kiolvasható „bölcstanácsa”, szigorú ítélete,

„mert csak a műalkotás marad érvényes,
aminek
szerelmi viszonya van az emberiséggel,
nem döntő, bár sajnálatos, hogy valaki
ennyit él,
MÍG A CSONKA ÉPPÉ VÁLIK, EGÉSSZÉ
A TÖREDÉK”.

Innentől felforrósodik a beszédmód, immár ő (Ágh István) zúdíttja az ítélet szavait Nagy László személye és szelleme ellen egykor és most is gerjesztett gonoszság, fortély, narratívák, lejáratás és elhallgatás felelőseire, az irigyekre és a kontárokra. Alig vesszük észre, hogy már nem is csak a kultúráról, egy megkerülhetetlen költő hagyatékáról van szó, mindez a kóróság az egész közéletet megfertőzte:

„színe léptek a változástól mámoros
kontárok,
börtönörből vagy onörök, akiknek, azt
hiszik,
eljött a világuk, dözsolnek a második
hatalomban,
nyilvános konditermekben edzik gyűlöletük”.

Az utolsó szakaszban visszavált személyesbe a versbeszéd. A valóság és „a lírai dimenzió” különös játékában Nagy László-versek vonzzák magukhoz alanyukat, a szülőket, asszonyt és férfiakat. Ez a száz év a Nagy László megénekelte család bevégezett száz esztendeje is. A család szét hullt, a túlélőben halványul az emlék. Mégsem veszhet el, megőrződik a három férfi képe: az apáé, aki „1000 év óta helybeli”, bátyjéé, aki „ha visszajött, elfoglalhatta helyét a férfiak között”, végül a magáé. Ennek az együttlétnek a képével zárja a verset: „úgy éreztük egymást, mintha el se mentünk volna”.

A naplóírás gondolatát mindössze egyszer említi, ekkor is feltételesen. Azonban

a határozott szándék hiányában is mutat valami naplószerűséget a kötet. Két ciklusának címe pusztán évszám, s a *Siratók után* és az *Innen az Ómegán* köztes terében az évszakok, a naptár rendje szerint egymást követő események vagy a remetélet eseménytelenségében valami megörökítendőt mégis csak tartalmazó napok indítják versírásra. A szárnyalásban oly otthonos lélek szenved a testre támadó bajoktól, az egyre erősödő gravitációtól, a tárgyak bosszantó tehetetlenségétől. Gyakran felmerül a vég képze, hol úgy, mint ami természetes módon be kell hogy következzen, hol valami baleset víziójában.

Mégis, a nagy veszteségek, a magány, a test megtöretése, a folyamatosan zsugorodó élettávlat ellenére felvillannak a kedély pillanatai, amelyek erőt adtak tovább gazdagítani ezt a már eddig is páratlanul gazdag életművet. És amelyek megőrizték a lélek épségét, hogy hírt adhasson a „halhatatlan részről”, emlékező szeretetének bűvkörébe vonhassa ismét a családot, barátot, pályatársat – és az olvasót.

Dukai István

DUKAI ISTVÁN (1956) magyar-történelem szakos tanár, költő. Iszkázon él.

A szerepjátszó lírai én önreflexív életélményei

Kiss Judit Ágnes: *A vén fegyverkovácsné plasztikai sebészhez fordul*

Kalligram, 2024

„A nő, ha megvénül, nem ér / Annyit se, mint egy rossz fitying.”
(François Villon)

A (többek között) József Attila-, Déry Tibor- és Zelk Zoltán-díjas Kiss Judit Ágnes író, költő körülbelül húsz év alatt létrehozott egy koherens és gazdag alkotói életművet, és megteremtett egy olyan sajátos imázst, amellyel már a kezdetekkor felhívta magára a figyelmet. S bár ő hivatkozásaiiban rendre azt vallja, hogy „a líra az irodalmi anyanyelvem”, mégis olyan fajsúlyú regényeket vallhat magáénak, mint a Magyar Napló pályázatán első díjat nyert *A keresztanya. Szomor Veron történetei* (2008) vagy az egészen különös, helyenként szürrealisztikus, netán mágikus realista: *A halál milongát táncol* című műve (Európa Kiadó, 2017), illetve az *Egy nőalak szürke kontúrja* című traumafeldolgozó regénye (Kalligram, 2023). Mindhárom teljesen egyedi nyelven szól az élet legkülönbözőbb területeiről: a társadalmi rétegek ízes népnyelve mellett a táncművészet (tangó) izgalmas világáról, a halál mindenhatóságáról, valamint a személyében is érintett, a költészetén is átvonuló női kiszolgáltatottság tabuk nélküli feltárásáról. A szerző a rendszerváltás környéki *Keresztanya* vidéki állapotrajzával ugyanúgy berobbant a magyar irodalomba, mint az első verseskötetével, az *Irgalmas-vernővel*. (Alexandra K., 2006) Ez utóbbit Ferencz Győző az *Alany mint tárgy* című tanulmánykötetében (l'Harmattan, 2014) olvasható *Nem festett vér* című recenziójában – meglepetését kifejezve – méltatta. Kiss formaművészetével, poétikai képzettségével, valóban a „forma fölényével”, ahogy azt Márjánovics Diána írja új kötetéről (*Litera*, 2025. 02. 26), képes érzékletes lírát teremteni, melynek sajátossága még

az intuitív ábrázolás, a persziflázsra való hajlam, a frivol megjelenítés, melyben az objektív és a szubjektív szféra fedésben van. Gondolatilag rétegzett, képiségeiben látványos, dinamikus ritmikájú önvallo-más. Emberismerete révén könyveinek oldalairól egy valóságos modus vivendi tárul fel, rendkívül összetetten, a misztikáig menően bonyolult lelkivilágról tanulskodva. Mindezt Kiss (tehetségén kívül) annak is köszönheti, hogy az ELTE bölcsészkarán túl zenei képzésben is részt vett (oboista), és drámatanárként is dolgozott a Színház- és Filmművészeti Egyetemen. Verseskötetei és prózai művei mellett (kislánya születését követően) a gyermekirodalomban is jeleskedik, számos olvasója szinte nem is tudja róla, hogy nem csupán gyermekkönyveket ír. Legutóbb ezért is díjazták, például a *Babaróka*-sorozat sikeréért, illetve a Pagonynál megjelent *Tujaszörny és nyírfakobold* című könyvéért.

Recenziójában már Ferencz Győző is utalt arra, hogy ebben a költészetben jelentős szerepet játszik a középkori villoni hagyomány, mely a világ romlottságának burjánzó eleveenségével át- meg átszővi Kiss legújabb verseskötetét is, a 2024-ben a Kalligramnál megjelent *A vén fegyverkovácsné plasztikai sebészhez fordul* szerepjátszó líráját. A kötetet – mesteri kézzel – Mészáros Sándor szerkesztette, a borító Hrapka Tibor ötletét dicséri, s benne szinte a teljes Kiss Judit Ágnes-i attribútum fellelhető. Melyek is ezek? A tematikus háló kulcsmotívumai közül első helyen említéném a társadalmi térben még mindig nagyrészt tabusított test kérdéskörét, ezen belül is a nők kiszolgáltatottságát, a családon

belüli erőszakot, az abúzust. Ez az *Egy nőalak szürke kontúrja* című regénynek alaptémája, de a *Szlamol* című kötet több ciklusának is, olykor nyers, szóhasználatában obszcén, pikírt hangnemű megjelenítéssel. A *Négyszög* című, kevésbé sikerült verseskötet négy ciklusának is a férfi-nő alap ellentéte a központi kérdése, az anyasággal járó hétköznapi és kapcsolati problémák szinte nyers kitergetése. E tárgykörben manapság magasabb a megértési ingerküszöb, így a valóság ábrázolása – olykor ugyan a felismerés rémületével – élvezhetővé, hitelessé teszi Kiss erőteljes költészetét. Másik kulcsmotívum nála a halál, sőt az apokaliptikus felhangú emberiségvég, mely legerősebben (több morálist kérdést fölvetve) *A halál milongát táncol* című regényben jelenik meg. Mottóként azonban már a *Szlamol* elején ott áll: „az alkotás egyetlen gyógymód a halálra”, valamint a *Koncentrikus korok* (Európa, 2012) ritmikusan lüktető soraiban is ott lappang, például az *Egyirányú* című versben. „Először a színek fakulnak el, / mint mikor túl korán sötétedik, / aztán a kontúrok, végül a hang, / az érintés tart csak ki reggelig. / Ha van reggel, ha van feltámadás, / testnek, léleknek, hogyha van, / talán megéri méltón menni el. / Még nem ordítok. Még tartom magam” (7) – olvassuk. Vagy gondoljunk a *Halálos villanella* torokszorítóan gyönyörű soraira (22)! Kist különösen foglalkoztatja a női test örege-dése, leépülése, a *Négyszög* egyes versei kapcsán Bonivárt Agnes megállapítja (*Kortárs*, 2022/12), hogy a problematika már a női hisztéria határát súrolja, még akkor is, ha a szerző hét történelmi/irodalmi alak maszkja mögül szólal meg, mégis erőteljesen önreflexív. Ugyanez a *Koncentrikus korokban* még nyilvánvalóbb, főképp az *Őnarckép* című versben: „egy kövér nő ül a ligetben. / Az a kövér nő én vagyok. / Ez nem most van, majd húsz év múlva. / Az a kövér nő én vagyok” (114). Ez a nőkre olyannyira jellemző félelem fokozottan van jelen Kiss szinte minden kötetében, mivel a korral (és itt bejön az

idő múlásának kulcsmotívuma is) vele jár, hogy a nő csúf lesz, emiatt nincs egyebe, mint kóbor macskája, szeretői elhagyják. Az olvasó bármennyire is próbálja ezt empatikusan kezelni, néha soknak tűnik a panasza.

És még két Kiss-attribútumot kell megemlíteni: az egyik az Isten-kérdés, a másik a költészet státusza a szerző életében. Az elsővel kapcsolatban maga Kiss nyilatkozik egy interjúban, hogy református családban nőtt fel, de az egyháztól elidegenedett, illetve rossz tapasztalatokat szerzett a kisegyházak hierarchikus törvényeskedéséről, emiatt jelenleg közvetlen kapcsolatot tart fenn a Teremtővel, nem óhajt sehová se tartozni. Verseiben a hit morális tartást, többletet jelent, a szerző működő erőként számol vele, bár némi kétellyel. *A Nincs új üzenet* (Noran, 2007) című kötet 1. ciklusa kifejezetten istenes verseket tartalmaz, melyben az *In memoriamban* ez áll: „penészedik, mint kinn felejtett étel, / bennem a hit, és néhány év alatt / rücskösre mar a védhetetlen kétely, / mint salétrom a csupasz házfalat”. Ebben a kötetben olvasható egy önkarikatúra is, a *Bolondistók*, amely az új kötetben is megjelenik, mint önimádó Művész vagy éppen a Díva szerepében, ironikusan.

Az új kötet tematikailag és a poétikai attitűdöt illetően előzménye leginkább a *Szlamol* volt, abban számos maliciózus megállapítás található a villoni szabadságról, illetve a szerelem értelmezhetlenségéről, gyors elmúlásáról, kiüresedéséről, a testi vonzalom illékonyságáról. Ez hol rezignáltan, hol gúnyos csattanóval záródóan, hol nosztalgikus vágyban nyilvánul meg. Kiss a szexualitást az emberi kapcsolatok „tabutlan” velejárójaként kezeli, annak pozitív és negatív vonatkozásával együtt. Az új kötet címe pazar Villon-alúzió: a vén fegyverkovácsnéval azonosítható a „szép fegyverkovácsnéval”, aki Villonnál mélabúsan és robusztusan nyilatkozik az idő rajta végzett romboló munkájáról. Axiómaként fogadhatjuk el, amit már *A halál milongát táncolban* a tangótanár nő

(szerzőnk rezonőreként) is megfogalmazott, hogy a halál nagyhatalom, senkit sem kímél. Mindemellett korunk a hiúság vására is, ugyan ködösíti az elmét, de a viszonylagos jólét megnövelte a nők igényeit, külsőségeikben felvirágoztatja őket.

Szerkezetileg kilenc ciklusba sorolódnak a versek, melyeknek zöme a vén fegyverkovácsnéval (a szerző karikírozott alteregójával) foglalkozik, illetve helyet kapnak a kötetben a társadalmi és közéleti problémák is. Az 1. ciklus címe azonos a kötetcímmel, benne elsőként a *Portfólió 2.0* olvasható, ez utalás az első kötetre (*Irgalmasvérnő*), melynek a *Portfólió*-jában így mutatkozott be: „Nézd, itt vagyok, mint táncos a színpadon...”, csak közben eltelt 18 év, és emiatt itt ez áll: „Már túl vagyok a klimaxomon, / Kínos korosztály – kínos a téma is.” Mert „mit ér a nő, ha szülni nem tud, / másra a vén banya minek kell?” Úgy véljük, hogy Kiss részéről ez a felvett fegyverkovácsné szerep itt minden vonatkozásban eltűzött, hiszen manapság az 50 év a nők második virágkora, elég lenne, ha 70 év fölött jajongana a nők külső és belső romlásáról. A kötetben hat ciklus erejéig zajlik a kétségbeesés, különböző szempontokból megvizsgálva a kérdést. A lírai ének eléggé destruktív az elmúlt szerelmekkel kapcsolatos véleménye. A maradék három ciklusban fölerősödik a világhelyzettel, a bizonyos társadalmi rétegek kirekesztettségével és a politikai közállapotokkal kapcsolatos hang. Néha keverednek a témakörök. A kötet így tematikailag nem egészen egységes, de el kell ismerni, hogy fontos kérdéseket vet fel, illetve azt is, hogy az esztétikai-poétikai minőség mindvégig magas színvonalú.

Az önmagával való önkritikus számvetés fontos eleme az 1. ciklusnak: „Nem táncolok rég, polcon a hangszerem / olykor tanítok (ritka, ha lelkesít)”, írja; vagy: „sok van mögöttem: vágy, születés, halál, / szégyen, dicsőség – meztelen ez vagyok” (7). Olykor a hangnem, a szóhasználat merészen villoni, mint például *A vén*

fegyverkovácsné kuplét énekelben vagy el-tűzött az öregedés láttelepe, melyben szerepet játszhat korunk nőkkel szembeni elvárása is. A tükör már ellenségnek tekinthető, mivel rossz látni, ahogy „folyik / le az arcodról / a kötszövet”. Mindebben egyfajta kétségbeesett korbírálat is meghúzódik. Formai bravúrnak tekinthető a *Szingli*, mely Petőfi *Szeptember végén* című versének daktilusait pattogtatja sértettségi futamában. Itt-ott megeresztt egy-egy obszécen kifejezést, de ez Kissnél nem újdonság. Korunk erős bírálata süt át az örök ifjúságról tartott fegyverkovácsné-előadásból: a jóléti társadalom kitermelte a fitness-médiát, az arcjógát és egyéb testszépítő módokat, valamint nagy hangsúlyt kap az intimtorna: „hüvelyed más-képp lötytyedt lesz, és a szex úgy sokkal rosszabb” (71).

A legtöbb vers csattanóval zárul, melyek axiómáknak beillő bölcselkedések humorral vagy iróniával fűszerezve. Jelen esetben ez így hangzik: „összeadva egész napod elmegy, / de szép leszel, amikor meghalsz” (12). A címadó vers 4. versszaka a plasztikai sebészhez szóló szívsvaggatóan őszinte kérdés: „De vissza tudja-e adni szemembe / a fényt, szívembe a naiv hitet! / Vissza tudja-e bőröm alá varrni / régen leszakadt szerelmeimet?” Ebben a fájdalmasan csengő kérdésben megcsillan a villoni versekben meglevő morális jelleg is. „Rázza a fejét, hogy ez lehetetlen. / Akkor mondja meg doktor úr, minek?”

A 2. ciklusban a költő saját mindennapjait tekinti át, amelybe szintén beszívárog a világ romlottsága, elaljasodása. Kiss, aki távol akarja tartani magát az irodalmi szekértáboroktól, nem vonhatja ki magát a médiahírek rombolása alól. *A vén fegyverkovácsné bekapcsolja a híradót* című részben éles bírálatát adja a diktátornak, aki a „férére teszi a koronát, / és füves legelőkre terelgeti nyáját” – ezzel a bibliai reminiscenciával tompítja a maró gúnyt, de csattanóként tanácsolja: „ledönteni, mint eleven szobrot. / Beolvasztani, aztán harangot önteni belőle” (17). De megkapja a magáét

az ötvenes férfi és nő is (utalva az egykori Szabó T. Anna – Lackfi János verspárbajra), kiemelve, hogy a nő mindig a rövidebbet húzza, ennyi évesen a nőre „a franc se kíváncsi”, a férfi pedig „erőt mutató telivér”. Társadalmi státusuk alapján pedig a „férfi, ha 50, van karrierje, / a nőnek idős szülei és gyereke”. Ez a súlyos ambivalencia bármilyen feminizmus ellenére sem oldható fel, ez valójában ontológiai alaphelyzet. Kiss nem kíméli *A Nagy Művészt* sem, obszcén szavakkal illeti viselkedését, a nagyszerű karikatúrája nyomán (25) a csattanóban ez áll: „Én a nagy Művész vagyok. / Tudom, mert megírták rólam, / akiknek fizettem érte, / vagy akikről én megírtam, mekkora vagyok [...] Kibéleltek állami pénzzel, / meg ne üssem magam, / mikor lezuhanok / a talapzatomról” (26). *A Dívá* is megkapja a magáét, aki „túsarokkal tipor a pályatársnőin, / lepegve nyöszörög a mikrofonba, [...] Ó a kultúránk egén / a csillag, álmunk ő váltja valóra”. A csattanó most átmelegyelemzősbe, a szerző vágya: „jöjjön el a nap, / hogy amit szegény legkevésebb se kíván – / kezdjen valaki röhögni a díván” (20). Majd *A szerelmem* is ostromozza egy önkritikus versben, mert a „szerelmes súlyos beteg, / ön- és közveszélyes, / jobb, ha gyámság alá vetik”. Egyedül az idő az, mely gyógyítólag hathat rá. A záró sorok megértő odafordulást mutatnak a szenvedő alanyhoz: „mindnyájunknak közös múltja ő, / Hisz ki nem volt szerelmes?” (22).

A 3. ciklus a tematikai hálóban fordulóponthoz jelenthet, ugyanis innentől mélyülni kezd az emberiség-rajz, a *Purgatórium* textúrájába tágabb világállapot-bírálatok is bekerülnek, a gondolatiság közelít *A halál milongát táncol* apokaliptikus víziójához. Hangulatában, természetfestésében, sőt a megjelenítési forma tekintetében is. Egyre jobban fokozódik a közéletiség irányába fordulás, az elégedetlenség érzet. *A Légszennyezéssel* (chemtrails) Földünk siralmassá váló állapotára utal, a *Négy évszak* festéséből egyszerűen kihagyja az embert, a *Purgatórium* tipológiailag is jelzi

a normalitás és az emberi aljasság közti hasadékat, a kettétört versoszloppal óhatatlanul eszünkbe juttatva Radnótit:

„Nem érdekel az ország, a megírt szövegek,
lesz-e hely, hol az anya nyelvemen szólhatok.
Pernyévét vált az égbolt, izzott, míg rám borult,
hol a kéz, ami megállítja a háborút?” (33)

Ez már nem is vízió, hanem maga a jelenvalóság. Ezután sorjáznak a számon kérő versek a háborús bűnösök képzelte kihallgatásáról; Jézustól is megkérdezi, hogy miért nem nőnek született, mert csak akkor tudná igazán átérezni a női nem testi-lelki szenvedéseit, mert a nő teste „használati tárgy, / csatamező, vágy és gúny vetülete, de sosem a sajátja”. A *Minden városban* pedig egyszerűen rímbe szedett borzalom a háborúról (39).

A 4. ciklus szubjektív és költői önvizsgálat. *A vén fegyverkovácsné tükröbe* nézben a szerző különböző műfajokkal játszik, van itt *Dallomás*, melyben beismeri, hogy az égi inspiráció segítségével van értéke a versnek, ezért kíméletet kér a költőkre. Sajátos metaforikus képpel jeleníti meg ezt a metafizikai folyamatot: „A költő szennycsatorna csak, [...] / Viszont valaki odafent olykor a lefolyóba önt / egy kis folyékony aranyat, / ami a csatornán áthalad, / a szennyes lében elvegyül, / majd kicsapódik legfelül. / A költő csak hitvány alak, / de az arany az megmarad” (43). A tükröbe nézés azonban csak a csúf külsőt látatja. Ezen a ponton az olvasó az alázat mellé egészséges önismeretet is kíván a szerzőnek. Aztán következnek a *Gyermekversek felnőtteknek*, amelyben újra előkerül az abúzus és az önostorozás nyelvi torzítással: „Mér ment oda? Mér úgy nézett? / Mér abba a ruhába? / Aztán sír, hogy erőszak volt, / pedig az ő hibája” (51). Majd levonja az etikai következtetést, ebben közelít a villoni versekben megbúvó morál-attitűdhöz és a keresztényihez is: „Aki szenved, megérdemli, / aki bűnös, meglakol. / Bírhatalatlan terhet Isten / az emberre nem pakol” (52). És következik

még egy *távirat*, mely stílusában is törede- zett, de erős lelki tartásra utal: „a vers sza- bad marad”, bármi is jön a világra (53).

Az 5. ciklus *A vén fegyverkovácsné mesét mond az unokáknak* kevésbé sikerült dara- bokból áll, főképp a mesék tartalmi textú- rája miatt, ellenben költőileg remek meg- oldás a Berzsenyi Dániel: *Közelítő tél*-allúzió, az *Amikor túl sokat olvasott*. Eléggé depresz- szívek ezek a versek, gyermekek számára semmiképpen nem valók. A hagyomá- nyos gyermekmesék átíratái (Hamupipőke, Csipkerózsika stb.) mind negatív kime- netelűek, amit a szerző előzőleg így indo- kol: „Nincs lélek, nincs eszme, nincs tu- dat, / egy vallás sem mutat utat” (61). Ez a költő kiábrándultságának majdnem a te- tőfoka.

A 6. ciklusban (ha lehetséges) még to- vább ereszkedünk lefelé a pokolba, de a *Síremlék Marinak* (1-12 rész) képes mély empátiát kiváltani az olvasóból. A törté- net apró mozaikokból áll össze. A tragi- kus sorsú cigány nőt végül valamelyik gyermeke eltemeteti, mégpedig tisztés- gesen: „az urnafedlap nem a legolcsóbb fajta, / a név arany betűkkel”.

A 7. ciklus korunk terápiás módszerei- ből villant fel lehetőségeket az én-elbe- szélő számára, de nem sok sikerrel, mert *A vén fegyverkovácsné értelme* szerint: „Csak azt ne hidd, hogy nem lesz szar rájönni / milyen vezeklést szab rád a kor, / hogy aki túléli a harminckettőt, / a bűnéért ke- servesen lakol” (87). Ebben a versben egy leszállított életkorról van szó, és a bűn a korábbi szexis életvitel. Ebben a vallo- másos ciklusban túlteng a trágár szóhasz- nálat, de a rímtechnika most sem csorbul, s az önvizsgálati terápia végeredmény- ként segít. A költő egy egész versszakot áldoz bonmot-ként erre: „megöregedni normatív kérdés. [...] Úgyis meggy fejből: öltözz szolidan, / ne flörtölj, csínjában bánjál a sminkkel, / s ha rákérdéznek, ez miért van így, / megvan a válasz: azért, mert így kell”. Igaz, ezt követően újra egy anorexiás bakfisra jellemző zárósor következik: „Nem baj, ha lassan nem lesz mit enned, / mér-

leged már-már üti a mázsát” (96). Az ol- vasóra van bízva, hogy mindezt kellő jó- zansággal a helyén tudja kezelni.

A 8. ciklus, *A Négy Folyó Törzse* kifeje- zetten a szerző politikai véleményének ad hangot, korunkra való áthallással, főképp *A Nagy Ragály*, a *Lopás* és az *Aszály* című versekben. Maró gúny jellemzi a megállá- pításokat, paradoxonokat vonultat fel mor-ális célzattal. Ez a líra ezt a témakört is képes érzékletessé tenni, feloldást a hu- mor ad. „A Négy Folyó Törzse a lopást / kézlevágással bünteti. / Kivéve azét, aki- nek sikerült mindenkitől lopnia. / Ezt törzs- főnökké teszik” (102).

A záró, 9. ciklus egyrészt összevillantja a klasszikus költészeti hagyományt, itt konkrétan a középkori villonit, így a *Gyász- ballada a régi fiúkról* című versben is, mely párdarabja lehet Villon széplányokhoz szóló balladájának. Ez egyrészt afféle flashbackje a kötetben erre vonatkozó ed- digi verseknek, mintegy összerendezése a szubjektum tájáról szóló eddigi mozai- koknak, másrészt kétségeiben is megren- dítő vallomás a „hazátlan hazaszeret- től”. Erről szól a *Népdal*, a *Nyelvvesztés* és a végső vers, a *Honfidal*. A *Gyászballadában* ügyes szóeleménnyel a sic transit glória mundit átalakítja a régi fiúkra vonatkoz- tatva ekképp: „Fiúk, a glória így transit el” (110). Azaz mindenki elhájasodik, a nyak egybehízik a fejjel, az idő elvégzi minden- kin a munkáját. Ámde van valami / vagy Valaki, aki a szívben lakik, ami / Aki megváltoztathatatlan”, és ez a *Népdalban* (kissé keserűen) így hangzik: „A szívemet adtam, / legszebb szavaimat, / micsoda ország az, / aki mégis szivat?” (109). A *Honfi- dal* utolsó versszaka pedig a transzcen- dens tapasztalat lírai artikulációja: „Nincs haza, csak az Isten, / ki szeret, hogyha van. / Mikor el akar vinni, / én megadom magam” (117). Ez a kapituláció valószí- nűleg nem könnyű döntés eredménye. Minden versszak elején ott áll, hogy „nincs haza”, és érvek variációival indokolja a szerző, hogy miért, sőt a Márai Sándorra utaló *Nyelvvesztés* című versét így zárja:

„de ez miért zavar? Te rég halott vagy, / Idegen temetőben árva sírkő / rejti ékezetét vesztett neved” (115). Az *ÉS idei*, 2025. 03. 21-ei számában megjelent Kiss Judit *Egy polgár vallomásai* című versét címével is Márai-allúzióknak szánta, melyben vakmerőnek ható önreflexióit Kiss így csomagolja egy szubjektív kincsesládába: „gyűlölettem titkos / pánikszoba mélyén felnyit-hatatlan / trezorba rejtem”, de lírikusként költészetét nem tagadja meg. Mert bár „nincsen haza, de nyelv van, / a bölcső és a sír, / kinek szavai vannak, / talán min-

dent kibír” (116). Magától adódik a kérdés, hogy az eddig elsősorban szerepjátszóként megismert költő útja a továbbiakban vajon milyen irányt vesz? Úgy vélem, nem kell féltetni Kiss Judit Ágnesét, akinek – ha már kimerítette öndefiníciós tárházát, s az eddigi kulcsmotívumai kellőképpen kidolgozottá váltak – életélményei kifogyhatatlan témának tűnnek, s a nagyon is zivataros századunk, valamint az idő múlása megérleli benne a gondolatilag még rétegzettebb lírikust. Az eddigiek alapján az új utakat nyitó költészetre jó esélye van.

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Hét digitális kötete olvasható a MEK-ben: *Szakadt színpalak között* (recenziók, kritikák, 2020), *Búzamező varjakkal* (versek, 2020), *Tükkörszilánkok* (versek, 2022), *A behódolásmentes irodalomtörténet* (recenziók, kritikák, 2022), *A vég küszöbén* (versek, 2023), *A Hertzek bűvöletében* (versek, 2023), *Kaleidoszkóp* (versek, 2024), valamint idén, 2025-ben jelent meg NKA-pályázatra a Vár Ucca Műhely Könyvek, Veszprém, 82. köteteként *A valóság nyelvi inkarnációi* címmel eddigi recenzióinak és kritikáinak gyűjteménye.

Az erdők feletti tulajdonjog érvényesítéséről

Garda Dezső: *Kalapácsjog és magánerdészet: parlamenti munkásságom 2001 és 2004 között* (I–II. kötet)

Gyergyószentmiklós, 2024, F & F International kiadó

A Gyergyói-medencében élő történész, szociográfus, nyugalmazott tanár és egykori parlamenti képviselő első kötetét¹ – amely korabeli újságcikkekből, dokumentumokból és vele készített interjúkból állt össze – már volt szerencsém bemutatni.²

Most, a második kötet írásait olvasva, Garda Dezső egy másik arcát ismerhetjük meg: a közösségért folytatott, gyakran reménytelennek tűnő küzdelmek és közösségi megvalósítások közepette kirajzolódik előttünk a közbirtokosságok újraalakulásának folyamata, a birtokba helyezések nehézségei, valamint a vagyonszövetség működését segítő magánstruktúrák kialakítása. A szerző tevékenységének ezt az oldalát emelem ki, egységes narratívát építve fel az újságcikkekben elszórtan megjelenő eseményértelmezésekből.

1997 őszétől Garda parlamenti képviselőként vállalta magára a Gyergyói-medence erdeinek és közbirtokossági vagyoinak visszajuttatását, ezért részt vett a 169/1997-es törvény által előírt vagyonszövetségek visszaállítását igazoló akták – telekkönyvi kivonatok, közbirtokossági lajstromok – felkutatásában és átadásában az igényjogosultak számára. Így kapták meg tőle a tekerőpatakiak, ditróiak és a remeteiek a telekkönyveik másolatait. A csíkszeredai levéltárban megtalálta Gyergyóalfalu, Gyergyóditró és Borszék 1928-as évi közbirtokossági nyilvántartását, majd

e települések 1948-as évre vonatkozó adatait is kimásoltatta. Garda gyergyószentmiklósi képviselőirodája vállalta a város közbirtokossági tagjai igényjogosultságának a megállapítását s e jogok utáni kérések átvételét és összesítését, melyeket átadott a helyi földosztó bizottságnak. Kezdeményezésével és irányításával 2000 januárjában, országos szinten Romániában elsőként újraalakította a közbirtokosságokat a Gyergyó-medencében. Az általa vezetett nagygyűléseken Gyergyószentmiklós és a falvak lakossága megválasztotta a vagyonszövetségek ideiglenes vezetőségét. A bírósági bejegyeztetés után úgy tűnt, hogy sínen van minden.

Amint kiderül a könyvből is: a nehézségek csak ezután kezdődtek igazán. Az állami erdészet vezetői, szakemberei ugyanis csak korlátozásokkal voltak hajlandóak birtokba helyezni a közbirtokossági tagokat. Mivel az 1/2000-es törvény a magánerdőket csak 10 hektárig juttatta vissza hajdani tulajdonosának, a zöld egyenruhások kiokoskodták, hogy a vagyonszövetségi erdő is magánerdő, s így az igényjogosultnak választania kellett: magánerdőt vagy közbirtokossági erdőt igényel. Ez az értelmezés azonban a közbirtokossági erdő nagyságának a korlátozását jelentette, hiszen az 1/2000 törvény a teljes közbirtokossági vagyont vissza kívánta juttatni a jogos tulajdonosának. Tehát a kitalált korlátozással megfosztották volna

1 Garda Dezső: *A közbirtokosság és magyar nyelvű főiskolák. Képviselői tevékenységem a romániai magyar sajtóban (1997–2000)*. Gyergyószentmiklós, 2023, F&F International Kft.

2 Király Béla: *A székely erdők visszaszerzéséről és a magyar nyelvű főiskolák alapításáról*. *Hitel*, 2024, 2. sz.

a közbirtokost az erdeje nagy részétől. És tették ezt többnyire a székely-magyar erdész „sorstársak”!

A másik korlátozást az ún. kezelési költségek jelentették. Az erdészeti gondnokságok akkora összegeket kértek az erdők adminisztrálásáért, hogy az új vagyongözösségek ezek kifizetésével veszteségesekké váltak volna. Ha pedig a kezelési szerződést nem akarták megkötni, a törvény értelmében az őket megillető erdőt nem kapták volna vissza. Garda Dezső a pro és kontra korabeli sajtóvisszhangokkal bizonyítja az akkori vállalását teljesen elfeledő utókorral, hogy a román parlamentben beszédek sorozatával támadta nyíltan a jogkörükkel visszaélő erdészeket, akik között számos magas rangú RMDSZ-es tisztségviselő is volt. Az újságírók közül főleg Gál Éva Emese költő és újságíró vállalta a Hargita megyei magyar erdészek rosszindulatú viselkedésének a bemutatását. A következmény: a Gardával készített interjúi miatt beperelték őt és a *Romániai Magyar Szó* szerkesztőségét.

A könyvet tovább lapozva arra is fény derül, hogy a 2000-es évi parlamenti választásokat a szociáldemokrata párt nyerte, míg a parasztpárt – amelytől Garda szórványos támogatást kapott – kiesett a román parlamentből. A szociáldemokraták viszont elleneztek a közbirtokossági erdők visszaszolgáltatását a hajdani tulajdonosaiknak. A közbirtokosságok megmentése és az erdők visszaadása érdekében Garda Dezső összefogást szorgalmazó nagygyűléseken vett részt 2001 februármájusában, a parlamenti beszédeiben pedig a vagyongözösségek létjogosultságáért érvelt. Május 25-én még Ion Iliescuval is szembeszállt, amikor az államelnök megkérdőjelezte a székely közbirtokossági erdők tulajdonjogát.

A dokumentumok azt is igazolják, hogy Garda 2001 első félévében Markó Béla megbízásából hetente folytatott végtelenbe nyúló tárgyalásokat a Társadalmi Demokrácia Pártjának képviselőivel a földtör-

vény módosításáért, az erdők visszaadásáért. A tárgyalássorozatnak köszönhetően végül sikerült elérnie a közbirtokosságok megmentését. 2001 júniusának végén, hosszas egyeztetések után megszületett a 102-es számú sürgősségi kormányrendelet, mely a közbirtokossági tagoknak visszaadható 20 hektár terület nagyságot jelölt ki. A törvénybe bekerült az is, hogy a közbirtokossági erdő nem vonható össze a magánerdővel, mivel azok egymástól különböző tulajdonformák. Ilyen pontosítást nem szoktak a törvények tartalmazni, de Romániában, ahol az RMDSZ-es megyei tanácsos erdészek a törvényt szándékosan másképp akarták értelmezni, szükséges volt ez a pontosítás.

Garda erőfeszítéseinek ezzel korántsem lett vége: a 102/2001-es sürgősségi kormányhatározat véglegesítése után a magánerdészetekbe szerveződött csíki és a libáni közbirtokossági uniók vezetőivel több mint harminc emlékeztetőt nyújtott be a Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Erdészeti Minisztériumhoz. Ezekben kérték az erdők visszaadását azon közbirtokosságoknak, amelyek magánerdészet keretében kívánták kezelni az erdeiket. Megkeresésére az a válasz érkezett, hogy ameddig e közbirtokosságoknak bírósági pere van az ellenes és a beiktatást késleltető Megyei Erdészeti Igazgatósággal, addig a tulajdonba helyezés nem valósítható meg. A Hargita megyei Erdészeti Igazgatóság ugyanis 18 pert kezdeményezett az erdők visszaadásának megakadályozásáért azon csíki, gyergyói és udvarhelyi közbirtokosságok ellen, melyek megkezdtek magán struktúrájuk létrehozását. Ennyit a nagy összefogásról, a székely-magyar kisebbség egymást segítő „hollizmusáról”.

Nem Garda Dezső, hanem az újságcikkek bizonyítják, hogy ő sosem adta fel: 2002 januárjától hetente kétszer-háromszor kényszerült tárgyalni Ilie Sárbu miniszter kabinetjében az Állami Erdőügynökség és a Csíkszeredai Erdészeti Igazgatóság vezetésével a perek visszavonásáról és az erdők tényleges visszaadásáról. Ennek

során, 2002. február végén a tárgyalások színterét a csíkszeredai prefektúra épületébe tették át. Február 27-én ebben a hivatalban vele és Verestóy Attilával folytatott tárgyalások után Viorel Ghelasă erdészeti államtitkár, illetve Bărbulescu, az Állami Erdőügynökség vezérigazgató-helyettese megegyeztek a közbirtokosságok által kért birtokba helyezések elleni perek megszüntetéséről. Az egyezséget követő második napon Viorel Ghelasă államtitkárt már le is váltották, de a szakminisztériumból jelezték: a csíkszeredai egyezség érvényes marad. Ennek ellenére nyilvánvalónak tűnt, hogy a leváltásnak politikai oka volt. A következő hetekben folytatódott a kálvária: a csíkszeredai erdészeti igazgatóság és az erdészeti hivatalok – a helyismeret birtokában – megtagadták a megyeközpontban megbeszéltek végrehajtását. Melles Előd, a gyergyószentmiklósi hivatal vezetője a továbbiakban sem ismerte el az ottani közbirtokosság aktáinak a hitelességét. Bakó Csaba, a fenyédi erdészeti hivatal vezetője pedig kiutasította a libáni közbirtokossági unió vezetőjét, amikor a csíkszeredai egyezség szellemében az erdők visszaadását követelte. Sőt, a csíkszeredai igazgatóság a pereket sem vonta vissza. Ezért Garda újabb memorandumot nyújtott be Ilie Sârbu miniszterhez a visszaadás akadályozása miatt. A folyamodványban hangsúlyozta, hogy a három hét letelte után a 35 000 hektár helyett mindössze 1500 hektár erdőt adtak vissza, illetve az erdészeti hivatalok vezetői továbbra is ellenállnak bármilyen birtokba helyezésnek, és zsarolják a jogos tulajdonosokat. Azt is szóvá tette, hogy az elindított pereljárásokat sem szüntették be Gyergyószentmiklós esetében. Kérésében szorgalmazta, hogy az igényelt erdőket sürgősen juttassák a jogos tulajdonosok birtokába, hogy azokat a magánerdészeti hivatalok vagyongazdálkodásba vehessék.

A beadványra válaszolva az illetékes román miniszter 2002. március 22-én Davidoiu urat, a szakminisztérium ellenőrző csoportjának a vezetőjét küldte ki Csík-

szeredába. A miniszteri megbízott érkezéséről Garda Dezső csak március 21-én este értesült, ám – jellemzően – az erdészeti hivatalnál azt már hamarabb tudták, s így a gyergyószentmiklósi földosztó bizottság Melles Előd erdőmérnök javaslatára olyan határozatot hozott, melyben kinyilvánították, hogy munkáját becsületesen végezte. A március 22-ei megbeszélésre a Csíkszeredai Erdészeti Igazgatóság épületében került sor. Jelen voltak az érdekelt közbirtokosságok vezetői, a magánerdészetek képviselői, a Hargita Megyei Igazgatóság és Felügyelőség, illetve az erdészeti hivatalok vezetői, a prefektúra részéről pedig Romfeld Magdolna főtitkárszony. A miniszteri megbízottal sorra áttekintették a környék közbirtokosságait. Megegyeztek abban, hogy levonják az összterületből az örökhatóság után járó a 20 hektárhoz megfelelő terület közötti különbséget, s birtokba helyezik a közbirtokosságokat. Következésképp március 25-én Csík és Udvarhely vidékén, valamint Gyergyóújfaluban megkezdődhetett az erdők egy részének valódi visszaadása. A Davidoiu úrral folytatott megbeszélés után, főleg pedig az általa kiküldött jogászokból álló ellenőrző csoportnak a segítségével sikerült kiszakíttatni Csík, Gyergyó és Udvarhely térségét az Állami Erdőügynökség kezelése alól. Garda erőfeszítéseinek köszönhetően felgyorsult az erdők visszaadása a magánerdészeteknek.

2001. november végétől 2002. április 23-ig tartó küzdelme eredményeként Gardának tehát sikerült kieszközölnie a kalapácsjog használatával kapcsolatos kormányhatározatot, illetve a magánerdészetek működését biztosító, 116-os számú miniszteri rendeletet. A kalapácsjog biztosítása lehetővé tette az önálló bélyegzés jogát a bélyegzőkalapáccsal a magánerdészetek számára. A 2000 és 2004 közötti időszakaszban az újságírók meglehetősen élethűen mutatták be azt a harcot, és jelezték, hogy számos RMDSZ-es megyei tanácsos, polgármester, prefektus akadályozta az erdők visszaadását. Sőt, a második kötet végén

található írásból az is kiderül, hogy az RMDSZ ügyvezető elnöke nyíltan támogatta a gyergyói famaffiát.

A korabeli újságcikkek Garda sikertelen kezdeményezései mellett más jellegű pozitívumokat is felmutatnak, gondoljunk csak többek közt az új városi kórház felépítése és a gyergyószentmiklósi művészeti oktatás biztosítása érdekében kifejtett erőfeszítéseire. S hogy senki sem próféta a saját hazájában, azt jól szemlélteti Gyergyószentmiklós municipiumi státusra emeléséért kifejtett viszontagságos küzdelme.

Nem tisztem a hősiesség rangját aggatni Garda Dezsőre, azt ő nyomban kikérné magának. Van annyi vesztes csatája a közösségért vívott küzdelmei során, hogy ne legyen teljesen megelégedve a sorsával. Különösen, ha azt tapasztalja: az új nemzedék a soros szórakozóhelyekről hazafele tartva azt képzeli, hogy ezek az eredmények, amelyekbe beleszülettek, amelyet nap nap után használnak, csak úgy maguktól estek le az égből, mint Mózeséknek a manna. Mintha nem az előző nemzedék képviselőinek kitarató és fáradságos munkája hozta volna létre őket. Garda esetét atipikusnak érzem, mert ő nem úgy küzdött a közössége javáért, hogy félszemmel azon legyen: neki is teremjen kacsalábon forgó fapalota, mint a „kikupálódott” maffiózóknak. Politológusi szemmértékkel is egyedi az ő esete. Közösségszervező, illetve képviselői pályája igazolja, hogy a humán értelmiségi a parlamenti stallum birtokában gyakran többet tud tenni a közeért, mint – akinek nem inge, ne vegye magára! – a jogász-közgazdász-menedzser triádok aranyszájú számadói. Az is kijelenthető, hogy csak neki adatott meg az a kiváltság, hogy történészként a levél-

tárakban megidézett álmából a megmaradást szolgáló közösségi erdőrengeteget varázsoljon. Előbb csak kutatta a közbirtokeosság történetét, de amikor adódott az egyszeri, kivételes lehetőség, visszaállította az intézményt, és helyreállította annak jogait. Hic Rhodus, hic salta!

S ha majd eljön a *Rendes feltámadás* ideje, és Tamási Áron kilép a sírjából, papírra veheti a rendszerváltás utáni tanulságot: nem feltétlenül a Surgyelánok és a Fuszulánok taszítják újszegénységbe a székeley Ábelek tömegeit, hanem az anyaországi spontán privatizáció módijára hajazó „kisebbségi” székeley-magyar famaffia, illetve politikusi, bürokratikus haszonélvezői. Így kerek az erdélyi narratíva: egyfelől a pusztakamarási Sütő András és a népet oktatni felesküdt tanártársai, másfelől a telespájzos pecsenyesütögetők, akiknek pénze, keze és fenyegető hatalma messzire ér, ha leleplezésüket megszimatojják.

Kíváncsian várom Garda Dezső harmadik, befejező kötetét, amelyben szokásos szókimondása miatt bizonyára haláltáncra kényszerül a székeley-bukaresti fa-networkkel, annak bértollnokaival és ugrásra kész ügyvédjeivel. A végét persze tudom: az RMDSZ kikönyökölte őt a maga soraiból, a román parlamentből, mert nem úgy akciózott-frakciózott, ahogy a Markó Béla utáni vezetőség szerette volna. Igaz: neki sem kellett a Markó utáni narkó.

Ha Garda könyveit olvassuk, újfent megbizonyosodunk, hogy a részletekben rejlik az ördög! Tamási Áron *Ördögváltozás Csíkban* című novellájával hangolunk a közelgő olvasó-eseményre, amelyben megláthatjuk végre, hogy miként settenkedik Gyergyóban is a pingált demokrácia fekete patása.

Király Béla

KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus. Sóvárádon született.

Tornai Szabolcs

A felülemelkedettség művészete

Hitel Kiadó, 2025. október

A tradicionális metafizika talaján állva és onnan némelykor elrugaszkodva tárgyalja a szerző a létezés alapvető és végső kérdéseit, nem hallgatva el a szerelem és szexualitás témáját sem. A kötet célja a jó értelemben vett provokáció, a gondolatébresztés, a termékeny vita és eszmecsere előmozdítása, valamint a buddhista-szkeptikus felülemelkedettséghez (upekkha, ataraxia) szükséges támpontok megadása.

Tornai Szabolcs 1971-ben született Budapesten. Író, filozófus, szerkesztő. Ez a nyolcadik önálló kötete.

Részlet a műből

1.

Nem önmagam vagyok, hanem önmagam szemlélője vagyok.

2.

A buddhizmus az előrelátó önfelszámolás apológiája és metodikája. Felismerve, hogy minden elmúlik, még maga a buddhizmus is, a buddhista elébe megy az elmúlásnak, megelőzi az elmúlást. Ő előbb múlik el, mint maga az elmúlás. Előbb múlva el, mint maga az elmúlás, egyáltalán nem bánkódik, mert tisztában van a buddhizmus három (a tilakkhanával, a létezés három fő ismertetőjegyével – dukkha, anicca, anatta – szorosán összefüggő) fundamentális és látszólagos ellentmondásával: 1. Noha minden és mindenki elmúlik, végső soron nincs senki és semmi, aki és ami elmúlhatna. 2. Noha a hön áhított cél a megvilágosodás, a felébredés, a megszabadulás és a nibbánába jutás, és persze a szenvedés megszüntetése, végső soron nincs senki, aki megvilágosodhatna, felébredhetne,

megszabadulhatna, nibbánába juthatna, és végső soron nincs senki, aki szenved, és megszüntethetné a szenvedést, azt a szenvedést, amely szintén nincsen, hiszen nincs senki, aki szenved. 3. Noha úgy tűnik, mintha önmagáért törekedne és gyakorolna, végső soron egyáltalán nem önmagáért vagy másokért törekszik és gyakorol, hanem senkiért és semmiért.

3.

Adi Da Samraj, az amerikai guru szerint a tökéletes gyakorlat ez:

Légy a tudat.

Szemléld a tudatot.

Haladj meg mindent a tudatban.

4.

Abban alighanem egyetértés van, hogy a buddhizmus abszolútumellenes, és elvet bármiféle végső szubsztanciát és princípiumot. 1. Csakhogy a tudat nem végső princípium és nem abszolútum, mivel túl van minden kettősségen, az elme által kreált feltétlen-feltételes kettősségén is. 2. Mivel Buddha csak a hat érzékszervvel felfogható világról beszélt (sabba – tapasztalási egész), ezért bár technikai értelemben valóban nem volt se materialista, se nihilista, mégis egy materialisztikus és nihilisztikus tant hozott létre, tehát nemcsak szubsztancia-tagadó, hanem, úgy tűnik, tudattagadó is volt.

5.

Kisvártatva olyasmit pillantottam meg, ami egyáltalán nem volt játék. Az egyik homokdűnén fújtató bika bukkant fel! Körbenézett, és nyilvánvaló volt, hogy azt lesi, van-e még rajta kívül más élőlény a közelben. Szóltam tevémnek, hogy üljenek le, és pihenjenek meg, én pedig néhányat léptem a bika felé, de ezt csak azért mertem megtenni, mert a robosztus állat messze volt.

A bika egyszer csak elkezdett vágatni felém, és hatalmas porfelhőt vert fel. Mivel elmenekülni nem tudtam, nem tehettem mást, álltam mozdulatlanul, mint a cövek. Ahogy közeledett, egyre jobban kivehettem, hogy egyáltalán nem olyan bika, mint amilyennel egy torreador küzd az arénában.

Sokkal félelmetesebb volt!

Akkorának tűnt, mint egy kéttonnás rinocérosz. Ide-oda rángatta busa oroslánfejét, amelyből két nagy szarv meredt ki, s nagy szárnyaival úgy verdesett, mint egy vitézsas. Ahogy közeledett, azt is észrevettem, hogy szőre egyre fehérebb és vaskosabb. Aztán olyan lett a bundája, mint a frissen esett hó. Akkora port kavart fel maga mögött, hogy elsötétült az ég.

Arra gondoltam, talán egyetlen esélyem az életben maradásra, ha megérzi rajtam az oroslánbőr köpönyeg szagát, s a meglepetéstől talán lefékez. Iszonytató sebességgel robogott felém, és már hallottam is a zihálását. Aztán két szarvát előreszegezte, s ekkor tudtam, mindjárt végem.

Elhatalmasodott rajtam a rettegés, mégis beletörődve vártam, hogy a bika felökleljen.

Lehunytam a szemem a döfés előtt.

Elnyújtott, végtelen pillanat...

Aztán kinyitottam a szemem, és a fenevad ott állt az orrom előtt. Nem fúj-
tatott. Nyugodt volt, s oly mozdulatlan, mint egy szobor.

Ekkor kinyújtottam a kezem, hogy megérintsem a bundáját. Legnagyobb
meglepetésemre igazi hó fedte a testét! Kezemmel gyorsan kikanalaztam belőle
egy darabot, és mohón a számba tömtem. Elragadtatottan jöttem rá, hogy ez
a furcsa bika az oázis a sivatagban. Addig kanalaztam magamba hóprémjét,
míg teljesen el nem múlt a szomjam. Közben két tevém is feltápászkodott, és
a bika mellett állva, mohón nyalogatták róla az életmentő havat. Miután ők is
végeztek, a bika sarkon fordult, és amilyen gyorsan hozzám robogott, ugyan-
olyan széleseben el is vágatott. Sasszárnyait kitérve most már a homok felett
suhant, nem verte föl a port, aztán eltűnt a távoli homodűne mögött...

*

- Szervusz - mondom álmélkodva. Ekkor észreveszem, hogy én is meztelen
vagyok, és rajtam is napruha van. - Te vagy Zeusz?

- Igen - feleli széles mosollyal. - Gondolom, azt hitted, szakállas, idős pacák
vagyok, ahogy gyakran ábrázoltak az ókorban. Utálok a szakállt, és nem érint
az öregedés. Nekem a téridő csak apró segédeszköz, mint nektek egy vonalzó
vagy mérőszalag.

Zeusz előtt állva el vagyok képedve attól, hogy jóval fiatalabb, mint én. Ami-
kor látja, hogy nehezen jutok szóhoz, ezt mondja:

- Ugye tudod, hogy nem most találkozunk először?
- Nem emlékszem arra, hogy korábban láttalak volna - felelem.
- Hófehér bika sasszárnyakkal. Dereng valami? - kacsint rám Zeusz.
- Ó, bocss, hogy nem ismertelek fel!
- Semmi gond

6.

Minden álmommal és révülemmel sokat foglalkozom, de mostanában főként
egy középkori álmom köti le a figyelmemet. Mint valami rövidfilmet, ezt is több-
ször lejátszom magamban, mert minél jobban át akarom élni és meg akarom érteni.

Egy szörnyű kivégzés szemtanúja vagyok. Az eretneket középkori szokás
szerint megégetik, és testéből görcsös rángatózások közepette elszáll az élet.
A tömeg részint unottan, részint szájtátva bámulja a férfi kínhalálát. Ezután
megfeketedett hulláját komótosan leemelik a máglyáról.

Csakhogy az igazi attrakció ezután következik!

A férfi kormos holttestét erős hóhérok közrefogják, és végtagjait serényen
mozgatva megsétáltatják a tömegben. A pellengérré állításnak ez egy merőben
új változata, amelyet nemrég vezettek be a városban. Az ítéletben pontosan elő
van írva a friss holttest nyilvános megjárata.

Peckesen lépdel a fekete hulla, közben meg-megbicsaklik, míg a hóhérok
néha elröhögik magukat, a tömeg pedig irtózáttal vegyes szánalommal nézi
a körmönfont parádét.

A macskaköves főtéren állva tetőtől talpig eltölt a rettenet, és úgy érzem, képtelen vagyok tovább elviselni a látványt.

Ekkor azonban arra figyelek föl, hogy a hulla éledezik! Csodák csodája, már nem fogják és mozgatják a hóhérok, hanem saját erejéből jár. Most már élettől duzzadó, kivirult dalia, aki magabiztos mosollyal ballag az emberek között, és semmi jele annak, hogy az imént megégették. Lányok, asszonyok szaladnak oda hozzá, és kacagva, sivalkodva ölelgetik, csókolgatják a büszke fiatalembert. A papok hüledezve nézik, és a Sátán művének tartják a tüneményt.

7.

A Rigvédában olvasható az a passzus (1. 164. 20.), amely a tudat legősibb, legpontosabb, legszemléletesebb leírása: „Két madár, elválaszthatatlan jóbarát, ugyanazon a fán ül. Kettejük közül az egyik az édes fügét eszi, a másik nem eszik, csak figyel.” Ez a passzus szó szerint megtalálható a Mundaka-upanisadban (3. 1. 1.) és a Svétásvatara-upanisadban is (4. 6.).

Világos, hogy az a madár, amely nem eszik, csak figyel, az elfogulatlan és szabad szemlélő, maga a tiszta és határtalan tudat. Ezzel szemben a másik madár a feltételektől függő, véges és egyéni tudatiság, amely egy korlátolt, karmikusan kötött és halandó lényben testesült meg.

Rendkívül furcsa, hogy a Felébredett nem tudott az emberben lévő kétféle tudatiságról, ő csak az elsőt ismerte és elemezte (lásd a hat érzékszerv tudatos-sága, a 12 tagú létesülési láncolat, a személyiséget alkotó öt halmaz), a másiktól olyannyira nem tudott, hogy még csak nem is tagadta; úgy tűnik, nem létezett számára.

8.

Mi a tiszta tudat?

1. A tiszta tudat a csak-tudat (csittamatra).

2. A tiszta tudat, a csak-tudat tapasztalata az, amikor a tudat önmagát tárgy nélkül – azaz támasztalanul (nirálambana) – tapasztalja.

3. A tiszta tudat, a csak-tudat tapasztalatához nincs szükség tárgyra.

4. A tiszta tudat, a csak-tudat azt jelenti, hogy végső soron nincsenek tudat-tárgyak – nincsenek tudattartalmak, nincsenek jelenségek, nincsen énvilág –, és csak a tiszta tudat, csak a csak-tudat (csittamatra) „van”.

5. Próbáld ki: a megrögzött kifelé figyelés – a tudattárgyak, tudattartalmak, jelenségek, az énvilág folytonos tapasztalása – helyett figyelj „befelé”, fordítsd figyelmedet vélt „önmagad”, a „saját” tudatod felé.

6. A tudat csak önmaga irányában, önmaga felé visszafordulva (metanoia, conversio) – tehát tárgyaitól és támaszaitól megszabadulva, azaz támasztalanul (nirálambana) – képes meghaladni önmagát, és visszatérni a forráshoz.

7. Amikor sem a lét, sem a nemlét nem jelenik meg a tudatban, akkor tárgyi támasz híján – azaz támasztalanul (nirálambana) – a tudat önmagában, önmaga forrásában nyugszik.